

Извештај о остваривању права детета у образовном систему

са посебним усмерењем на децу из
осетљивих група

Ставови изнети у овој публикацији не одражавају нужно ставове Дечје фондације
Песталоци.

Ужице, 2024.

САДРЖАЈ

УВОД.....	3
I ДЕСК АНАЛИЗА.....	6
1. НОРМАТИВНИ ОКВИР ЗА ОСТВАРИВАЊЕ ПРАВА ДЕТЕТА	6
Правни оквир у систему образовања и васпитања.....	9
2. ПРЕГЛЕД СТАЊА	12
Статистика у образовању	12
Образовање за права детета	13
Статус грађанског васпитања и сродних образовних програма	14
Принцип Конвенције – најбољи интерес детета у образовном систему	18
Принцип Конвенције – право на партиципацију у образовном систему	19
Принцип Конвенције - право на недискриминацију у образовном систему.....	20
Право на образовање	24
Обухват деце образовањем и стопа осипања.....	24
Број деце у школама за ученике са сметњама у развоју	29
Инклузивно образовање	31
Образовање деце са сметњама у развоју и инвалидитетом	36
Образовање деце ромске националности.....	37
Образовање деце током пандемије.....	39
Образовање деце миграната.....	41
Образовање деце која живе на улици.....	42
Образовни статус националних мањина	44
Процена квалитета образовања	44
Насиље у образовном систему.....	48
Сажетак деск анализе	51
II МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА С ПРИКАЗОМ РЕЗУЛТАТА ИСТРАЖИВАЊА	53
1. МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР	53
2. РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА	54
2.1. ЗАПОСЛЕНИ У ОБРАЗОВАЊУ – АНАЛИЗА РЕЗУЛТАТА ИСТРАЖИВАЊА	54
ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА С ПРЕПОРУКАМА	100
ПРИЛОЗИ.....	104
УПИТНИК ЗА ЗАПОСЛЕНЕ У ОБРАЗОВАЊУ	104
УПИТНИК ЗА ДЕЦУ	110
УПИТНИК ЗА РОДИТЕЉЕ.....	115
ФОКУС ГРУПЕ	118
ВОДИЧ ЗА ФОКУС ГРУПУ СА ДЕЦОМ.....	121
ВОДИЧ ЗА ФОКУС ГРУПУ СА РОДИТЕЉИМА	122
Водич за фокус групну дискусију са родитељима чија деца раде по редовном програму	123
Водич за фокус групну дискусију са родитељима деце која раде по ИОП-у и родитеље деце за коју постоји процена да им је потребна додатна подршка.....	125

УВОД

Ова публикација настала је у сарадњи Ужичког центра за права детета и Дечје фондације Песталоци. Она прати препоруке Комитета за права детета Републици Србији које се односе на права детета у оквиру образовног система и даје осврт на тренутно стање.

Комитет за права детета разматрао је Други и Трећи периодични извештај о примени Конвенције о правима детета у Републици Србији и 2017. године усвојио закључна разматрања у којима је указао на то шта треба предузети да би се унапредила примена права детета у Србији. Након добијања закључних разматрања Комитета, Коалиција за мониторинг права детета у Србији је, заједно са организацијама окупљеним у оквиру Мреже организација за децу Србије, дефинисала индикаторе за сваку препоруку Комитета, чиме је успостављен механизам за праћење спровођења препорука до следећег циклуса извештавања.

Конвенција о правима детета најсвеобухватнији је међународни уговор о правима детета. Србија га је ратификовала и тако се обавезала на примену свих права из Конвенције. Конвенција о правима детета је важно достигнуће у еволуцији и јачању међународног права о деци. Документ је често квалификован као холистички, с обзиром на то да препознаје сва људска права: грађанска, политичка, економска, као и социјална и културна. Документ представља новину у међународним уговорима о људским правима. Због свог широког приступа, Конвенција је најважнији документ о правима детета. Посебан део Конвенције бави се обавезама држава уговорница и надзорним телом Конвенције – Комитетом за права детета.

Р Србија је доставила Комитету за права детета Четврти и Пети периодични извештај о имплементацији Конвенције о правима детета који ће бити разматрани током 2024. године. У оквиру истог процеса, организације цивилног друштва из Србије су позване да доставе и алтернативни извештај. Делови овог документа биће представљени и у свеобухватном алтернативном извештају који ће израдити Коалиција за мониторинг права детета у Србији.

Извештај представља свеобухватну анализу права детета која се остварују кроз образовни систем, заснива се на деск истраживању, као и на подацима добијеним реализацијом анкета и фокус група са децом, родитељима и запосленима у образовном систему.

Публикација се састоји од две кључне целине; *Деск анализе* и *Методологије истраживања с приказом резултата истраживања*. Први део, *Деск анализа*, рефлектује на доступне документе који се односе на различите сегменте у образовном систему, приказује увиде у степен остварености права детета у образовном систему. Састоји се од више сегмената који се односе на специфичне области права, с посебном анализом остваривања права **на** образовање и остваривање права у образовању деце из осетљивих група. У оквиру поглавља *Нормативни оквир за остваривање права детета*, поред међународног, приказује се национални правни оквир, почев од Устава, припадајућих стратегија, законских и подзаконских аката који се односе на образовни систем и треба да допринесу заштити и унапређењу права детета у образовном систему.

Друго поглавље, *Преглед стања*, указује на изазове по питању *статистике у образовању* као кључног услова адекватног планирања и унапређивања остваривања права детета у образовном, али и у другим системима. Указује се на оствареност *образовања за права детета*, како деце, тако и професионалаца који раде са њима са посебним усмерењем на *статус грађанског васпитања* и сродних образовних програма. Разматра се на који су начин принципи Конвенције интегрисани у национални нормативни оквир, те се констатује да принцип најбољег интереса детета и принцип партиципације нису довољно експлицитни, за разлику од принципа недискриминације који је заступљен и интегрисан како у ЗОСОВ-у, тако и у припадајућим правилницима. Садржај потпоглавља *Право на образовање* усмерен је на анализу: (1) обухвата деце образовањем и стопе осипања на различитим нивоима образовања, уз приказ планираних мера за спречавање осипања; (2) броја ученика у школама и одељењима за децу са сметњама у развоју; (3) инклузивног образовања, специфично на мере подршке и њихово финансирање, обуку наставног кадра, образовање деце са сметњама у развоју и инвалидитетом и образовање деце ромске националности; (4) образовања деце миграната (5) образовања деце која живе на улици; (6) образовног статуса националних мањина; (7) процене квалитета образовања; (8) образовања деце током пандемије.

Потпоглавље *Насиље у образовном систему* посматра препоруке Комитета како кроз нормативни оквир, тако и кроз извештаје о стању у пракси у сектору образовања, али и шире. Указује се на важност јачања дигиталних компетенција деце, не само као фактора у превенцији насиља, већ као битног елемента у остваривању квалитетног образовања за све групе деце. У оквиру наведених поглавља и потпоглавља приказују се кључни налази досадашњих истраживања у вези са *положајем* осетљивих група деце у систему образовања и истраживања која указују на оствареност и заштиту конкретних права. Последње поглавље у оквиру прве целине чини *Сажетак деск анализе*.

Другу целину публикације чини истраживачки део *Методологија истраживања с приказом резултата истраживања*. У поглављу *Методолошки оквир* наводи се истраживачки циљ – стицање увида у остваривање права детета у образовном систему, с посебним усмерењем на децу из осетљивих група. Дефинишу се специфични циљеви који се односе на испитивање ставова и мишљења различитих актера образовног процеса – запослених, родитеља и деце о томе колико се и на који начин у образовном систему остварују права детета. Приказане су технике, инструменти као и узорак истраживања. У поглављу *Резултати истраживања* посебно су представљени резултати добијени анкетирањем и кроз фокус групе са запосленима у образовању, родитељима и децом.

Истраживање са *запосленима* било је усмерено на испитивање њихове праксе у спровођењу инклузивног образовања; ставова по питању физичке приступачности и опремљености школе асистивним технологијама и дидактичким средствима; прихваћености деце из осетљивих група од стране вршњака и вршњакиња. Испитивани су ставови запослених о инклузивном образовању, унапређењу квалитета инклузивне праксе на нивоу школе, локалне заједнице и националном нивоу. Посебна област односила се на *насиље, дискриминацију, партиципацију* – процена сопствених компетенција и праксе у овој области, ставови о поштовању појединих права детета у школи; процена запослених о томе која деца су изложена вршњачком насиљу и дискриминацији у школи, али и процена сопственог доприноса у раду са децом на превазилажењу предрасуда и стереотипа према деци различитих личних својстава.

Истраживање са *децом* обухватило је испитивање њихове информисаности и ставове по питању инклузивног образовања; ставове у вези с безбедношћу, недискриминацијом

и њиховом партиципацијом у школи; мишљење о потешкоћама и изазовима с којима се у школи суочавају они, деца са сметњама у развоју, деца ромске националности и девојчице.

Истраживање са *родитељима* обухватило је испитивање њиховог задовољства: безбедношћу и заштитом деце од насиља; активностима и реаговањем школе у превенцији и заштити деце од насиља и дискриминације; поштовањем приватности породице, сопственом партиципације у животу школе. Испитивана је информисаност родитеља и ставови по питању инклузивног образовања, њихова процена квалитета наставе, прихваћености деце из осетљивих група од стране вршњака и вршњакиња, као и мишљење о томе која деца су у највећој мери изложена насиљу и дискриминацији у школи.

Потпоглавље *Сумирање резултата истраживања* обједињује кључне налазе добијене у овом истраживачком поступку.

Препоруке у оквиру целине *Закључна разматрања с препорукама* нису једине нити коначне, будући да различита специфична знања и искуства читалаца и читатељки дају нову перспективу и увиде који могу бити преточени у нове препоруке различитих нивоа општости, адресираних ка носиоцима различитих нивоа одговорности – почев од школа, локалне заједнице, па до доносилаца одлука и донаторске заједнице.

У *Прилозима* су наведени инструменти истраживања, и то три упитника за запослене, родитеље и децу и четири водича за реализацију фокус група са запосленима, децом, родитељима деце која се образују по редовном програму, родитељима деце која се образују по ИОП-у.

Публикација може послужити организацијама цивилног друштва у програмирању и планирању активности проистеклих на доказима; може помоћи неформалним групама за ефикасније ангажовање на заштити и унапређењу права осетљивих група деце у процесу образовања. Свеобухватно сагледавање ове проблематике може помоћи доносиоцима одлука у оцени релевантности, ефикасности, ефективности и одрживости јавних политика, у циљу њеног преиспитивања и унапређења, односно ревизије и даљег планирања. Такође, налази публикације могу помоћи донаторској заједници у планирању програма усмерених на унапређење појединих тематских области. Одређени налази из публикације биће представљени у свеобухватном алтернативном извештају који ће израдити Коалиција за мониторинг права детета у Србији.

I ДЕСК АНАЛИЗА

1. НОРМАТИВНИ ОКВИР ЗА ОСТВАРИВАЊЕ ПРАВА ДЕТЕТА

Нормативни оквир за остваривање и заштиту права детета у Републици Србији садржи међународни нормативни оквир који се односи на најзначајнија права детета на чије се поштовање Република Србија обавезала приступајући и ратификујући *Конвенцију о правима детета Уједињених нација* из 1989. године, али и друга међународна документа која се односе на остваривање различитих права и забрану дискриминације.

Национални правни оквир, који, поред Устава Републике Србије, обухвата антидискриминационе прописе и законе из појединих области, законе из области образовања, од непосредног је утицаја на положај и остваривање права детета. Поред тога, наведен је и стратешки оквир у овим областима којим су утврђени циљеви и приоритети деловања у појединим областима. Међу најважнијим стратегијама у овој области су: *Стратегија за превенцију и заштиту деце од насиља за период 2020. до 2023. године*¹, *Стратегија развоја образовања и васпитања у Републици Србији до 2030. године*², *Национална стратегија за младе за период од 2015. до 2025. године*³, *Стратегија за социјално укључивање Рома и Ромкиња у Републици Србији за период од 2016. до 2025. године*⁴, *Национална стратегија за родну равноправност за период од 2016. до 2020. године*⁵, *Стратегија унапређења положаја особа са инвалидитетом у Републици Србији за период од 2020. до 2024. године*⁶ и друга стратешка документа и акциони планови.

Комитет за права детета УН препоручио је држави да усвоји нови Национални план акције (НПА) за децу који би дефинисао целовиту и усклађену политику државе према деци у свим областима. Овај документ треба да буде основ за ефикасно утврђивање буџета потребног за остваривање права детета.

Национални план акције за децу (НПА), стратешки документ Владе Републике Србије који је служио да се операционализују преузете обавезе из Конвенције о правима детета и Миленијумских циљева развоја, усвојен је 2005. године, а престао да важи 2015. године и није ревидиран. Свеобухватна евалуација резултата остварених током његовог спровођења није спроведена, а није усвојен документ оваквог карактера који би операционализовао конкретне мере и активности и којим би се утицало на координисано деловање институција у погледу остваривања права детета. Упркос доношењу решења о формирању радне групе за израду новог НПА, као и најави да ће до краја 2019. године он бити усвојен, још увек се није почело са радом на његовој изради. С обзиром на то, нису обезбеђени одговарајући људски, технички и финансијски ресурси, нити су годишњи извештаји израђени.

¹ „Службени гласник РС“, број 80/20

² „Службени гласник РС“, број 63/21

³ „Службени гласник РС“, број 22/15

⁴ „Службени гласник РС“, број 26/16

⁵ „Службени гласник РС“, број 4/16

⁶ „Службени гласник РС“, број 44/20

Једино тело које се формално бави правима детета јесте посебно стално радно тело **Одбор за права детета Народне скупштине** као механизам законодавне власти за унапређивање права детета, са задатком да прати усклађеност закона и стратегија са политиком дечје заштите и да процењује утицај различитих закона и јавних политика на положај деце и њихових породица. Одбор је у новом сазиву одржао само једну, конститутивну седницу, у септембру 2022. године, ради избора заменика председника Одбора. У тренутном сазиву, Одбор је оптерећен односом политичких група из тренутног сазива, те политизацијом тема, односно неспремношћу скупштинске већине да у конструктивном раду направи помак у оквиру својих надлежности.

Комитет за права детета препоручио је држави да: ојача улогу **Савета за права детета** као главног институционалног механизма за координацију на међуминистарском нивоу, дајући му јасни мандат и довољно ауторитета да координира све активности везане за спровођење Конвенције на међусекторском, националном и локалном нивоу; осигура да Савет добије потребне људске, техничке и финансијске ресурсе за ефикасно функционисање; подстакне систематски надзор над усвајањем и спровођењем политика и препорука Одбора за права детета Народне скупштине о прописима релевантним за децу.

Савет за права детета један је од најважнијих националних механизма за остваривање права детета, чији рад и постојање подржава и Комитет за права детета. Као саветодавно тело Владе Републике Србије, формиран је први пут одлуком Владе 2002. године, са задацима да: иницира мере за усклађивање политика Владе у областима које се односе на децу и младе; иницира мере за изграђивање целовите и кохерентне политике према деци и младима; дефинише препоруке за остваривање важних социјалних индикатора у области бриге о деци и предлаже политике остваривања права деце у складу са Конвенцијом УН о правима детета; анализира ефекте предузетих мера надлежних органа по децу, младе, породице са децом и наталитет; као и да прати остваривање и заштиту права детета у Србији. **Међутим**, иако Савет за права детета има читав низ задатака који се односе на координацију и предлагање политике остваривања права деце у складу са Конвенцијом УН о правима детета, ово тело има само саветодавну улогу и његово функционисање је без већих ефеката, због чега је и препоручено ојачавање његове улоге. **Током последњих шест година ово тело није имало континуитет у раду.** Највећа препрека у раду Савета огледа се у томе што свака промена Владе доводи до гашења постојећег и формирања новог Савета, при чему настају дуготрајне празнине у раду, те се задаци Савета не могу у потпуности реализовати, а спречавају се ефикасност и континуитет његовог рада.

Међународни нормативни оквир остваривања и заштите равноправности детета. *Циљеви одрживог развоја Агенде 2030*⁷ односе се на будући друштвени и економски развој у складу са принципима одрживости. Деца имају право да непосредно учествују у постизању потциљева ради остваривања својих права док су деца, али и ради припреме за преузимање сложенијих одговорности када буду одрасла. Циљеви одрживог развоја обухватају бројне друштвене потребе укључујући смањење сиромаштва, одговарајући животни стандард, *заштиту од дискриминације*,

⁷ *The Sustainable Development Goals*, The United Nations, доступно на интернет страници: <https://www.un.org/sustainabledevelopment/>

занемаривања и насиља, неопходну подршку за развој, здравље, образовање, социјалну заштиту и здраву животну средину и заједнице отпорне на климатске промене.

У *Стратегији о правима детета Савета Европе* су као приоритетне области препознате: (1) једнаке могућности за сву децу путем гарантовања социјалних права детета и борбе против дискриминације; (2) партиципација за свако дете путем промовисања права детета да буде активни учесник, укључивањем деце и јачањем њихове партиципације током школовања; (3) осигурање живота без насиља, промоцијом интегрисаног приступа заштити од насиља, борбом против сексуалне експлоатације и сексуалне злоупотребе, искорењивањем телесног кажњавања и заштитом деце од насиља; (4) права детета у дигиталном окружењу кроз заштиту и дигитално окружење прилагођено деци.

Национални правни оквир. Уставом Републике Србије⁸, члан 21, прописано је да су пред Уставом и законом сви једнаки, да свако има право на једнаку законску заштиту, без дискриминације, да је забрањена свака дискриминација, непосредна или посредна, по било ком основу. Уставом је прописано да се не сматрају дискриминацијом посебне мере које Република Србија може увести ради постизања пуне равноправности лица или групе лица која су суштински у неједнаком положају са осталим грађанима (мере афирмативне акције).

*Закон о забрани дискриминације*⁹, уређује општу забрану дискриминације, њене облике и случајеве, као и поступак заштите. Чланом 22. Закона уређена је дискриминација деце тако да свако дете, односно малолетник, има једнака права и заштиту у породици, друштву и држави, без обзира на његова или лична својства родитеља, старатеља и чланова породице.

*Законом о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом*¹⁰ између осталог, предвиђена је забрана дискриминације због инвалидитета на свим нивоима васпитања и образовања (члан 18) која обухвата: ускраћивање пријема детета предшколског узраста, ученика, са инвалидитетом у васпитну, односно образовну установу, која одговара његовом претходно стеченом знању, односно образовним могућностима; искључење из васпитне, односно образовне установе коју већ похађа дете предшколског узраста, ученик са инвалидитетом из разлога у вези са његовим инвалидитетом; постављање неинвалидности као посебног услова за пријем у васпитну, односно образовну, установу.

Комитет за права детета је у оквиру препорука датих Републици Србији посебно нагласио потребу доношења целовитог **закона о правима детета**, у којем би на једном месту била формално правно верификована сва права детета као инструменти за његово спровођење, промоцију права детета и контролу органа јавне власти у њиховој реализацији.

Препоруке Комитета за права детета и њихово спровођење прате се и од стране самих организација цивилног друштва – Коалиција за мониторинг права детета. У публикацији *Извештај о стању права детета у Републици Србији 2017-2023.*¹¹

⁸ „Службени гласник РС”, број 98/06

⁹ „Службени гласник РС”, број 22/09

¹⁰ „Службени гласник РС”, бр. 33/06 и 13/16

¹¹ <https://cpd.org.rs/wp-content/uploads/2023/06/lzvestaj-prava-deteta-2017-2023.pdf>

наведено је да није урађено довољно у погледу препоруке да држава потписница донесе **свеобухватни закон о деци** и уведе у поступак процене утицаја на права детета за све нове законске регулативе усвојене на националном нивоу. Нацрт закона о правима детета и Заштитнику права детета је прошао фазу јавне расправе у јуну 2019. године, након чега је упућен скупштинском Одбору за права детета, али изгледа да је током 2021. повучен из процедуре. ОЦД које делују у области права детета нису имале прилику да учествују у раду тима за израду текста закона, само су добиле могућност да учествују у јавној расправи. Такође, председник Одбора за права детета Народне скупштине, на седници одржаној у априлу 2021. године, информисао је присутне да је Министарство за бригу о породици и демографију (МБПД) најавило рад на изменама и допунама Нацрта овог закона, али је исход и даље непознат, јер се МБПД више није оглашавало поводом овог питања. План рада Владе РС за 2022. годину није јавно доступан, док је Планом рада Владе РС за 2021. годину било предвиђено да ће међу актима које Влада предлаже Народној скупштини бити и Предлог закона о правима детета и Заштитнику права детета. Акциони план за спровођење Програма Владе 2023–2026. не предвиђа доношење овог закона. Током 2022. године из највишег врха државне власти стигле су најаве о усвајању Нацрта закона о правима детета и Заштитнику права детета.

Правни оквир у систему образовања и васпитања

Основе система образовања и васпитања које обухвата предшколско, основно и средње образовање и васпитање, као и образовање одраслих, регулисано је *Законом о основама система образовања и васпитања*¹². Иако се у циљевима образовања и васпитања исходима јасно рефлектује на потребу заштите и унапређења права детета, нису експлицитно видљиви принципи Конвенције о правима детета: најбољи интерес и право на партиципацију. Право на недискриминацију и заштиту од насиља је експлицитно одређено.

Усвајање овог закона 2009. године било је увод у **увођењу инклузивног образовања** где се наглашава једнако право на образовање, без дискриминације и сегрегације, за сву децу, ученике и одрасле. Лице са сметњама у развоју и инвалидитетом има право на образовање и васпитање које уважава његове образовне и васпитне потребе у систему образовања и васпитања, уз појединачну односно групну додатну подршку у настави и учењу или у посебној васпитној групи или школи. Мере које се планирају као подршка ИО¹³ обухватале су: изградњу капацитета наставника и установа, успостављање тимова за инклузивно образовање у установама, промену политике уписа у основне школе, увођење индивидуалних образовних планова (ИОП) и педагошких асистената, обезбеђивање услуге личног пратиоца за децу, односно персоналног асистента за одрасле, успостављање локалних интерресорних комисија (ИРК) за додатну образовну, здравствену и социјалну подршку деци, ученицима и одраслима у образовном процесу, мере спречавања осипања из образовања итд.

Овим законом такође је прописана забрана дискриминације и дискриминаторско поступање. Прописане су и обавезе установа за заштиту од дискриминације, насиља,

¹² Сл. Гласник РС", бр. 88/2017, 27/2018 – др. закон, 10/2019, 27/2018 – др. закон, 6/2020, 129/2021 и 92/2023

¹³ ИО – инклузивно образовање

злостављања и занемаривања, као и начини спровођења превентивних и интервентних мера.

Када је у питању *језик на коме се реализује образовање и васпитање*, законом је регулисано да се образовно-васпитни рад остварује на српском језику ћириличким писмом, а за припаднике националне мањине образовно-васпитни рад се остварује на језику, односно говору и писму националне мањине, или двојезично на језику и писму националне мањине и на српском језику. Образовно-васпитни рад може да се изводи и на страном језику, односно двојезично на страном и на српском језику или двојезично на страном језику и на језику и писму националне мањине. За лице које користи знаковни језик, односно посебно писмо или друга техничка решења, образовно-васпитни рад може да се изводи на знаковном језику и помоћу средстава тог језика.

Посебна пажња се у систему образовања и васпитања, у складу са законом, између осталог, усмерава ка могућности да деца, ученици и одрасли са сметњама у развоју, инвалидитетом и из других друштвених група које су у већем ризику од дискриминације, без обзира на сопствене материјалне услове имају приступ свим нивоима образовања и васпитања у установама, а лица смештена у установе социјалне заштите, деца, ученици и одрасли са здравственим проблемима остварују право на образовање за време смештаја у установи и током болничког и кућног лечења. Такође, посебна пажња се посвећује и смањењу стопе напуштања образовања, посебно лица из социјално угрожених група становништва и неразвијених подручја, лица са сметњама у развоју и инвалидитетом и других лица са специфичним тешкоћама у учењу и подршци њиховом поновном укључењу у систем, у складу са принципима инклузивног и интеркултуралног образовања и васпитања.

Законом о основама система образовања и васпитања прописано је да детету, ученику и одраслом, коме је услед социјалне ускраћености, сметњи у развоју, инвалидитета, тешкоћа у учењу, ризика од раног напуштања школовања и других разлога, потребна додатна подршка у образовању и васпитању, установа обезбеђује отклањање физичких и комуникацијских препрека, прилагођавање начина остваривања школског програма и израду, доношење и остваривање индивидуалног образовног плана.

Подзаконски акти. Детаљније регулисање улоге педагошког асистента извршено је *Правилником о педагошком асистенту и андрагошком асистенту*¹⁴ из 2019. *Правилник о мерилима и поступку за упис ученика – припадника ромске националне мањине у средњу школу под повољнијим условима ради постизања пуне равноправности*¹⁵ из 2016. године дефинише да основна школа, почев од седмог разреда, предузима мере којима информише родитеље, односно старатеље, ученика ромске националне мањине о мерилима и поступку за упис ученика у средњу школу под повољнијим условима. *Правилником о начину прилагођавања садржаја и/или формата уџбеника*¹⁶ ближе су одређени/прилагођени уџбеник и смернице за прилагођавање уџбеника на Брајевом писму, са увећаним фонтом или форматом и у електронском формату. *Правилник о програму учења знаковног језика*¹⁷ донет је у складу са Законом о употреби знаковног језика како би се обезбедило остваривање Уставом зајамчених основних начела људских права, забрана дискриминације и право на употребу знаковног језика ради постизања пуне равноправности особа са инвалидитетом.

¹⁴ „Службени гласник РС“, број 87/19

¹⁵ „Службени гласник РС“, број 12/16

¹⁶ „Службени гласник РС“, број 21/20

¹⁷ Службени гласник РС“, број 27/16

*Правилником о ресурсном центру*¹⁸ детаљније се дефинише ресурсни центар као јавна установа образовања и васпитања која пружа стручну подршку деци, ученицима и одраслима којима је због сметњи у развоју и инвалидитета, специфичних тешкоћа у учењу, социјалне ускраћености, ризика од раног напуштања школовања и других разлога потребна додатна подршка за инклузивно образовање и васпитање у другим установама образовања и васпитања и породици, као и подршку запосленима у другим установама образовања и васпитања и родитељима деце и ученика којима се пружа додатна подршка. Циљ успостављања ресурсног центра је унапређивање квалитета инклузивног образовања и васпитања и повећање доступности додатне подршке деци, ученицима, одраслима, породици и запосленима у другим установама образовања и васпитања.

Поред наведених, за остваривање права детета (нарочито у остваривању инклузивног образовања) релевантни су и следећи правилници: *Правилник о вредновању квалитета рада установа; Правилник о педагошком асистенту и андрагошком асистенту; Правилни о ближим условима за остваривање и начин осигурања квалитета и вредновања наставе код куће за ученике основне школе; Правилник о ближим условима за остваривање и начин осигурања квалитета и вредновање наставе на даљину у основној школи; Правилник о ближим условима у поступку доделе јединственог образовног броја (ЈОБ); Правилник о јединственом информационом систему просвете; Правилник о сталном стручном усавршавању и напредовању у звања наставника, васпитача и стручних сарадника; Правилник о ближим условима и стандардима за пружање услуга социјалне заштите; Правилник о упису ученика у средњу школу (прописује да се кандидат са сметњама у развоју и инвалидитетом уписује у школу после обављеног завршног испита, у складу са својим моторичким и чулним могућностима, односно условима које захтева његова врста инвалидитета).*

Област забране дискриминације ближе је регулисана *Правилником о ближим критеријумима за препознавање облика дискриминације од стране запосленог, детета, ученика или трећег лица у установи образовања и васпитања*¹⁹ и *Правилником о поступању установе у случају сумње или утврђеног дискриминаторног понашања и вређања угледа, части или достојанства личности*²⁰, којима је детаљније уређен начин препознавања дискриминације и начини поступања када се посумња или утврди дискриминаторно понашање, спровођења превентивних и интервентних активности, обавезе и одговорности свих лица у установама образовања

Поред закона и правилника, стратешки циљеви и мере у свим релевантним **стратешким документима** посебну пажњу посвећују повећању обухвата деце на свим нивоима предуниверзитетског образовања, унапређивању постојећих и креирању нових система подршке за децу из осетљивих група, пре свега децу ромске националности, девојчице и децу са сметњама у развоју и инвалидитетом. Међу приоритетним стратешким циљевима издвајају се даља изградња капацитета запослених, унапређење рада школа за ученике са сметњама у развоју и инвалидитетом и мере за спречавање осипања деце из образовног система. Стратешки правци развоја и постављени циљеви у великој мери су усклађени са релевантним међународним документима и стратешким циљевима на нивоу земаља чланица ЕУ.

¹⁸ „Службени гласник РС“, број 80/21

¹⁹ „Службени гласник РС“, број 22/16

²⁰ „Службени гласник РС“, број 65/18

Основ за остваривање системског унапређивања образовања у Републици Србији је *Стратегија развоја образовања и васпитања у Републици Србији до 2030. године*²¹ са пратећим Акционим планом. Овом стратегијом су препознате друштвене групе које су у већем ризику од дискриминације у образовању: деца, ученици и студенти чије породице имају низак социоекономски статус; припадници ромске националности, а нарочито они који живе у ромским насељима; особе са сметњама у развоју и инвалидитетом; становници руралних подручја, а нарочито становници брдско-планинских и пограничних подручја итд. За заштиту и унапређење права детета у образовном систему такође су значајне: *Стратегија за социјално укључивање Рома и Ромкиња у Републици Србији за период од 2016. до 2025.*; *Стратешки оквир за унапређење положаја особа са инвалидитетом у Републици Србији за период 2020–2024.*; *Национална стратегија за родну равноправност за период 2021–2030*, као и *Акциони план* за њено спровођење за период 2021–2023; *Стратегија за превенцију и заштиту деце од насиља за период од 2020. до 2023. године*; *Национална стратегија за младе за период од 2015. до 2025. године*; *Национална стратегија за решавање питања избеглица и интерно расељених лица за период од 2015. до 2020. године*; *Стратегија превенције и заштите од дискриминације за период од 2022. до 2030.*

2. ПРЕГЛЕД СТАЊА

Статистика у образовању

Комитет за права детета указао је и на потребу установљавања јединствене базе података о деци у свим областима која би у себи садржала број и структуру деце у вези са остваривањем права, као и обим финансијских средстава усмерених на заштиту права деце. Такође, и друге анализе и истраживања упућују на сличне закључке.

Препорука Комитета: Убрзано ојачати управљање информацијама и системе прикупљања података како на нивоу централних, тако и на нивоу локалних власти. Подаци треба да буду класификовани према, између осталог, старости, полу, инвалидитету / сметњи у развоју, географском положају, етничком и националном пореклу и социо-економском пореклу, како би се олакшала анализа положаја све деце, а посебно оне у угроженом положају.

Стратегија развоја образовања и васпитања истиче да статистика у образовању и другим системима још увек не даје довољне и упоредиве податке који се односе на образовање ученика и оних из група које су у већем ризику од дискриминације и потреби за пружањем додатне подршке. Подаци се прикупљају у различите сврхе и кроз различите методологије, током различитих временских периода, а то често спречава обједињавање података и стварање свеобухватнијег увида у квалитет образовања, квалитет инклузивног образовања и факторе који на то утичу. Не постоје систематизовани подаци о потребама за додатним мерама и услугама подршке, квалитету постојећих мера и услуга додатне подршке, расположивим људским ресурсима и њиховим компетенцијама за рад у инклузивном окружењу.

Ова препорука Комитета за права детета још увек није спроведена, него се за праћење остваривања права детета користе подаци из различитих извора, који често нису

²¹ „Службени гласник РС“, број 63/21

упоредиви јер се прикупљају по различитој методологији. С обзиром на то да не постоји јединствена функционална база података (управо из наведених разлога), за систематско прикупљање података о деци, и да се подаци добијају из различитих извора и парцијални су, праћење примене Конвенције и препорука Комитета је отежано и неуједначено. Стога је нужно унапредити систем прикупљања података који би обезбедио целовито и координисано прикупљање података о деци на целој територији РС, са посебним освртом на осетљиве групе деце.

У процесу праћења инклузивног образовања²² изазове још увек представљају међусекторска координација у праћењу и извештавању о инклузивном образовању, то што различити ресори који прикупљају податке о деци и ученицима из осетљивих група користе различите класификације и дисагрегације података, као и то што подаци често нису разврстани по релевантним социоекономским карактеристикама и нема дисагрегираних података о осетљивим групама деце (пре свега о деци ромске националности и деци са сметњама у развоју и инвалидитетом).

Образовање за права детета

Препорука Комитета за права детета држави потписници је да ојача своје напоре да обезбеди адекватну и систематску обуку, односно сензибилизацију у вези са правима детета, професионалним групама које раде са децом и за децу, као што су посланици Народне скупштине, судије, адвокати, здравствени радници, **наставници, директори школа, професори универзитета**, социјални радници, медијски професионалци и други.

Министарство просвете, у сарадњи са Ужичким центром за права детета (УЦПД) и Дечјом фондацијом Песталоци (ПЦФ), спроводило је обуке просветних саветника и инспектора о правима детета које су обухватиле 178 саветника и инспектора из скоро свих општина Србије. Такође, УЦПД је реализовао бројне обуке запослених у образовању за акредитовани програм *Права детета у образовању*. Обуке су доминантно реализоване у оквиру деветогодишњег пројекта *Образовање за права детета*, подржаног од стране Дечје фондације Песталоци.

Обуке о правима детета у иницијалном образовању. Током школских година, у периоду 2019–2021. године, УЦПД је, у оквиру пројекта који се реализовао у сарадњи са Дечјом фондацијом Песталоци, реализовао пилот-програм образовања за права детета студената са четири учитељска и педагошка факултета у Србији, по посебно развијеном силабусу који је израђен на основу детаљне анализе потреба наставничке професије у РС. У пилот-програму учествовала су 422 студента. Резултати евалуације (пост тест) показали су да је 63% студената постигло најмање просечан или бољи резултат на тесту компетенција у поређењу са 12% на иницијалном тесту добијени подаци су показали да постоји статистичка значајност постигнутих резултата. Овим је потврђен квалитет развијеног и примењеног програма, као и могућност даљег напретка за који су неопходни системски кораци које треба да предузму руководства факултета и надлежно министарство. Два учитељска/педагошка факултета у Београду и Јагодини кроз процес акредитације званично су укључили елементе образовања за права детета у

²² Национални извештај о инклузивном образовању у Републици Србији за период од 2019. до 2021. <https://prosveta.gov.rs/wp-content/uploads/2022/12/Nacionalni-izvestaj-o-IO-2019-2021.pdf>

наставни план за своје студенте — будуће просветне раднике. Ипак, ови напори још увек нису на одговарајући начин увели стручно оспособљавање о правима детета јер се ради о пилот-програмима, а образовање за права детета још увек није део иницијалног образовања учитеља и наставника на свим наставничким факултетима.

На основу резултата тог истраживања²³ које је 2019. године спровео УЦПД, реализованог како би се утврдило да ли и у којој мери учитељи и наставници у основним школама у Србији имају компетенције за остваривање права детета у образовном систему, закључује се да већина учитеља и наставника не познаје садржај права детета, не препознаје ситуације у образовном контексту у којима се права крше, као ни процедуре поступања у ситуацијама кршења права и превентивне активности којима би спречили кршење одређених права. Резултати указују на то да је знање испитаника о областима које су релевантне за права детета у образовном контексту прилично слабо, тј. да су они далеко испод могућег просечног постигнућа.

Недостатак знања о правима детета и вештина примене тог знања у спровођењу акција којима би се спречило кршење права детета у образовно-васпитном контексту прате и ставови/вредности који указују на неразумевање смисла и значаја појединих права детета и Конвенције у целини. Учители и наставници изражавају ставове који често (имплицитно) подржавају систем неједнакости и оправдавају дискриминацију (чак и неке облике насиља), имају слику о детету као о некомпетентном и незрелом бићу које прво треба да развије своје компетенције па тек онда може да буде питано и које тек треба да заслужи своја права (која му се могу и одузети). Контрадикторности у ставовима који се тичу различитих области образовања за права детета указују на то да учители и наставници немају развијен јединствен и конзистентан систем вредности који у целости подржава концепт људских права и права детета, већ своје ставове о правима детета заснивају на индивидуалним афинитетима за сваку појединачну ситуацију, односно право. Такав, јединствени и конзистентан систем вредности је неопходан и он произилази из природе људских права и права детета као јединственог и недељивог концепта. Оваква ситуација представља значајну препреку за остваривање права детета и значајан недостатак у погледу капацитета учитеља и наставника за испуњавање њихових обавеза као носилаца одговорности за поштовање права детета. Иако постоје одређени помаци које смо навели, РС још увек није поступила према овој препоруци Комитета у потпуности.

Статус грађанског васпитања и сродних образовних програма

Препорука Комитета за права детета држави потписници је да обрати посебну пажњу на систематско укључивање наставе о принципима и одредбама Конвенције на свим нивоима наставног плана и програма.

У *Стратегији развоја образовања и васпитања*²⁴ наведено је и да у образовном систему Републике Србије **није** обезбеђено систематско укључивање наставе о принципима и одредбама Конвенције о правима детета, на свим нивоима наставног плана и програма. Увођењем предмета Грађанско васпитање, Србија је само делимично

²³ Компетенције учитеља и наставника за остваривање права детета у образовању: http://ucpd.rs/wp-content/uploads/2019/11/izvestaj-istarzivanje_kompetencije-nastavnika_final.pdf

²⁴ https://prosveta.gov.rs/wp-content/uploads/2021/11/1-SROVRS-2030_MASTER_0402_V1.pdf

одговорила на ову међународну обавезу, иако постоји релативно повољан законски оквир за њену реализацију.

Као један од проблема који се наводи у извештају²⁵ јесте чињеница да образовање о правима детета није део редовног образовног система за сву децу, због чега је неопходно променити статус предмета Грађанско образовање, уз редефинисање метода стручног оспособљавања наставника овог предмета и предузимање мера подршке наставницима да примењују образовање о правима детета у настави својих предмета кроз одговарајућу обуку и развој подржавајућих образовних материјала и водича.

Грађанско васпитање садржи теме које се односе на учење о правима детета, али није обавезни предмет већ изборни, те сходно томе не задовољава стандарде Конвенције која предвиђа да образовање о правима детета буде доступно свој деци, на свим нивоима образовања. Такође, недовољно разрађен програм овог предмета, недовољна стручна оспособљеност и недостатак наставног кадра за овај предмет, као и не тако одговоран однос власти према овом предмету (часови Грађанског васпитања се по правилу реализују последњег часа наставног дана, често као претчас или седми час, часови се често не одржавају, а руководства школа и надлежно Министарство то толеришу), допринели су томе да су ефекти увођења предмета који укључује образовање о правима детета такви да се деци не омогућава да стекну знања и вештине које би им помогле да разумеју своја права, штите их на ефикасан начин и поштују права друге деце и одраслих. У прилог горенаведених чињеница говоре и подаци из истраживања *Мониторинг права детета у средњошколском образовању* Ужичког центра за права детета, где само 29% ученика процењује да добро познаје област права детета, али и подаци истраживања о ефектима Грађанског васпитања које је спровела организација Грађанске иницијативе, према којима: школски програми у оквиру којих се изучавају теме грађанског образовања нису нарочито успешни када се ради о усвајању начела демократско политичке културе и промовисању ставова који представљају њене основе; већина ученика није изразила заинтересованост за друштвени ангажман. Сви наведени резултати наводе на то да би грађанско образовање требало да буде обавезан предмет за све разреде основних и средњих школа, да би требало допунити садржај, посебно делове који се односе на толеранцију и људска и мањинска права; утицај предмета Грађанског образовања на ученике није на задовољавајућем нивоу и да би наставне програме и наставничке компетенције требало ревидирати и унапредити; током пандемије ковид 19 реализација наставе у школама је обустављена, чиме је нарочито била угрожена реализација предмета Грађанско васпитање. Часови овог предмета нису били заступљени кроз образовање на даљину у мери у којој је планирано наставним планом и програмом. Ово је додатно отежало остваривање права детета да учи о својим правима у оквиру редовног образовног система. Закон о основама система образовања и васпитања садржи потенцијал за увођење образовања о правима детета у редовну наставу, и то кроз међупредметне компетенције, односно кроскурикуларно учење о правима детета у оквиру других наставних предмета. Ова одредба свакако доприноси унапређењу квалитета образовања за права детета у складу са стандардом дефинисаним Конвенцијом и ОК бр. 1. Ипак, примена ове одредбе у пракси није заживела у планираном обиму и адекватном облику. Према поменутом истраживању Ужичког центра за права детета, мање од половине наставника изјављује да примењује неке од садржаја образовања за права детета у

²⁵ *Извештај о стању права детета у Републици Србији 2017 -мај 2023*, Центар за права детета, доступно на интернет страници: <https://ucpd.rs/wp-content/uploads/2023/06/izvestaj-prava-deteta-2017-2023-compressed.pdf>

настави свог предмета, или у ваннаставним активностима/часовима одељењског старешине. Од њих само једна четвртина наводи и конкретне примере који указују на планско и смислено укључивање садржаја из области образовања за права детета на часу или на ваннаставним активностима. Овај налаз може се тумачити чињеницом да учитељи и наставници немају довољно развијене компетенције за остваривање права детета, па самим тим и за подучавање о правима детета.

Повереница за заштиту равноправности у својим редовним годишњим извештајима указује на то да је потребно: (1) спроводити програме за децу у циљу неговања вредности које промовишу културу толеранције, разумевања и уважавања различитости, родне равноправности, међугенерациске солидарности и недискриминације; (2) кроз грађанско васпитање подстицати усвајање вредности равноправности и толеранције отклањањем бројних уврежених стереотипа и предрасуда о различитим друштвеним групама и друштвеним појавама.

За испуњавање препорука Комитета, потребно је преиспитати и редефинисати начин стручног оспособљавања наставника Грађанског васпитања, статус и позицију у образовно-васпитном систему и размотрити могућност увођења посебног смера на учитељским/педагошким факултетима за образовање наставника Грађанског васпитања. Предузети мере подршке учитељима и наставницима ради примене образовања за права детета у настави кроз одговарајуће обуке и развој помоћних образовних материјала и водича. Променити статус предмета Грађанско васпитање из обавезног изборног у обавезни предмет на свим нивоима образовања, од припремног предшколског до средњег образовања. Унапредити курикулум предмета Грађанско васпитање тако да он буде у складу са стандардом дефинисаним Конвенцијом и важећим разумевањем образовања за права детета. Преиспитати и уколико је потребно допунити курикулум програмом образовања за права детета и другим сродним/повезаним темама (нпр. образовање за демократију, инклузивно образовање, образовање о ненасиљу, недискриминацији, родној равноправности и сл.) нарочито у погледу интегрисаности приступа заснованог на правима и усклађености са стандардима Конвенције.

Да би се додатно разумела важност статуса предмета грађанског васпитања и предмета са сродним садржајима који треба значајно да допринесу остваривању наведених циљева, треба имати у виду резултате истраживања у вези са вредносном оријентацијом деце, која су рађена у Србији са децом последњих година.

Вредносне оријентације деце. Истраживање *Вредносне оријентације средњошколаца у Србији*²⁶ (2019) бави се анализом ставова и вредносних оријентација средњошколаца у Србији. Анализа је показала да је дошло до благог опадања патријархалности средњошколаца у односу на период 2011. године. Девојчице имају мање конзервативних одговора, а више подршке дају тврдњама које се односе на једнакост родних улога. Међутим, оно што забрињава јесте прихватање става да жене повремено заслужују батине, што подржава 8% средњошколаца и тај податак је сличан као и у

²⁶*Вредносне оријентације средњошколаца у Србији – истраживање 2019*, Хелсиншки одбор за људска права у Србији, Марија Радоман, март 2020, доступно на интернет страници: <https://www.helsinki.org.rs/serbian/doc/sveske38.pdf>

истраживању 2011. године. Средњошколци благо нагињу ка *национализму*. Њих 32% има изражена националистичка уверења, док на скали етноцентричног национализма имају „умерене“ ставове (43,9%). На свим исказима девојчице имају мање изражене националистичке ставове у односу на дечаке. Однос према *ромској мањини* је такав да од укупног броја, 16% има екстремне ставове, 40% умерене, а 44% толерантне ставове према Ромима. Ставови су толерантнији по овом питању у односу на 2011., те се може говорити о смањивању стереотипа према Ромима и доминантном ставу да Роми треба да буду потпуно равноправни у друштву (2/3 испитаника). Најконзервативнији ставови средњошколаца у овом истраживању су усмерени према *ЛГБТ популацији*. 44% средњошколаца има хомофобичне ставове, скоро половина мисли да су они болесни, а сваки четврти је става да они заслужују батине. Скала социјалне дистанце потврђује да средњошколци имају највећу социјалну дистанцу према: (1) ЛГБТ популацији, (2) према етничким мањинама, Албанцима и Ромима, али и према (3) мигрантима, што указује на постојање етничких стереотипа међу младима. Средњошколци у Новом Пазару су конзервативнији, патријархалнији и више хомофобични, док су мање традиционални они који се изјашњавају као атеисти.

Кровна организација младих Србије је кроз више истраживања сагледавала *Положај ЛГБТ заједнице у области образовања*^{27 28 29 30}. Резултати истраживања указују на то да је тема ЛГБТ заједнице *врло слабо позната професорима* који би требало да буду више упућени (чак 55,6% професора разредне наставе тврди да се никад нису сусрели са темом ЛГБТ заједнице). Професори имају одређену уздржаност према разговору о ЛГБТ заједници са својим ученицима. Хомофобија је доста заступљена међу младима. Постојање психолошке подршке за ЛГБТ средњошколце би у значајној мери поправило тренутну ситуацију и омогућило им да у безбедном окружењу разговарају и решавају своје проблеме. Трећина испитаника у овом истраживању је експлицитно означила да је била жртва вршњачког насиља, а петина да не може да процени, што указује на то да су потенцијално били жртве. Већина младих не сматра прикладним „експонирање“ ЛГБТ особа у јавности већ само приватно „у своја четири зида“. Такође, постоји и велики проблем неинформисаности младих, јер је образовни систем потпуно нем на ове теме.

*Поводом протеста средњошколаца у Лесковцу због наводне најаве одржавања Параде поноса, Повереница је упутила **упозорење** подсећајући да је нашем друштву дискриминација особа другачије сексуалне оријентације и даље присутна. У упозорењу је истакнуто да овакви инциденти показују колико је неопходно ефикасно и континуирано радити на едукацији младих о поштовању људских права и прихватању различитости сваког појединца.*

²⁷ ЛГБТ+ заједница и њена заступљеност у формалном образовању у Сомбору, Кровна организација младих Србије, доступно на интернет страници: <https://koms.rs/wp-content/uploads/2021/07/LGBTQ-zajednica-i-njena-zastupljenost-u-formalnom-obrazovanju-u-Somboru-za-web-1.pdf>

²⁸ ЛГБТ+ заједница и њена заступљеност у формалном образовању у Сомбору, Кровна организација младих Србије, доступно на интернет страници: <https://koms.rs/wp-content/uploads/2021/07/LGBTQ-zajednica-i-njena-zastupljenost-u-formalnom-obrazovanju-u-Somboru-za-web-1.pdf>

²⁹ Потребне за психолошком подршком ЛГБТ+ младима у Краљеву, Кровна организација младих Србије, доступно на интернет страници: <https://koms.rs/wp-content/uploads/2021/07/Potrebe-za-psiholos%CC%8Ckom-podrs%CC%8Ckom-LGBTQ-mladima-u-Kraljevu-za-web.pdf>

³⁰ Млади у Чачку и ЛГБТ+ заједница, Кровна организација младих Србије, доступно на интернет страници: <https://koms.rs/wp-content/uploads/2021/07/Mladi-u-C%CC%8Cac%CC%8Cku-i-LGBTQ-zajednica-za-web.pdf>

Имајући у виду ставове средњошколаца, анализа садржаја наставног програма може бити усмерена на то колико у образовању има реално могућности да се ученици образују за превазилажење стереотипа и предрасуда према различитим групама. У сваком случају, ставови младих указују на то да је потребно у образовном систему увести значајне системске интервенције како би се остварило образовање за права детета у складу са препорукама Комитета.

Принцип Конвенције – најбољи интерес детета у образовном систему

Комитет за права детета препоручује да држава ојача своје напоре како би се осигурало да се ово право, најбољи интерес детета, на одговарајући начин integriше и доследно тумачи и примењује у свим законским, управним и судским поступцима и одлукама, као и у свим политикама, програмима и пројектима који су релевантни за децу и имају утицај на децу. У том смислу, држава се подстиче да развија процедуре и критеријуме којима се пружају смернице свим релевантним надлежним лицима у државним органима за одређивање најбољих интереса детета у свакој области и за давање потребне тежине интересима детета као примарном значају.

Принцип и право на поступање у складу са најбољим интересима детета није препознат у законима РС на адекватан начин. Овај принцип помиње се само у неким одредбама појединих закона и правилника, за поједине ситуације, али није успостављен као правило поступања које важи за све одлуке које се тичу детета у правном поретку РС. Не постоје правилници у образовању којима се дефинишу смернице, процедуре и критеријуми за доследно тумачење, одређивање и примену принципа најбољих интереса детета у складу са ОК бр. 14, иако је овај принцип помиње у законским и подзаконским документима. Не постоје разрађени програми обука о примени процедура и критеријума са смерницама свим релевантним лицима у власти за одређивање најбољег интереса детета у свакој области и за давање потребне тежине интересима детета као примарном значају.

Образовни прописи (пре свега ЗОСОВ) међу своје принципе нису увели и право детета да његови најбољи интереси буду од првенственог значаја. Тамо где су најбољи интереси детета прописани, није дефинисан начин на који се они утврђују, у којој процедури и на основу којих индикатора и критеријума за процену.

УЦПД је током процеса консултација о изменама и допунама Закона о основама система образовања и васпитања предлагао измене које би интегрисале примену принципа најбољег интереса детета у образовно-васпитном систему, на начин који је успостављен Конвенцијом и ОК бр. 14, али предлози нису прихваћени, тако да ни образовни систем нема нормативно уређену ову област, што је у супротности са Конвенцијом и представља игнорисање препоруке бр. 10 Комитета.

Потребно је јачати капацитете стручњака у образовном систему како би се принцип најбољих интереса детета доследно примењивао и поштовао у пракси; донети правилнике у свим секторима којим се дефинишу смернице, процедуре и критеријуми

за доследно тумачење, одређивање и примену принципа најбољих интереса детета у складу са Конвенцијом.

Принцип Конвенције – право на партиципацију у образовном систему

У складу са чланом 12 Конвенције и у светлу Општег коментара бр. 12 (2009) о праву детета да се саслуша његово мишљење, Комитет за права детета подстиче државу потписницу да осигура да се ставовима деце посвети дужна пажња, у породици, у школама, у судовима и у свим релевантним административним и другим поступцима у вези са њима кроз, између осталог, усвајање одговарајућих закона, обуку стручњака, успостављање специфичних активности у школама и опште полизање свести.

Традиционалне праксе и културолошки ставови у породици и школама ометају пуно остварење права деце да слободно изразе своје ставове и да буду укључена у процес одлучивања.

Не постоје системска праћења остваривања овог права у образовном систему, а један од разлога може бити тај што је оно недовољно заступљено у законским и подзаконским актима. Принцип партиципације није препознат ни Законом о основама система образовања и васпитања, иако је УЦПД у процесу јавне расправе о изменама и допунама Закона то предлагао Министарству просвете, али предлози нису усвојени. Елементи овог права се препознају у одредбама које предвиђају оснивање ученичких парламената, што је похвално, али свакако не и довољно за потпуно уживање овог права у образовном систему. Пратећи препоруку Комитета, УЦПД је израдио *Анализу практичне политике са предлогом Правилника о партиципацији*³¹ и информисању ученика у основном образовању и затражио мишљење Савета за права детета, који је тему уврстио у план савета, који је требало да се реализује 2020. године. Због пандемије, избора који су одржани у јуну 2020. године и спорог формирања Владе, као и због чињенице да је члановима Савета за права детета истекао мандат, као и да су се у сазиву (април 2021-март 2022) одржале само две седнице, предлог који је био предвиђен планом Савета није разматран.

Ретка су и истраживања која се односе на ову тему, стога ће бити представљени налази истраживања³² који дају увиде у тренутни контекст, тј. наставничке компетенције за остваривање права на партиципацију деце (у образовању), а они су једни од носилаца одговорности у образовном систему за остваривање овог права. С обзиром на важност овог права и принципа забрињавајуће делује податак да су ниске компетенције учитеља и наставника из истраживања по питању овог права. Наиме, мали број учитеља и наставника познаје садржај права на партиципацију, не препознају ситуације у којима су дужни да укључе децу у процес доношења одлука и не разликују аутентичну партиципацију од тзв. квазипартиципације. Они не показују веће знање ни када је реч о садржају других партиципативних права - попут права на удруживање и права на

³¹ <https://ucpd.rs/wp-content/uploads/2020/05/1-analiza-prakticne-politike.pdf>

³² *Компетенције учитеља и наставника за остваривање права детета у образовном систему у Србији*: http://ucpd.rs/wp-content/uploads/2019/11/izvestaj-istarzivanje_kompetencije-nastavnika_final.pdf

окупљање. Учитељи и наставници немају значајно боље резултате ни када је реч о вештинама примене партиципације у образовном контексту. Само мали број њих препознаје ситуације у којима се крши право детета на слободно изражавање мишљења, право на приватност, тј. право на заштиту од произвољног и незаконитог мешања у приватност детета, као и право детета на заштиту личности и достојанства и право детета на правовремено, адекватно и потпуно информисање. Ови резултати не чуде будући да идеја о децјој партиципацији није у складу са доминантним режимима истине тј. уверењем о томе шта се сматра нормалним и пожељним односом моћи између одраслог и детета, тако да је имплементација овог принципа као и групе партиципативних права у образовању значајно отежана. Имплементација партиципације у великој мери зависи од ставова у односу на природу детета, његове компетенције, односе између деце и одраслих и разумевање улоге одраслих у процесу развоја детета, треба имати у виду ставове које наставници имају о партиципативним правима. Наиме, учитељи и наставници који су учествовали у истраживању имају слику о детету као некомпетентном, незрелом бићу које не може да учествује у одлучивању заједно са одраслом особом и чије мишљење не може имати исту тежину као мишљење одрасле особе. Дете, по њиховом мишљењу, треба да „заслужи“ право на партиципацију тако што ће прво развити одговорност и самосталност, па тек онда стећи прилику да учествује у одлучивању. Због своје незрелости и некомпетентности деца не могу да уживају сва грађанска права као одрасли, а посебно право на слободно удруживање и окупљање ради изражавања својих ставова. Учитељи и наставници изјављују да право на приватност треба поштовати, иако не познају довољно садржај тог права (тест знања) и не умеју да препознају његово кршење у школи (тест вештина). Налаз да учитељи и наставници који су похађали семинаре имају значајно виша постигнућа на тесту знања у областима партиципације и грађанских/политичких права од оних који нису похађали ниједан семинар, делује охрабрујуће.

Принцип Конвенције - право на недискриминацију у образовном систему

Комитет за права детета даје препоруке држави да: осигура потпуну примену релевантних постојећих закона о забрани дискриминације кроз јачање јавних едукативних кампања које се баве негативним друштвеним ставовима према ромској деци, деци са сметњама у развоју, деци припадницима мањина, избеглицама и деци тражиоцима азила, деци мигрантима, деци која живе и раде на улици, ЛГБТ деци и деци са ХИВ/АИДС; осигура деци која живе у руралним подручјима приступ квалитетном образовању; осигура доступност довољних људских, техничких и финансијских ресурса за ефикасно спровођење Националне стратегије превенције и заштите од дискриминације.

Република Србија је протеклих година изградила одређени антидискриминациони правни оквир и ратификовала универзалне и регионалне споразуме у области људских права и забране дискриминације. У погледу унапређења положаја деце доста је постигнуто, али је дискриминација деце присутна у данашњем друштву и узрокована је бројним чиниоцима које је потребно осветлити како би се пронашли ефикасни начини за побољшање стања и унапређење њиховог положаја.

ЗОСОВ експлицитно препознаје овај принцип Конвенције не само кроз посебан члан закона, већ и кроз друга права детета која су директно повезана са недискриминацијом, а експлицитно видљива у закону. Додатна операционализација овог принципа је спроведена кроз два правилника³³, који пружају јасна усмерења за препознавање дискриминације у образовном систему и поступању у случају дискриминације. **Међутим, подаци о мониторингу примене нису доступни, тако да није могуће проценити њихове ефекте,** наводи се у извештају *Права детета у процесу придруживања Србије Европској унији – пети алтернативни извештај*³⁴.

У Националном извештају о инклузивном образовању у Републици Србији за период од 2019. до 2021. године наводи се то да **иако је учињен велики напредак у постављању законског и стратешког оквира којим се дефинишу забрана дискриминације и примена мера у случајевима дискриминације по било ком основу, евидентно је да су у већем ризику од дискриминације деца са сметњама у развоју и инвалидитетом, деца ромске националности, али и деца из руралних средина и деца нижег социо-економског статуса.** Зато у наредном периоду треба *посветити нарочиту пажњу системима реаговања и праћења у случајевима дискриминације, усклађивању закона и других прописа који се тичу забране дискриминације, те дефинисању и операционализацији принципа најбољег интереса детета у образовне и друге релевантне секторске правне прописе.* Исти налази су наведени и у извештају Поверенице о дискриминацији деце у Србији (2021).

У Редовном годишњем извештају Поверенице наведено је да се током 2022. године 33% притужби односило на дискриминацију деце. Као кључни проблеми су наведени: приступачност објеката и простора, посебно здравствених установа и установа социјалне заштите, положај деце у инклузивном образовању и остваривању одговарајуће подршке, различити видови вршњачког насиља, недовољност образовних програма о сексуалном и репродуктивном здрављу, култури међусобног поштовања и недискриминације, толеранције, разумевања и уважавања различитости, родне равноправности, међугенерациске солидарности, као и недовољан број предшколских установа.

У образовном систему најчешће су дискриминисана деца из ромске националне мањине и деца са сметњама у развоју.

³³ Правилник о ближим критеријумима за препознавање облика дискриминације од стране запосленог, детета, ученика или трећег лица у установи образовања и васпитања и Правилник о поступању установе у случају сумње или утврђеног дискриминаторног понашања и вређања угледа, части или достојанства личности

³⁴ Права детета у процесу придруживања Србије Европској унији – пети алтернативни извештај, Ужички центар за права детета, 2020, доступно на интернет страници: <http://ucpd.rs/wp-content/uploads/2020/07/prava-deteta-peti-izvestaj-2.pdf>

Основни услов за унапређење положаја Рома јесте сузбијање стереотипа и предрасуда. Током 2019. године Повереница за заштиту равноправности је представила извештај о истраживању јавног мњења *Однос грађана и грађанки према дискриминацији у Србији*¹. Истраживање је показало да две трећине грађана препознаје да у Србији у значајној мери постоји дискриминација, а 50% испитаних као најизложеније дискриминацији препознаје Роме. Међутим, није дошло до помака у спровођењу циљаних кампања за спречавање насиља и говора мржње према Ромима, као и за разбијање предрасуда и негативних ставова према Ромима у друштву. Дискриминацију према припадницима ромске националне мањине потврђују честе притужбе Повереници за заштиту равноправности и Заштитнику грађана. Ове независне институције Роме виде као најрањивију и највише дискриминисану групу становништва.

У *Извештају о стању права детета у Републици Србији*³⁵ наведено је да Србија има неопходне законске основе за борбу против дискриминације Рома, али се оне не примењују у довољној мери. Основни услов за унапређење положаја Рома је сузбијање стереотипа и предрасуда. Не постоје целовити статистички подаци о говору мржње, већ је те податке потребно прикупљати из разних извора који користе различите методологије.

У циљу обезбеђивања пуне примене *Правилника о поступању установе у случају сумње или утврђеног дискриминаторног понашања и вређања угледа, части и достојанства личности*, на листи програма од јавног интереса налази се и обука *Да нам антидискриминација буде инспирација* (превенција и превазилажење дискриминације у вртићу и школи). У периоду 2020-2021. године обука је реализована за просветне саветнике и инспекторе, саветнике спољне сараднике, као и за друге запослене у предшколским установама и школама.

Под дискриминаторним понашањем запосленог у образовној установи сматра се: „неоправдана примена нижих критеријума за оцењивање ученика и одраслих ромске националности”¹.

Примери дискриминације деце ромске националности

- У издвојеном одељењу једне основне школе од уписаних 47 ученика ромске националне мањине, само њих 12 редовно похађа наставу, а троје деце има комплет уџбеника који може да користи и код куће.
- Мали број деце редовно иде у школу, има их која иду у четврти разред а још увек не знају да читају и пишу.
- Седе у последњим клупама.
- Учитељи и учитељице им говоре да могу да напусте наставу и да не морају да долазе на часове до краја школске године ако то не желе.
- Не морају да присуствују часовима енглеског језика, уз образложење да они тешко могу да савладају тај предмет.
- Од њих се не тражи да ураде домаћи задатак.

³⁵*Извештај о стању права детета у Републици Србији новембар 2019 -мај 2020*, Центар за права детета, доступно на интернет страници: <http://zadecu.org/wp-content/uploads/2020/09/Izves%CC%8Ctaj-o-stanju-prava-deteta-u-RS-za-period-nov2019-maj2020..pdf>

Дискриминација деце за са сметњама у развоју најчешће се огледа у „пропуштању чињења“ одговорних у систему. Изостаје отклањање архитектонских, комуникацијских, социјалних баријера.

Родитељи неколико деце исписали су децу из школе због тога што су били у истом одељењу са дететом са великим сметњама у развоју. Тим поводом директор је јавно изјавио да је „закон крив што деца са тешким оштећењима похађају редован систем образовања”, да је за децу са сметњама у развоју „најбоље да похађају специјална одељења”.

Говор мржње. На друштвеној мрежи Фејсбук објављени су садржаји којима се деца са сметњама у развоју или деца са инвалидитетом називају „шкартом којег се треба решиити”, јер они представљају само терет друштву. Објавама је такође позвано да деци треба дати бомбе уместо бомбона, а труднице да не рађају „шкарт” децу. Овим објавама, изражавају се идеје и мишљења којима се подстичу дискриминација, мржња и насиље према групи лица због њиховог личног својства.

Право на недискриминацију као право и принцип Конвенције прожимајући је кроз остваривање свих других права, те оно рефлектује и на инклузивно образовање, квалитет образовања, права деце из рањивих група и сл. Стога се недискриминација деце у образовно-васпитном систему детаљно разматра и кроз наредна поглавља.

Да би се оствариле препоруке Комитета за права детета, потребно је³⁶: Спровести истраживања и едукативне кампање које се баве негативним друштвеним ставовима према деци из најрањивијих група, као што су ромска деца, деца са сметњама у развоју, деца у сукобу са законом, деца у покрету, деца која живе и раде на улици, ЛГБТ деца, деца која живе у руралним подручјима и др. Предузети мере и активности како би професионалци који раде или долазе у контакт са децом у системима образовања били обучени за препознавање, реаговање и предузимање активности ради осигурања равноправности у остваривању права детета и примене постојећих прописа у овој области. Спровести мере које ће омогућити деци која живе у руралним подручјима и ромској деци приступ квалитетном образовању. Пратити напредак у области инклузивног образовања деце и примену Закона о основама система образовања и васпитања и отклањати негативне и дискриминаторне праксе у образовању. Осигурати да се у оквиру система образовања обезбеде индивидуализоване мере подршке деце са инвалидитетом ради постизања максималног академског и социјалног развоја. Укључити децу, родитеље/старатеље, запослене и остале стручне особе као активне партнере у спровођење активности везаних за спречавање дискриминације у образовно-васпитним установама, како би се дугорочно промовисао принцип неговања антидискриминационе културе као предуслова квалитетног и сигурног одрастања деце. Обезбедити довољне људске, техничке и финансијске ресурсе за ефикасно спровођење Националне стратегије превенције и заштите од дискриминације за период од 2022. до 2030. године.

³⁶ Извештај о стању права детета у Србији 2017-2023.

Право на образовање

У оквиру овог права, анализа ће рефлектовати на неколико сегмената, који су директно повезани са остваривањем права на недискриминацију, будући да рефлектују на обухват деце образовањем и осипањем деце у образовању, инклузивним образовањем деце, образовањем деце из осетљивих група, попут деце са сметњама у развоју, децом, припадницима различитих националних мањина, децом избеглицама и мигрантима, децом која живе на улици.

Обухват деце образовањем и стопа осипања

Комитет за права детета је у својим Закључним запажањима препоручио Републици Србији у области образовања да:

- осигура једнак приступ за сву децу, посебно из група које су у већем ризику од дискриминације, програмима раног образовања, без обзира на статус запослености њихових родитеља;
- развије програме за смањење стопе напуштања школе, њихово праћење и евалуацију.

Један од кључних стратешких циљева Републике Србије представља повећање обухвата деце и унапређивање праведности образовног система. У *Националном извештају о инклузивном образовању у Републици Србији за период од 2019. до 2021. године*³⁷ наводи се да подаци показују одређене **негативне трендове** када је у питању обухват деце на свим нивоима предуниверзитетског образовања.

Предшколско. У периоду од 2019. до 2021. године обухват деце до 3 године програмима предшколског васпитања и образовања се повећава, а 2020/2021. године је први пут у последњих десет година већи од 30%. Обухват деце од 3 до 5,5 година је последњих година показивао тренд раста и 2019/2020. године је износио 66%, али је 2020/2021. године дошло до смањења обухвата деце овог узраста за око 3 процентна поена (63%). Сличан тренд бележи се и у обухвату деце обавезним припремним предшколским програмом – највећи обухват деце био је 2017/2018. године и износио је 98%, док је 2020/2021. године износио 96%, што се може повезати са пандемијом ковида-19 и низом епидемиолошких мера које су спроведене, укључујући и периоде затварања предшколских установа и школа.

Програме предшколског васпитања и образовања, посебно оне који нису обавезни, и даље карактерише **низак ниво укључености деце из осетљивих друштвених група**. Само 7% ромске деце која живе у подстандардним насељима узраста 3 до 5 година похађа неки од предшколских програма у односу на 61% деце из опште популације. У

³⁷ *Националном извештају о инклузивном образовању у Републици Србији за период од 2019. до 2021. године*

<https://www.unicef.org/serbia/media/22246/file/Nacionalni%20izve%C5%A1taj%20o%20Inkluzivnom%20obrazovanju%202019-2021.pdf>

извештају *Права детета у процесу придруживања Србије Европској унији* – наводи се да није остварен очекивани напредак у повећању обухвата деце Рома предшколским образовањем. Ревидираним нацртом Акционог плана за Поглавље 23 поставља се циљ од: *бар 40% ромске деце (од којих су бар 40% девојчице) од 3 до 5 година је уписано у предшколско образовање*, што представља изузетно амбициозан приступ, имајући у виду тренутно стање као и недостатке додатних системских мера за подршку образовању деце Рома. Обавезни припремни предшколски програм похађа 76% деце која живе у ромским насељима у односу на 97% деце из опште популације. Бележи се значајан тренд повећања обухвата деце ромске националности обавезним припремним предшколским програмом за 20%. Обавезни припремни предшколски програм похађа 76% деце која живе у подстандардним насељима (52% дечака, 48% девојчица) у односу на 97% деце из опште популације.

Основно образовање и васпитање. Податак да је стопа обухвата деце основним образовањем у Србији у опадању и да је у периоду извештавања испод 95% свакако захтева додатну анализу. Стопа завршавања основне школе се такође смањује, па 2021. године 4% ученика није завршило основну школу или је одустало од школовања. Разлике су и даље значајне када су у питању деца из ромске популације у односу на децу из опште популације. Обавезним основним образовањем није обухваћено 8% деце ромске националности, а основну школу завршава 64% деце ромске националности, што је значајно ниже од стопе завршавања основне школе деце из опште популације. Подаци говоре да афирмативне мере које се предузимају дају резултате – 85,4% деце ромске националности уписује основну школу, док је стопа завршавања 64%. Смањено је њихово осипање из система образовања за 7%.

Средње образовање. Према подацима Републичког завода за статистику, обухват деце средњим образовањем је испод 90%, а обухват 2021. године показује тенденцију пада за 2,5 процентних поена у односу на 2019. годину. Упркос помаку, разлика у обухвату деце ромске националности и деце из опште популације средњом школом је изразито висока и овај јаз се **не смањује** жељеном брзином. Само 28% деце која живе у ромским насељима уписује средњу школу, а број девојчица које уписују средњу школу је значајно мањи од броја дечака. Стопа преласка из основне у средњу школу за ромске ученике износи 52,6%, док је стопа завршавања 61%, што чини повећање за 20%. Сада је у средњим школама 27% девојчица ромске националности, а то је повећање за 12%. Стипендије и менторска подршка, као мере афирмативне акције уписа у средње школе, дају добре резултате, те се успешније завршава средњошколско образовање.

И други извештаји³⁸, указују на то да Србија има висок ниво похађања обавезног основног образовања – у првом циклусу основног образовања стопа обухвата је 97%, у другом циклусу 87%, а стопа осипања ученика у току основног образовања је смањена. Такође се истиче да стопа завршавања основне школе ученика из ромских насеља износи свега 64%. Ефективна стопа преласка у средњу школу ученика из ромских насеља 55%. Средњу школу заврши 61% ученика из ромске популације спрам 88% из доминантне популације. Налази указују на то да су деца која одустају од редовног основног школовања најчешће из група које су у већем ризику од дискриминације, попут Рома, који школовање или не настављају, или настављају у школама за образовање одраслих.

³⁸Преглед ОЕЦД-а у области евалуације и процене у образовању у Србији - анализа и препоруке, УНИЦЕФ Србија, јануар 2020, доступно на интернет страници: <https://www.unicef.org/serbia/media/13691/file/Pregled%20OECD-a%20u%20oblasti%20evaluacije%20i%20procene%20u%20obrazovanju%20u%20Srbiji.pdf>

Стопа осипања деце из школског система на свим нивоима, а посебно код група које су у већем ризику од дискриминације, представља проблем, јер су **последнице** незавршавања школе озбиљне и целоживотне и за друштво и за појединце, те је потребно обратити посебну пажњу на јачање материјалне подршке деци из сиромашних и других група које су у већем ризику од дискриминације, унапређење образовне и других услуга подршке³⁹.

Повећан је укупан обухват деце образовањем⁴⁰. Укљученост деце ромске националне припадности у основно образовање још увек је нижа од општег просека, а стопа осипања знатно већа у односу на друге ученике⁴¹. Са циљем елиминисања **осипања** из образовања 2021. године је креирано *Упутство за спречавање раног напуштања образовања са препорукама и предлозима мера за превенцију осипања*⁴².

Иако су позитивно оцењени напори да се, пре свега кроз програме афирмативне акције, стипендирања ученика и пружање менторске подршке, повећа обухват деце ромске националности у средњем образовању, у извештају Комитета за права детета истиче се да је обухват деце на свим нивоима још увек низак, да је посебно низак обухват деце ромске националности у систему предшколског васпитања и образовања, као и да су девојчице у неповољнијем положају и изложене већем ризику од напуштања школовања. Указује се на и даље присутне проблеме са дискриминацијом и сегрегацијом деце ромске националности и недовољне системе подршке.

Деца са сметњама у развоју, ромска деца и деца из сиромашних домаћинстава или из руралних подручја, посебно девојчице, имају мање шанси за укључивање и завршавање образовног процеса. Повереница у својим редовним годишњим извештајима¹ указује на то да је потребно повећање броја уписане деце, али и смањењу осипања из образовног система (нарочито деце ромске националности и деце са сметњама у развоју).

У извештају *Права детета у процесу придруживања Србије Европској унији – пети алтернативни извештај*⁴³, Ужичког центра за права детета наводи се да је усвојен и

³⁹Примена афирмативних мера у области основног образовања Рома и Ромкиња на територији АП Војводине *Извештај о истраживању*, Покрајински Омбудсман, Нови Сад 2017, доступно на интернет страници:

<http://www.ombudsmanapv.org/riv/attachments/article/1900/Afirmativne-mere-Romi.pdf>

⁴⁰Преглед ОЕЦД-а у области евалуације и процене у образовању у Србији - анализа и препоруке, УНИЦЕФ Србија, јануар 2020, доступно на интернет страници:

<https://www.unicef.org/serbia/media/13691/file/Pregled%20OECDA%20u%20oblasti%20evaluacije%20i%20procene%20u%20obrazovanju%20u%20Srbiji.pdf>

⁴¹Примена афирмативних мера у области основног образовања Рома и Ромкиња на територији АП Војводине *Извештај о истраживању*, Покрајински Омбудсман, Нови Сад 2017, доступно на интернет страници:

<http://www.ombudsmanapv.org/riv/attachments/article/1900/Afirmativne-mere-Romi.pdf>

⁴² <https://ceo.edu.rs/wp-content/uploads/2022/01/20210401-Dokument-UputstvoZaSprecavanjeRanogNapustanja.pdf>

⁴³*Права детета у процесу придруживања Србије Европској унији – пети алтернативни извештај*, Ужички центар за права детета, 2020, доступно на интернет страници: <http://ucpd.rs/wp-content/uploads/2020/07/prava-deteta-peti-izvestaj-2.pdf>

подзаконски акт о упису ромских ученика у средње школе, али, према овом извештају, садржи процедуралне и суштинске препреке за постизање пуне равноправности деце Рома на остваривање права на образовање.

Према ЗОСОВ-у, Национални просветни савет има обавезу да прати, анализира и даје препоруке за смањење **осипања деце и ученика из образовног система** и да утврђује предлоге мера за наставак образовања особа које су напустиле систем. Такође, на основу Закона о основном образовању и васпитању и Закона о средњем образовању и васпитању школе имају обавезу да у школском развојном плану планирају мере за превенцију осипања, да их реализују и прате. Законске одредбе и постојећи механизми **не** одређују ближе које су то мере превенције које је потребно предузети, што значи да ефикасне мере превенције и интервенције за спречавање осипања у школи и локалној заједници тек треба да буду развијене и опробане у пракси.

Правилник о ближим условима за остваривање права на ИОП, његову примену и вредновање садржи елементе ИОП-а, који за појединачног ученика предвиђа план транзиције (план подршке детету и ученику при укључивању у образовање, при преласку на други ниво образовања или при преласку у другу образовну установу), као и план превенције раног напуштања образовања за децу и ученике у ризику од раног напуштања школе.

Европска комисија у *Извештају за 2020. годину*⁴⁴ наводи да је учињен напредак у повећању стопе учешћа угрожених ученика на свим нивоима образовања. Ово је, између осталих циљаних мера, постигнуто повећањем стипендија за изузетне ученике и ученике који заостају у учењу, афирмативним акцијама и повећањем броја педагошких асистената. Међутим, треба побољшати спровођење мера за смањење стопе напуштања школовања и сегрегације, нарочито на локалном нивоу. Донет је правилник за педагошке и андрагошке асистенте, као корак ка регулацији услова за њихово ангажовање.

*У циљу наставка школовања и спречавања осипања, за ученике уписане **мерама афирмативне акције** обезбеђују се и стипендије и систем менторства. Стипендирање као мера подршке образовању Рома - за последњих 7 школских година укупно су додељене 6.533 стипендије ромским ученицима, од чега је 65% девојчица. У школској 2021/2022. години одобрено је 1114 стипендија ученицима средњих школа у Републици Србији, који су припадници ромске националне мањине. Месечни износ стипендије је 5.400,00 динара (46 Евра) и исплаћује се у 10 једнаких месечних рата. Менторска подршка - значајан подстицај остајању у систему, ангажовано је 150 ментора. Ромски образовни фонд са Министарством, наставља да ради на унапређивању ове области. Педагошки асистент (ПА) као мера подршке – У складу са новим Правилником о педагошком и андрагошком којим су уређени опис посла, стручна спрема/образовање, додатна знања/испити/радно искуство педагошких асистента, за школску 2021/22. годину ангажовани су нових ПА, њих 21, а за школску 2022/23. годину у духу наставка ширења мреже педагошких асистената ангажовано је још 12 нових асистената. Тренутно је у систему образовања и васпитања (финансирани са локалног и републичког нивоа) ангажовано и плаћа се из републичког, односно локалног буџета: 215 у основним школама, 7 у средњим школама, 32 педагошка асистента у предшколским установама.*

⁴⁴Извештај о напретку Републике Србије за 2020.годину, Европска комисија

У контексту теме осипања деце у образовном систему, Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва Владе Републике Србије бавио се и изазовима са којима се сусрећу деца **након четвртог разреда при преласку из комбинованих одељења у пети разред матичне школе**. На основу приказаних резултата истраживања, констатује се да, услед непостојања развијене методологије, није могуће измерити реалну стопу осипања из образовног система. Као опште препреке које се јављају при преласку деце из комбинованих одељења у матичне школе истакнуте се: слаба комуникација између свих директних актера у процесу образовања детета, изолованост комбинованих одељења и, нарочито, слаба сарадња између родитеља и матичне школе. Због тога је веома важно креирати систем подршке за ученике и родитеље у транзитном периоду.

Мере за спречавање осипања из система образовања. (1) У новој Стратегији развоја образовања и васпитања у Републици Србији до 2030, превенција осипања из образовног система препозната је као једна од приоритетних области деловања у обезбеђивању квалитетног образовања за све у којој су дефинисане и мере за спречавање осипања деце и ученика из школовања. (2) Школе примењују *систем за рану идентификацију* и реаговање у циљу спречавања осипања из образовног система. (3) Са Заводом за вредновање квалитета образовања и васпитања креирано је *Упутство за спречавање раног напуштања образовања*⁴⁵ са препорукама и предлозима мера за превенцију осипања. (4) У последње три године акредитована су 43 програма стручног усавршавања за наставнике, а везано за област превенције напуштања образовања. (5) Велики помак у систему праћења развојног и образовног пута детета, којим се може испратити реално осипање деце, јесте увођење **јединственог образовног броја, ЈОБ**, у оквиру Јединственог информационог система просвете, који је постао оперативан у марту 2021. године. Ово праћење укључује и податак о напуштању система и враћању у систем. (6) Свака основна и средња школа је у обавези да донесе и реализује *план превенције осипања*. (7) Развијена је методологија за *рану идентификацију ученика у ризику од осипања*, а ученици у ризику од осипања су препознати као осетљива група која може остварити право на индивидуални образовни план (ИОП), чији је саставни део индивидуализовани план превенције раног напуштања школе.

Модел примене важећих прописа уређује да свака школа доноси и остварује развојни план који обавезно садржи и мере превенције и осипања. Информациони систем у образовању не обезбеђује поуздане податке о стопи осипања, нити се подаци прецизно прикупљају. Заштитник грађана је 2019. године покушао да утврди да ли постоје евиденције о броју деце ромске националности која су укључена у систем образовања. У разговору са представницима школских управа утврђено је да не постоји прецизна евиденција и да је у пракси могуће водити евиденцију, али да то зависи од тога да ли директори школа препознају значај вођења овакве евиденције и у којој мери школска управа у раду са школама инсистира на овом питању. Такође, стиче се утисак да у школама и даље постоји бојазан да се родитељима постави питање о националној припадности.

Да би се запосленима у образовању омогућило да препознају ученике у ризику од осипања и да би могли да им пруже адекватну подршку, на листу обука од јавног интереса постављен је програм обуке за рану идентификацију и спречавање осипања

⁴⁵ <https://ceo.edu.rs/wp-content/uploads/2022/01/20210401-Dokument-UputstvoZaSprecavanjeRanogNapustanja.pdf>

ученика и израђени су приручници за школе на ову тему. Акредитована су три нова програма и спроведене су обуке за јачање капацитета преко 2000 запослених у образовању за превенцију осипања, као и активности на укључивању и учешћу све деце и ученика кроз образовање.

Број деце у школама за ученике са сметњама у развоју

Оцена у међународним извештајима је да је **још увек значајан број деце у школама за образовање деце са сметњама у развоју и инвалидитетом, као и да велики број деце која живе у резиденцијалним установама није укључен у систем образовања.**

Иако су Законом о основном образовању и васпитању из 2013. године била укинута специјална одељења за ученике са сметњама у развоју и инвалидитетом у основним школама, измене овог закона из 2017. године дозвољавају формирање посебних одељења за ученике са сметњама у развоју и инвалидитетом, што представља одређени облик сегрегације.

У *Националном извештају о инклузивном образовању у Р Србији* наводи се да се смањује последњих година број ученика **основношколског** узраста који похађају наставу у одељењима за образовање ученика са сметњама у развоју у редовним школама и школама за образовање деце са сметњама у развоју, а повећава се број и удео ученика који се школује по индивидуалним образовним плановима ИОП1 и ИОП2 у основним школама. У **средњем образовању** повећава се број ученика у одељењима и школама за образовање ученика са сметњама, али се повећава и број ученика који се образују на основу ИОП2 у редовним средњим школама.

Од увођења инклузивног образовања (2009), број ученика у школама за ученике са сметњама у развоју смањено се за 25,3% али је остао приближно исти током претходних година. У 2017. години број ученика у школама за ученике са сметњама у развоју је износио 4.760 (0,88%), (64,2% дечака и 35,8% девојчице), а 2022/2023 тај број је 4277 (нема податак о полној структури). У школе за образовање ученика са сметњама у развоју укључена су деца са тежим и вишеструким сметњама која су била ван система. Специјална одељења у редовним школама су задржала традиционални облик, иако су законска решења усмерена на другачију праксу.

На основу података са сајта Републичког завода за статистику, (Табела 1), у основном образовању уочава се смањење *броја специјалних школа и одељења* током шест школских година. Такође, укупан број уписане деце има благу тенденцију опадања, са изузетком прошле школске године, где је уписано више деце него претходне године. Број **средњих** специјалних школа и одељења незнатно се смањено, док је број уписаних средњошколаца варирао од године до године, уз тенденцију пораста.

Табела 1: Основно и средње образовање за ученике у специјалним школама и одељењима у Републици Србији⁴⁶

Школска година	Основно образовање за ученике у специјалним школама и одељењима у Р Србији		Средње образовање за ученике у специјалним школама и одељењима у Р Србији	
	бр. школа	бр. уписаних ученика	бр. школа	бр. уписаних ученика
2022/2023.	163	4277	38	1846
2021/2022.	163	4119	38	2124
2020/2021.	164	4204	39	2208
2019/2020.	167	4494	40	2144
2018/2019.	175	4719	41	1 993
2017/2018.	184	4760	43	1 852

Имајући резултате из претходне табеле у виду, изненађује податак из документа⁴⁷ да је у Републици Србији смањен удео деце уписане у специјалне школе са 100% на 36% за 7 година. Ови неконзистентни подаци се могу образложити изазовима у документовању у вођењу статистике, о којима је претходно било речи. Или тиме да је подацима обухваћен само број специјалних школа, не и специјалних одељења. Такође, и у четвртном и петом периодичном извештају о примени Конвенције о правима детета⁴⁸ рефлектује се само на број специјалних школа (претпостављамо да одељења нису обухваћена јер је разлика у односу на претходну табелу велика). У извештају се наводи је да се настава током школске 2019/20. године одвијала у 44 основне специјалне школе и 23 средње специјалне школе, да доступни подаци указују на тренд смањивања броја деце у „специјалним“ школама и одељењима. У периоду од 2013. године овај број је смањен за око 20%.

Још увек се може говорити и о презаступљености ромске деце у школама за образовање деце са сметњама у развоју⁴⁹, што су разлози због којих је потребно предузети активности како би се зауставило кршење права ромске деце на образовање и у образовању.

Резиденционални смештај. У извештају *Искључивање и сегрегација деце са сметњама у развоју на резиденцијалном смештају из образовног система*⁵⁰ подсећа се на обавезу да свако дете мора да похађа припремни предшколски програм и основно образовање и

⁴⁶ Подаци преузети са сајта Републичког завода за статистику.

⁴⁷ *The Global Education Monitoring Report 2021 Central Eastern Europe, Caucasus and Central Asia – Inclusion and education: all means all*

⁴⁸ Четврти и пети периодични извештај о Примени Конвенције о правима детета <https://www.minijmpdd.gov.rs/doc/ljudska-prava/prava-deteta/IZVEŠTAJI IV I V 25052022.pdf>

⁴⁹ *Превенција сегрегације, развој инклузивних уписних политика и десегрегација школа и одељења - међународна искуства и предлози за унапређење праксе у Србији, Повереник за заштиту равноправности, Тинде Ковач Церовић, Тамара Лукшић Орландић, Београд 2016, доступно на интернет страници: <http://ravnopravnost.gov.rs/prevencija-segregacije-razvoj-inkluzivnih-upisnih-politika/>*

⁵⁰ *Искључивање и сегрегација деце са сметњама у развоју на резиденцијалном смештају из образовног система, Иницијатива за права особа са менталним инвалидитетом МДРИ-С, 2018, доступно на интернет страници: www.mdri-s.org/wp-content/uploads/2016/04/Publikacija-SRB-1.pdf*

да се ова обавеза односи и на децу са сметњама у развоју која су на институционалном смештају. У овом извештају су дате препоруке које се односе на: (1) десегрегацију, односно спровођење надзора над одељењима које похађају деца са сметњама у развоју на резиденцијалном смештају у специјалним школама, као и праћењу спровођења забране сличних пракси; (2) утврђивање одговорности за искљученост сваког детета школског узраста које је на институционалном смештају из образовног система; (3) осмишљавање подршке за децу која се касно укључују у образовни систем, кроз посебан припремни период или програм; (4) обезбеђивање додатне образовне, здравствене и социјалне подршке детету и ученику; (5) организовање обука за запослене у образовним и социјалним установама; (6) на локалном нивоу је потребно планирати и осигурати: увођење механизма сарадње међу актерима кључним за образовање детета, заједнички локални план прилагођавања објеката, проширење броја школа које ће похађати деца из домова, кроз успостављање сарадње редовних школа и домова, механизме заштите права детета транспарентним и доступним установама у ситуацијама када школе неће да уписују децу.

Инклузивно образовање

УНЕСКО дефинише инклузивно образовање као процес који подразумева трансформацију школа и других места на којима се учи – у формалном и неформалном образовању и широј заједници – тако да служе свој деци. Инклузивно образовање није маргинално, већ централно питање у достизању висококвалитетног образовања за све ученике и развој инклузивнијег друштва. Успешна инклузија у образовању подразумева да се дете не прилагођава школи, већ се васпитно-образовна установа прилагођава образовним потребама сваког детета. Фокус инклузивних образовних политика је на деци/ученицима који су посебно изложени ризику од сваког облика искључивања или су искључена, као и на контекстуалним баријерама које ограничавају приступ, учешће и учење неких појединаца унутар образовних система. Земље Европске уније усагласиле су оперативну дефиницију инклузивног образовања која подразумева да је дете/ученик укључено у инклузивно образовање ако у току школске недеље најмање 80% времена проводи у редовном систему са вршњацима, односно највише 20% недељно користи друге начине рада и система подршке. Такође је важно да се задовоље следећи критеријуми: поступак процене за додатном образовном подршком подразумева мултидисциплинарни тим; чланови мултидисциплинарног тима су из непосредног и ширег окружења детета; постоји правни документ који описује подршку коју дете/ученик има право да добије и који се користи као основ за планирање подршке; званична одлука подлеже формалном, редовном процесу разматрања и одлучивања.

Инклузивно образовање у Републици Србији је уведено 2009. године, када је усвојен нови Закон о основама система образовања и васпитања. Према њему, свако има право да похађа редовну школу заједно са децом уредног развоја, као и да добије потребну подршку у облику индивидуалног наставног плана и програма. У оквиру реформских мера унапређени су законски, стратешки и институционални оквир, као и капацитети за примену инклузивног образовања на нивоу образовних установа и на локалном и националном нивоу. Ревидиран је систем процене потреба и пружања додатне подршке ученицима и породицама из осетљивих група у систему образовања, здравља и социјалне заштите. Формирани су тимови за инклузивно образовање на нивоу школа и интересорне комисије у свим градовима и општинама.

Ученицима је гарантована додатна подршка која се огледа, пре свега, у доношењу индивидуалног образовног плана (ИОП1 – прилагођавање начина рада и услова у којима се изводи образовно-васпитни рад; учење језика на коме се одвија образовно-васпитни рад или ИОП2 – прилагођавање циљева, садржаја и начина остваривања програма наставе и учења и исхода образовно-васпитног рада). У случају потребе за остваривањем права на неке друге врсте подршке, као што је право на личног пратиоца или право на коришћење асистивне технологије, прилагођених уџбеника и сл., неопходно је мишљење Интерресорне комисије, која такође доноси одлуку и о потреби за доношењем ИОП-а 2, али и о упису у школе за образовање деце са сметњама у развоју и инвалидитетом, за шта је неопходна и сагласност родитеља.

Комитет за права детета је у својим Закључним запажањима препоручио Републици Србији у области образовања да:

- ојача напоре на промовисању инклузивног образовања за сву децу, нарочито за најугроженију, као и да осигура доступност адекватне људске, финансијске и техничке подршке у спровођењу одредаба Закона о основама система образовања и васпитања;
- успостави законске одредбе за регулисање система за пружање додатне подршке ученицима у образовном процесу, као и да обезбеди да је довољан број стручњака доступан за решавање индивидуалних потреба ученика;
- да обезбеди неопходна средства како би се осигурало да предшколске и школске установе буду адекватно опремљене;
- да су наставници и сарадници у настави прошли одговарајућу обуку.

У Националном извештају о инклузивном образовању у Републици Србији за период од 2019. до 2021. године⁵¹ се наводи да се у Републици Србији остварује континуирани напредак у спровођењу инклузивног образовања. Значајне измене законског оквира који је релевантан за унапређење инклузивног образовања, започете 2017. године, интензивно су настављене у периоду 2019–2021, пре свега кроз усвајање подзаконских аката на свим нивоима система предуниверзитетског образовања. Извештаји о праћењу и унапређивању инклузивног образовања из перспективе испуњавања међународних обавеза и обавеза Републике Србије у процесу придруживања Европској унији показују да је Република Србија предузела низ политика, мера и активности у складу са међународним смерницама. Србија је у великој мери реформисала законодавни, стратешки и институционални оквир у областима релевантним за остваривање и заштиту права деце из осетљивих група, укључујући измене у области образовања и антидискриминације, као и подизања капацитета за примену инклузивног образовања на нивоу образовних установа, на локалном и на националном нивоу. Реформе су интензивно настављене и кроз усвајање нове Стратегије развоја образовања и васпитања до 2030. године. Ревидиран је и систем процене потреба и пружања додатне подршке ученицима и породицама из осетљивих група у систему образовања.

Оцена међународних и домаћих извештаја је да је законски и стратешки оквир унапређен последњих година, али да и даље постоје бројни изазови у спровођењу прописаних мера и активности, као и у праћењу ефеката мера које се предузимају.

⁵¹ <https://prosveta.gov.rs/wp-content/uploads/2022/12/Nacionalni-izvestaj-o-IO-2019-2021.pdf>

Редовне школе показују повећање броја ученика који се образују према индивидуалним образовним плановима. У истраживању УНИЦЕФ- а *Ситуациона анализа деце и адолесцената у Србији* наведено је да званични статистички подаци показују да се број деце образоване према ИОП повећао, на шта указује и извештај о спровођењу инклузивног образовања - МП (Табела 2). Удео дечака који се школује у основној школи на основу ИОП1 значајно је већи (60%) у односу на девојчице (40%), а слична је ситуација и код ИОП2. У средњошколском образовању се у претходне три године у школама смањује број ученика са којима се ради на основу ИОП1, а повећава се број ученика са којима се ради на основу ИОП2.

Табела 2: Број ученика који се образују на основу ИОП-а у основним и средњим школама

	ИОП 1 у основним школама	ИОП2 у основним школама	ИОП 1 у средњим школама	ИОП2 у средњим школама
	<i>f</i> и % ученика	<i>f</i> и % ученика	<i>f</i>	<i>f</i>
2014	4826	3018	-	-
2019	8335 (1,57%)	5025 (0,95%)	597	1051
2020	8400 (1,62%)	5469 (1,06%)	551	1428
2021	8890 (1,74%)	5435 (1,06%)	494	1699

У извештају се истичу значајне регионалне разлике и недостатак ресурса за пружање додатне подршке за децу у неразвијеним општинама, недовољан број система подршке те употребе и доступности асистивних технологија, као и недовољно праћење ефеката мера подршке за децу. Наводи се да и даље постоји отпор шире јавности према инклузивном образовању и недостатак ресурса и компетенција запослених у систему образовања за индивидуализовани рад са децом/ученицима из осетљивих група, пре свега са децом са сметњама у развоју и инвалидитетом.

Повереница за заштиту равноправности у извештајима указује на то да је потребно: (1) унапређење доступности образовања деци из друштвених група које су у већем ризику од дискриминације, предузимањем афирмативних у циљу квалитетније подршке и унапређења инклузивног образовања; (2) предузимање мера на правовременом обезбеђивању уџбеника у прилагођеним форматима; (3) обезбедити ангажовање личног пратиоца, педагошког асистента за децу и ученике којима је потребна додатна подршка у образовању и васпитању и наставити рад на развоју инклузивног образовања.

Оквир за праћење инклузивног образовања интегрисан је у укупну политику осигурања квалитета школе⁵².

⁵² *The Global Education Monitoring Report 2021 Central Eastern Europe, Caucasus and Central Asia – Inclusion and education: all means all*

Препоруке из *Агенде 2030 и циљева одрживог развоја*⁵³ у вези са унапређењем инклузивног образовања указују на то да је потребно: (1) проширити разумевање инклузивног образовања – инклузивно образовање мора да обухвати све ученике; (2) ставити ученике у средиште инклузивног образовања – инклузија није само резултат него процес; (3) покренути консултације са заједницама и родитељима јер је кључна препрека за инклузију у образовању недостатак веровања да је она могућа и пожељна; (4) омогућити сарадњу са невладиним сектором који може да укаже на изазове и попуни постојеће празнине; (5) осигурати сарадњу свих сектора и нивоа јер је инклузија у образовању само део укупне социјалне инклузије; (6) поделити стручност и ресурсе јер је то једини начин да се одржи транзиција ка инклузији; (7) припремити, оснажити и мотивисати сво наставно особље да буде спремно да поучава све ученике; (8) редовно прикупљати релевантне податке.

Мере подршке инклузивном образовању. У претходних неколико година унапређене су мере за повећање обухвата и квалитета инклузивног образовања, те мере подршке за спречавање осипања деце из образовног система. Унапређени су системи подршке на нивоу образовних институција кроз изградњу капацитета запослених, повећање броја педагошких асистената, израду планова за спречавање осипања деце и препознавање деце у ризику од осипања, а повећан је број личних пратилаца за децу са сметњама у развоју и инвалидитетом. Додатно су регулисани рад интерресорних комисија и пружање додатне подршке ученицима из осетљивих група. Поред системских мера, пружање подршке се одвија кроз различите пројекте међународних организација и организација цивилног друштва. Упркос томе, и даље недостају системски начини за *праћење мера и механизма* додатне подршке које препоручује интерресорна комисија, праћење остваривања додатне подршке на нивоу јединице локалне самоуправе и праћење ефеката мера додатне подршке за дете/ученика и породице.

Највеће замерке на рад интерресорних комисија тичу се управо финансирања препоручених мера подршке, које често није обезбеђено. Према подацима Заштитника грађана из 2018. године, већина општина обезбеђује услуге које препоручују интерресорне комисије, међутим, има и општина које услуге не обезбеђују уопште или обезбеђују само неке. У пракси се уочава и да интерресорне комисије често свесно пропуштају да препоруче одређене мере подршке, имајући у виду податак да за њих не постоје финансијска средства. Према расположивим подацима, интерресорна комисија активно ради у укупно 136 општина, а општине финансирају мере додатне подршке из своје надлежности. Није доступан целовит податак о броју деце која су по мишљењу интерресорних комисија остварила право на мере додатне подршке. Зна се да су сви ученици који су похађали наставу по програму ИОП2 током школске 2020/2021. остварили подршку према мишљењу интерресорне комисије.

⁵³ <https://sdg.indikatori.rs/media/1574/agenda-2030-srp.pdf>

Према истраживању Завода за вредновање квалитета образовања и васпитања у 2018. години **на пословима додатне подршке деци и ученицима у редовним основним и средњим школама** било је ангажовано 373 дефектолога у 436 образовних установа, од чега је 14 дефектолога било ангажовано у 73 предшколске установе, њих 222 у 354 основне школе и 8 дефектолога је радило у 9 средњих школа. Овим видом додатне подршке обухваћено је 2.571 деце и ученика. Највећи број обухваћених услугама

Повећан је број *педагошких асистената*, па је у школској 2020/21. години укупно ангажовано 260 педагошких асистената, који пружају подршку у основним школама и предшколским установама.

Повећан је број *корисника услуге лични пратилац* на 1841 (625 корисника више на крају 2020. у односу на 2019. годину), као и број лиценцираних *пружалаца услуге лични пратилац* на 1741 (530 личних пратилаца више на крају 2020. у односу на 2019. годину).

додатне подршке су ученици основних школа (1.874 - 72,88%). Деца предшколског узраста, која добијају додатну подршку од стручњака из „специјалних” школа, чине петину од овог броја (686 - 26,70%), док је број ученика средње школе готово занемарљив (11 - 0,42%).

Финансирање мера подршке. Подаци указују да на нивоу локалних самоуправа недостају финансијска средства за пружање додатне подршке, а потребе су евидентне, нарочито на нивоу мање развијених и неразвијених општина. Значајан број мера подршке је развијан и пилотиран кроз пројектне активности, али оне још увек нису успостављене у потпуности као системска решења. Различите мере подршке у пракси показују добре ефекте, али је потребно обезбедити редовно и стабилно финансирање које би омогућило једнаку доступност потребних услуга свима, посебно на локалном нивоу. Такође, потребно је истовремено развијати све потребне услуге, без обзира на то да ли се ради о систему образовања или социјалне заштите, пре свега имајући у виду да је процес инклузије у образовању условљен сарадњом свих сектора и нивоа (локалног и републичког).

Када је у питању финансирање инклузивног образовања, најзначајнија *новина* је планирано увођење наменских трансфера за образовне установе које раде у мање развијеним срединама према идентификованим потребама образовних установа и локалних самоуправа. Буџетске класификације на локалном и националном нивоу отежавају праћење расхода за мере подршке које су значајне за инклузивно образовање, а изазов представља и то што не постоји међусекторско буџетирање нити праћење система свеобухватне подршке и финансирања за дете, односно породицу, из осетљивих група.

Да би се оствариле препоруке Комитета за права детета, пожељно је повећати финансијска средства, а посебно на нивоу локалних јединица за инклузивно образовање и за мере додатне подршке које препоручују интерресорне комисије.

Обуке наставног кадра. Каталог програма сталног стручног усавршавања наставника, васпитача и стручних сарадника за школску 2018/2019, 2019/2020. и 2020/2021. годину садржи 18 области, од којих је за развој инклузивног образовања најзначајнија област „Деца/ученици којима је потребна додатна подршка у образовању са 49 програма; 32 програма се баве људским правима, а 24 програма имају за циљ унапређивање капацитета наставника и других стручних сарадника за деловање у области заштите од родно заснованог насиља и дискриминације. До краја 2021. године готово половина наставника запослених у школама у Србији обучена је за реализацију наставе усмерену на исходе (више од 18.000). Више од 13.000 запослених у систему образовања и васпитања обухваћено је обукама за унапређење капацитета за пружање додатне подршке деци/ученицима у систему образовања, а преко 2,000 запослених прошло је обуке за превенцију осипања деце из образовног система. Реализована је *Обука за педагошког асистента за децу и ученике ромске националности којима је потребна додатна подршка у образовању* са 260 педагошких асистената.

Образовање деце са сметњама у развоју и инвалидитетом

Комитет за права детета је у својим Закључним запажањима препоручио Републици Србији у области образовања да: обезбеди свој деци са сметњама у развоју право на инклузивно образовање у редовним школама независно од сагласности родитеља, да обучи и именује специјализоване наставнике и стручњаке у интегрисаним одељењима који пружају индивидуалну подршку и пажњу деци са сметњама у развоју, као и да реши проблем мањка логопеда и квалификованих стручњака за децу са менталним и психосоцијалним сметњама.

*Ситуациона анализа: Положај деце са сметњама у развоју и инвалидитетом*⁵⁴ указује на то да се деци са сметњама у развоју/инвалидитетом, као и њиховим породицама, потребно обезбедити свеобухватну и флексибилну подршку како би учествовала у друштву равноправно са другом децом. Деца и породице деце са инвалидитетом суочавају се са значајним тешкоћама у погледу доступности и квалитета социјалних, здравствених и образовних услуга, а породице деце са сметњама у развоју/инвалидитетом посебно се суочавају са проблемима дискриминације, сиромаштва и ограничене финансијске подршке. Тако је, према резултатима овог истраживања, 45% испитаних родитеља навело да су они или њихова деца доживели неку врсту вређања, омаловажавања или узнемиравања због сметњи у развоју детета. Дискриминација се превасходно односи на поступање у систему образовања, са којим деца и најчешће имају контакт.

⁵⁴*Положај деце са сметњама у развоју и инвалидитетом и остваривање њихових права у Републици Србији*, Национална организација особа са инвалидитетом Србије (НООИС), Београд 2018, доступно на интернет страници: <https://www.unicef.org/serbia/media/2631/file/SitAn%20polo%C5%BEaj%20dece%20sa%20smetnjama%20u%20razvoju%20i%20invaliditetom%20u%20Srbiji.pdf>

Имајући у виду да велики број јединица локалних самоуправа нема успостављену услугу лични пратилац за децу са инвалидитетом (на основу података Републичког завода за социјалну заштиту), **Повереница за заштиту равноправности је свим јединицама локалне самоуправе упутила препоруку мера за остваривање равноправности, указујући на неопходност успостављања услуге лични пратилац детета као важне услуге за децу са инвалидитетом**, имајући у виду значај оваквог вида практичне подршке у циљу њиховог укључивања у редовно школовање, и активности у заједници, као и успостављања што већег нивоа самосталности. Инклузија у образовању само је део укупне социјалне инклузије сваког појединца и препознавања укупних потенцијала сваке јединке.

У овој препоруци мера је, између осталог, наведено да подршка личног пратиоца није услуга на коју дете може да чека, јер пропусти у њеном обезбеђивању могу да отежају деци са инвалидитетом и сметњама у развоју укључивање у редован систем школовања. Важно је нагласити да овај додатни вид подршке детету спада у услуге из домена социјалне заштите, о чијем обезбеђивању се, у складу са Законом о социјалној заштити, стара локална самоуправа, те је из тог разлога и обавеза јединице локалне самоуправе да успостави и обезбеди пружање ове услуге свој деци којој је она неопходна.

Образовање деце ромске националности

Комитет за права детета је у својим Закључним запажањима препоручио Републици Србији у области образовања да:

– олакша учешће и укључивање ромске деце у образовање на свим нивоима и подигне свест међу наставницима и члановима особља о психолошким и педагошким саветовалиштима и култури Рома;

У *Трећем периодичном извештају о примени Међународног пакта о економским, социјалним и културним правима*⁵⁵, наведено је да је усвајањем Стратегије за социјално укључивање Рома и Ромкиња у Републици Србији за период од 2016. до 2025. године и пратећег Акционог плана настављен континуитет у раду на обезбеђивању приступа услугама и бољег квалитета живота грађанима ромске националности. Стратегијом је међу пет приоритетних области за побољшање положаја ромског становништва и њихову социјалну инклузију наведено и образовање. Мере подршке за унапређивање образовања ромске деце су чинили: *приоритетни упис у предшколску установу и олакшане процедуре за упис у основну школу, стипендије, кредити, смеиштај и исхрана, педагошки асистенти, програм афирмативне мере уписа ученика ромске националности у средњу школу, ромски језик са елементима националне културе, олакшане процедуре за упис у школе ученика ромске националности повратника по реадмисији.*

⁵⁵ *Трећи периодични извештај о примени Међународног пакта о економским, социјалним и културним правима*, Канцеларија за људска и мањинска права, Београд, 2019, доступно на интернет

страница: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=E%2fC.12%2fSRB%2f3&Lang=en

У истраживању *Примена афирмативних мера у области основног образовања Рома и Ромкиња на територији АП Војводине*⁵⁶ наводи се да примена афирмативних мера доприноси већој видљивости Рома у локалној заједници, повећању свести припадника већинске заједнице о потреби унапређења њиховог положаја, као и промовисању вредности уважавања различитости и инклузије.

Сегрегација. Србија се суочава са проблемом дискриминације, па чак и **сегрегације** ромске деце у образовању⁵⁷. Као тежи облик дискриминације дефинише се сегрегација, односно *неоправдано формирање посебних одељења за учеснике у образовању по основу њиховог личног својства, на пример, посебна одељења учесника у образовању ромске националности*⁵⁸.

Сегрегација се испољава у различитим облицима, било тако што су деца укључена у одељења која доминантно похађају ромска деца, или наставу похађају у истуреним одељењима у удаљеним руинираним објектима, или чак, већину полазника школе чине ромска деца (тзв. „ромске школе“). (Оваква ситуација се, међутим, у појединим случајевима догађа јер је састав становништва такав да доминирају деца једне националне припадности, те је у школама тешко организовати мешовита одељења. Сличан проблем се појављује и када је у питању близина школе пребивалишту детета.)

Интеграција ромске деце у одељења са децом већинске популације доприноси постепеном елиминисању свих негативних ефеката сегрегације, а пре свега доприноси осећању прихваћености и могућности успостављања пријатељства међу вршњацима. Учење кроз интеракцију са другом децом у вршњачкој групи води ка јачању самосвести ромске деце, побољшању њихових школских постигнућа, наведено је у овој публикацији, као и да ови процеси морају бити праћени повећаном пажњом наставника, њиховом константном едукацијом, запошљавањем наставника Рома и увођењем педагошких асистената тамо где их нема. *Превенција сегрегације* подразумева мултисекторски, холистички приступ свих подржавајућих система: образовања, здравства, социјалне заштите и њиховој ефикасној координацији, како би мере подршке усмерене према ромској деци и њиховим родитељима, од стране предшколских установа и школа, локалне заједнице и министарства, доприносиле убрзаној еманципацији ромске популације и потпуној интеграцији ромске деце.

Иако се питање сегрегације прожима у стратегијама, извештајима и правилницима, и даље има појединачних случајева сегрегације, односно одељења у којима већину ученика чине ученици ромске националне припадности, што се дешава углавном у срединама у којима чине већину становништва.

⁵⁶ *Примена афирмативних мера у области основног образовања Рома и Ромкиња на територији АП Војводине Извештај о истраживању*, Покрајински Омбудсман, Нови Сад 2017, доступно на интернет страници: <http://www.ombudsmanapv.org/riv/attachments/article/1900/Afirmativne-mere-Romi.pdf>

⁵⁷ *Превенција сегрегације, развој инклузивних уписних политика и десеградација школа и одељења - међународна искуства и предлози за унапређење праксе у Србији, Повереник за заштиту равноправности, Тинде Ковач Церовић, Тамара Лукшић Орландић, Београд 2016, доступно на интернет страници: <http://ravnopravnost.gov.rs/prevencija-segregacije-razvoj-inkluzivnih-upisnih-politika/>*

⁵⁸ *Правилник о поступању у установе у случају сумње или утврђеног дискриминаторног понашања*

Сегрегисане школе. Упркос јасним антидискриминационим одредбама у образовању, и даље има случајева сегрегисаних школа или одељења у којима већину ученика чине ученици ромске националне припадности (*Извештај Поверенице*).

У току поступка Поверенице утврђено је да око 70% ученика ОШ „Б. Р.“ у Бујановцу чине ученици ромске националности, да су у школској 2018/2019. години формирана два одељења првог разреда коју похађају само ученици ромске националности, као и да постоји несразмерна заступљеност ромских ученика и њихових родитеља у ученичком парламенту и у органима управљања школе. Утврђено је да Општинска управа општина Бујановац, ОШ „Б. Р.“ у Б. и Министарство просвете нису спровели адекватне и ефикасне мере како би спречили и отклонили формирање одељења које чине само ромски ученици.

Постоје обуке за запослене у образовним институцијама за рад са децом ромске националности. Неке од њих су: *Менторска подршка ученицима средњих школа ромске националности у успешном завршетку школе*, *Увод у улогу модератора*, *Менторска подршка ученицима средњих школа ромске националности за стицање компетенција за 21. век*. Обука Свако дете је важно, за циљ има подршку ромској деци за успешно школовање. Ове обуке се организују углавном два пута годишње. У каталогу ЗУОВ-а се налази обука под називом *Интеркултурализам у вртићу: ромски језик, обичаји и култура*. Педагошко друштво Србије организује програм *Рад са децом из маргинализованих група*, чији је циљ сагледавање и уважавање културе, традиције и искуства различитих маргинализованих група у наставном процесу.

Образовање деце током пандемије

Криза изазвана Ковид пандемијом указала је на значајне проблеме у образовању у многим земљама, а у Србији је указала на додатне изазове у процесу образовања. Један број деце из осетљивих група, пре свега деце ромске националности и деце са сметњама у развоју и инвалидитетом, није редовно похађао наставу.

У *Годишњем извештају Канцеларије УНИЦЕФ-а у Србији за 2020. годину*⁵⁹ наводи се да је већина деце похађала образовање на даљину током пандемије, али да су деца из група које су у већем ризику од дискриминације имала мањи приступ. Током пандемије инклузивно образовање доживело је стагнацију, иако је уназад читаву деценију бележен одређени напредак. Прелазак на дигитално, онлајн окружење је у многим земљама довео до тога да осетљиве групе ученика буду још више искључене из система образовања, а да систем подршке за децу и породице није довољан и адекватан.

Посебан проблем представљало је учење на даљину, које није било једнако доступно свим ученицима, а посебан проблем представљало је укључивање ученика из одређених друштвених група у образовни систем и нови модел учења на даљину, нарочито за децу из неформалних насеља и децу из центара за мигранте и азиланте. За време ванредног стања у свим школама није била организована настава за децу са сметњама у развоју. Деца са сметњама у развоју која живе у установама практично је

⁵⁹Country Office Annual Report 2020 Serbia, UNICEF Country Office, 2020, доступно на интернет страници: <https://www.unicef.org/media/102506/file/Serbia-2020-COAR.pdf>

онемогућен приступ образовању јер су ове институције од почетка пандемије радиле у посебном режиму како би спречиле ширење вируса⁶⁰.

Истраживање Министарства просвете *Праћење начина учења и процеса учења ученика из осетљивих група током остваривања образовно-васпитног рада учењем на даљину*⁶¹ указује на то да је препрека за наставу на даљину била то што многа деца из осетљивих група немају приступ интернету. Велики број школа је истакао да је било тешко реализовати образовање са ученицима са сметњама у развоју у одсуству комуникације уживо.

Истраживање *Последице Ковида-19 на положај осетљивих група и група у ризику – узроци, исходи и препоруке*⁶² указује на то да су се ризици у области инклузивног образовања појачали током трајања рестриктивних мера, посебно у односу на децу ромске националности, а основне манифестације ових ризика виде се у недостатку техничких предуслова за праћење наставе (струја, интернет, компјутери, таблети, паметни телефони) и непостојање системских мера подршке у учењу. Асистенти, ментори и наставници су током трајања ванредног стања отежано пружали подршку деци за учење. Иста студија указује на појачане ризике за децу са сметњама у развоју и инвалидитетом, који су се манифестовали кроз непостојање прилагођеног онлајн садржаја за децу са тешкоћама у развоју, непостојање адекватне подршке за учење и недостатак прилагођених материјала и задатака, као и кроз недостатак техничких услова да деца прате онлајн наставу.

Мрежа организација за децу Србије (МОДС) и Иницијатива за права особа са менталним инвалидитетом (МДРИ) учествовале су у изради публикације *Ситуација у Србији у Ковид-19 кризи са становишта дечјих права*⁶³. Већина деце у Србији која су била обухваћена наставом на даљину (83,3%), нису имали проблема са оваквим учењем; наводи скоро половина деце, 37% дели рачунар са другим члановима домаћинства, док 14,7% деце нема приступ рачунару. Деца су изражавала задовољство комуникацијом са наставницима, али не у потпуности способношћу родитеља да им објасне делове лекција које не разумеју. Она деца која нису имала добру комуникацију са наставницима су имала веће проблеме у учењу. Препоруке за подршку деци у контексту Ковид-19 у овој публикацији се наводи: (1) обезбеђивање приступа интернету за свако дете, као и да свако дете може да користи електронске уређаје (телефони, таблети или лаптопови) за учење, (2) јачање дигиталних компетенција деце и наставника, а као дугорочне препоруке: (3) више улагања у социјална и образовна давања да би се дигитални јаз између деце из различитих друштвених група смањио.

⁶⁰Извештај о стању права детета у Републици Србији новембар 2019 -мај 2020, Центар за права детета, доступно на интернет страници: <http://zadecu.org/wp-content/uploads/2020/09/Izves%CC%8Ctaj-o-stanju-prava-deteta-u-RS-za-period-nov2019-maj2020..pdf>

⁶¹ Доступно на: <https://mpn.gov.rs/vesti/izvestaj-o-ukljucenosti-ucenika-iz-osetljivih-grupa-u-obrazovno-vaspitni-rad-tokom-nastave-na-daljinu/>

⁶² Анализа је настала у партнерству Тима Уједињених нација за људска права у Србији (уз подршку Канцеларије Високе комесарке УН за људска права – ОНCHR) и Тима за социјално укључивање и смањење сиромаштва Владе Републике Србије (уз подршку Владе Швајцарске). Доступно на: https://socijalnoukljucivanje.gov.rs/wp-content/uploads/2020/12/Posledice_Kovid-19_na_polozaj_osetljivih_grupa_i_grupa_u_riziku.pdf

⁶³ *Serbia Country Profile on the COVID-19 crisis from a children's rights perspective*, Eurochild, доступно на интернет страници: <https://eurochild.org/uploads/2021/02/RS-ECH-S20-profile.pdf>

Препоруке Поверенице за заштиту равноправности за образовање у кризним ситуацијама:

– Утврдити јасне процедуре о поступању органа, организација и установа у кризним ситуацијама. Посебну пажњу посветити квалитетном и потпуном образовању на свим нивоима које укључује обезбеђивање приступа интернету и приступачним електронским уређајима за учење за свако дете.

– Информације о кризним догађајима, начинима поступања и превазилажења тих ситуација учинити доступним деци и адолесцентима на прилагођен начин и прилагођеним средствима.

Образовање деце миграната

Право на образовање деце тражилаца азила, миграната и избеглица, једно је од људских права. *Закон о азилу и привременој заштити* (2018)⁶⁴ признаје право на образовање у различитом обиму тражиоцима азила, особама којима је признато право на азил, особама којима је одобрена привремена заштита, као и онима које су ушле у програм добровољног повратка. *Законом о основама система образовања и васпитања*⁶⁵ експлицитније је прописано да страни држављани и особе без држављанства остварују право на образовање и васпитање према истим условима и на начин предвиђен за грађане Републике Србије. За децу стране држављане и децу без држављанства која не познају језик на којем се изводи настава или не познају поједине програмске садржаје значајне за наставак њиховог образовања, школа организује учење језика, као и допунску и припремну наставу.

У периоду од 2013. до 2015. године образовање деце миграната и тражилаца азила било је најчешће у форми неформалног образовања. Министарство просвете је 2016. године упутило допис школама и школским управама да се обезбеди улазак у систем образовања и васпитања за сву децу из осетљивих група, а посебно за децу мигранте, тражиоце азила и избеглице. У склопу додатне подршке школама за укључивање деце мигранта у формални образовни систем, МП је 2017. године издало *Приручник за школе у реализацији стручног упутства за укључивање ученика избеглица / тражилаца азила у систем образовања и васпитања*.⁶⁶

Уложени су напори да се региструју и укључе деца избеглице у јавно образовање⁶⁷.

⁶⁴ Закон о азилу и привременој заштити (2018) <https://www.paragraf.rs/propisi/zakon-o-azilu-i-privremenoj-zastiti.html>

⁶⁵ Законом о основама система образовања и васпитања https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_osnovama_sistema_ obrazovanja_i_vaspitanja.html

⁶⁶ Приручник за школе у реализацији стручног упутства за укључивање ученика избеглица / тражилаца азила у систем образовања и васпитања. <https://www.unicef.org/serbia/publikacije/prirucnik-za-skole-u-realizaciji-strucnog-uputstva-za-ukljucivanje-ucenika>

⁶⁷ *The Global Education Monitoring Report 2021 Central Eastern Europe, Caucasus and Central Asia – Inclusion and education: all means all*

Обухват образовања деце миграната је порастао око 25% у поређењу са 2017/ 2018. годином, али је трајање боравка деце у школама опало. Највећи број деце избеглица и миграната укључен је у образовни систем (преко 85% за школску 2020/2021), за неке ученике настава је организована у прихватним центрима и центрима за азил. У 2022. години у образовни систем укључено је 182 ученика миграната и избеглица, од чега 68 из Украјине.

Обезбеђена је значајна подршка – бројни допунски часови, израда индивидуалних планова подршке, обезбеђивање исхране и ИТ опреме за учење на даљину (*Национални извештај о инклузивном образовању у Р Србији*).

Развој системских модела подршке за децу и ученике мигранте/повратнике успешно се реализује јер се може закључити да, уважавајући објективне тешкоће у реализацији ове захтевне мере, држава улаже значајне напоре да осигура интеграцију деце миграната и повратника у образовни систем.

У току 2022. године ангажовано је 12 ментора који чине спону између Министарства просвете и школа коју деца мигранти и избеглице похађају; ангажовано је седам преводилаца који помажу при превођењу наставног материјала на матерњи језик ученика, првенствено за оне који још нису довољно савладали српски језик да у потпуности прате све наставне садржаје. Преводи дидактичких материјала реализују се на арапском, фарси, украјинском и француском⁶⁸.

Министарство просвете улаже напоре на **јачању компетенција запослених** у систему образовања за укључивање деце избеглица и миграната у систем образовања и до 2021. године знања и вештине за рад у области образовања ове групе деце унапредило је више од 4,000 васпитача, наставника, директора и стручних сарадника. Реализовано је стручно усавршавање 1,800 наставника и стручних сарадника за унапређивање вештина и знања у раду на смањењу стреса у процесу миграција и примени новог програма наставе и учења за предмет Српски као страни језик.

Образовање деце која живе на улици

Иако је Комитет за права детета истакао као позитивне напоре државе потписнице уложене у решавање питања положаја деце која живе и раде на улици, забринут је што она нису правно призната као жртве већ се, након што напуне 14 година, третирају као преступници. Комитет је такође забринут што су капацитети надлежних органа и институција недовољни.

У Србији не постоје свеобухватни и јавно доступни званични подаци о броју деце која живе и раде на улици, док се подаци које износе надлежне институције значајно разликују. Још увек не постоји усаглашена дефиниција деце која живе и раде на улици, прихваћена у свим релевантним институцијама. Сваког априла, поводом Међународног дана деце у уличној ситуацији, објављују се сличне процене, према којима у Србији има око 2.000 деце која живе и раде на улици, углавном у великим градовима, али

⁶⁸ Уницеф, ЕУ у Србији, извештај Групе 484

прецизнијег броја о томе још увек нема. Недостатак поузданих и упоредивих података и евиденција отежава креирање делотворних политика према деци, као и ефикасну међусекторску сарадњу.

У Србији је 2022. године донет први званични документ који се односи непосредно на децу улице - *План заштите деце у уличној ситуацији од насиља, занемаривања и искоришћавања*. План је донет у складу са *Општим коментаром 21 Комитета*⁶⁹ за права детета који пружа смернице државама како да развијају дугорочне националне стратегије о деци улице и предузимају мере превенције у складу са Конвенцијом о правима детета.

На списку корисника услуга центара за социјални рад постоји категорија деце улице, у којој се не наводи колико их има (последњи доступан извештај Републичког завода за социјалну заштиту (РЗСЗ), који се односи на 2020. годину)⁷⁰. Тренутну бригу и евиденцију о деце која живе и раде на улици имају свратишта у Београду које води Центар за интеграцију младих (ЦИМ). Из Свратишта наводе да су током прошле године имали 180 активних корисника и неколико десетина пасивних корисника који им се обраћају барем једном у шест месеци. Такође, истичу да нису сва деца која долазе у Свратиште у евиденцији центра за социјални рад, иако ЦИМ пријављује свако ново дете које се појави.

У Свратишту деца могу да добију храну, чисту и суву одећу, школски прибор, помоћ да се упишу у школу, али и да похађају разне едукативне активности. ЦИМ нуди и програм образовања за децу улице. Програм образовања организује дневну подршку предшколцима и првацима из неформалних насеља у редовном похађању припремног предшколског програма, односно савладавању школског градива у првом разреду, пружајући им директну подршку у учењу у школи и организујући едукативне радионице након часова и током викенда.

Не постоје поступни подаци о образовању деце која живе и раде на улици.

Повереница у својим редовним годишњим извештајима указује на то да је: **унапређење доступности** основношколског и средњошколског образовања деци из друштвених група које су у већем ризику од дискриминације, предузимањем афирмативних мера нарочито (између осталих) усмерених према „деци улице“.

Табела 3: *Деца у уличној ситуацији*

Година	Број деце у уличној ситуацији	Процент деце у уличној ситуацији
2016.	202	0,1%
2017.	362	0,18%
2018.	102	0,05%
2019.	/	/
2020.	/	/
2021.	/	0,10%

⁶⁹ Општим коментаром 21 Комитета <http://ucpd.rs/wp-content/uploads/2022/01/opsti-komentar-broj-212017-o-deci-u-ulicnoj-situaciji-komiteta-za-prava-deteta.pdf>

⁷⁰ Извештај о раду центра за социјални рад за 2020. годину <http://www.zavodsz.gov.rs/media/2159/izvestaj-o-radu-csr-2020.pdf>

Образовни статус националних мањина

Целокупан образовно-васпитни рад у Републици Србији остварује се на српском и осам језика националних мањина (албански, босански, бугарски, мађарски, румунски, русински, словачки и хрватски језик). Наставу на језицима националних мањина прати 5,97% од укупног броја деце. Након српског језика, најзаступљенији је босански, а затим мађарски језик.⁷¹ У пракси се као посебан проблем јавило и обезбеђивање одговарајућих, прилагођених уџбеника.

Деци која припадају националним мањинама, у основној или средњој школи, омогућена су три модалитета у образовању: настава на матерњем језику се изводи на осам језика (албанском, босанском, бугарском, мађарском, русинском, румунском, словачком и хрватском језику); двојезична настава - на матерњем и српском језику (изводи се на бугарском и српском језику у основној школи) и настава на српском језику, уз изборни предмет Матерњи језик са елементима националне културе. Ученицима који целокупну наставу похађају на једном од осам језика националне мањине, као и ученицима који похађају изборни програм Матерњи језик/говор са елементима националне културе, на располагању је 946 уџбеничких јединица, од којих су 483 објављена по реформисаним програмима наставе и учења. Имајући у виду важност доступности образовања за све, Министарство надлежно за образовање је и за школску 2020/21. годину обезбедило бесплатне уџбенике на језицима националних мањина у програму бесплатних уџбеника. Овим програмом додатно се пружа подршка ученицима из социјално/материјално угрожених породица.

У односу на положај националних мањина, Комитет за права детета апелује на државу потписницу да: спроводи кампање на свим нивоима и у свим покрајинама које имају за циљ решавање негативних ставова према Ромима у друштву у целини, као и да предузме ефикасне мере за спречавање насиља и говора мржње према Ромима.

Процена квалитета образовања

Комитет за права детета је у својим Закључним запажањима препоручио Републици Србији у области образовања да:

- побољша приступ квалитетном образовању на свим нивоима у руралним срединама и малим градовима, нарочито за угрожене групе;
- обезбеди неопходна средства како би се осигурало да су предшколске и школске установе адекватне и да је обезбеђена одговарајућа обука за наставнике и сараднике у настави.

⁷¹[Програм за креирање образовних политика на основу података и резултата истраживања.](#)

Србија има развијен систем спољашњег вредновања квалитета рада образовних установа, али пошто је току процес спољашњег вредновања образовних установама према ревидираним стандардима, још увек нема свеобухватних података о квалитету рада образовних установа према ревидираним стандардима који омогућавају прецизнију слику квалитету образовне установе.

Раст квалитета образовног система изражен кроз ПИСА постигнућа није остварен имајући у виду чињеницу да су постигнућа ученика из Републике Србије на ПИСА 2018. тестирању⁷² испод ОЕЦД просека. То практично значи да сваки трећи ученик (38%) у Србији не достиже основни ниво писмености.

У документу *Преглед ОЕЦД-а у области евалуације и процене у образовању у Србији - анализа и препоруке*⁷³ (УНИЦЕФ Србија), започете су институционалне реформе: увођење стандарда постигнућа за крај обавезног образовања, стандарди компетенција за наставнике и оквир за вредновање установа. Упркос томе, овај напредак није донео једнаке користи за све групе становништва, па тако велики део ученика у Србији и даље завршава школовање без овладавања основним компетенцијама потребним за даље образовање и живот.

Квалитет инклузивног образовања се не може се посматрати изоловано од квалитета образовања у Р Србији. У *Националном извештају о инклузивном образовању у Р Србији* наводи се да подаци из новог циклуса спољашњег вредновања показују да се међу најлошије оствареним показатељима налазе они који директно или индиректно говоре о степену инклузивности школа и да постоји значајан простор за унапређивање различитих аспеката рада образовних институција. Постоји значајна корелација постигнућа ученика са социоекономским карактеристикама деце и породица и степеном социоекономске развијености локалне заједнице. Резултати завршног испита (ОШ) показују да ученици који су похађали наставу по ИОП1 показују значајно ниже резултате на завршном испиту од републичког просека, на сва три теста, као и ученици који су уписани у средње школе на основу афирмативне акције; ови подаци указују на значај даљег унапређења квалитета рада са ученицима из осетљивих група.

Дигиталне компетенције деце као део квалитета образовања. Квалитет образовања се директно односи и на ниво *дигиталне писмености* како деце, тако и наставника. Деца у Србији имају дигиталне вештине, али не и дигиталне компетенције. Развој дигиталног образовања, као и дигиталних компетенција ученика у систему образовања, условљени су другим реформским променама и правцима развоја у свим областима образовне политике. Од септембра 2017. године Информатика и рачунарство постао је обавезан предмет за ученике петог разреда у Републици Србији. Концепт новог предмета је суштински различит од онога на чему је почивао дотадашњи изборни предмет.

⁷²

https://www.obrazovanje.org/rs/uploaded/dokumenta/PISA-2018_Izvestaj-za-Republiku-Srbiju_ceo.pdf

⁷³ *Преглед ОЕЦД-а у области евалуације и процене у образовању у Србији - анализа и препоруке*, УНИЦЕФ Србија, јануар 2020, доступно на интернет страници: <https://www.unicef.org/serbia/media/13691/file/Pregled%20OECD-a%20u%20oblasti%20evaluacije%20i%20procene%20u%20obrazovanju%20u%20Srbiji.pdf>

У публикацији *Ситуациона анализа УНИЦЕФ-а: деца и адолесценци*⁷⁴ наводи се да се Србија суочава са великим разликама када је реч о дигиталној писмености и употреби најновијих информатичких технологија, што утиче на то да деца из сиромашних и забачених предела теже стичу дигиталне вештине од својих вршњака који не припадају одређеним друштвеним групама (оним које су у већем ризику од дискриминације). Дигиталне иновације су неискоришћен ресурс од којег би заједнице које су у већем ризику од дискриминације могле имати највише користи. Важно је обучити не само децу већ и родитеље и наставнике да на конструктиван начин користе интернет.

Иницијално образовање и стручно усавршавање запослених у систему образовања предуслов је квалитета образовања и васпитања. Осигурање квалитета високошколских програма за иницијално образовање наставника спроводи се на националном нивоу, првенствено кроз процес акредитације студијских програма. Подаци из истраживања *ПИСА 2018 извештаја за Републику Србију*⁷⁵ указују на то да постоје одређени изазови у вези са програмима иницијалног образовања наставника у Србији. Многи предметни наставници почињу да раде у настави иако нису остварили потребних 30 ЕСП бодова из педагогије, психологије и методике наставе у области педагогије, нити стекли искуство у учионици у оквиру наставне праксе. Садржај који се предаје на факултетима често није усклађен са новим програмом наставе и учења усмереног на образовне исходе и развијање компетенција ученика, а непостојање стандарда квалитета у погледу садржаја иницијалног образовања и сертификавања наставника такође доприноси хетерогености програма и универзитета. Наставници и установе у Србији наводе потребу за већом подршком како би им се помогло да наставу прилагоде потребама ученика и различитим нивоима учења код ученика.

Циљ обуке са статусом програма од јавног интереса *Активности за подршку свим ученицима – диференцијација наставе* је оснаживање за планирање и реализацију диференциране наставе која подржава учење и напредовање све деце. Садржај обуке је повезан са новим приступом у реализацији програма наставе и учења усмереног на образовне исходе и развој ученичких компетенција, а обука је осмишљена као други модул обуке *Наставници као носиоци квалитетног образовања за сву децу*. У периоду од септембра до новембра 2019. године обуку је похађало 180 саветника, спољних сарадника из свих школских управа. У оквиру истог програма, 275 просветних саветника и спољних сарадника похађало је обуку која се односила на питања од значаја за родну равноправност и проблеме родно заснованих облика насиља.

Квалитет образовања у контексту *Истраживање о ставовима наставника и директора школа о образовном систему у Србији*⁷⁶

За боље разумевање квалитета образовања у Србији треба имати у виду налазе истраживања о ставовима наставника и директора школа о образовном систему у Србији, које је имало за циљ да добије квалитативне налазе о томе како различити актери који учествују у образовном процесу виде квалитет образовања у Србији.

⁷⁴ *Ситуациона анализа деце и адолесцената у Србији*, УНИЦЕФ Србија, децембар 2019, доступно на интернет страници: https://www.unicef.org/serbia/media/13456/file/sitan_2019.pdf

⁷⁵ https://www.obrazovanje.org/rs/uploaded/dokumenta/PISA-2018_Izvestaj-za-Republiku-Srbiju_ceo.pdf

⁷⁶ Национална асоцијација родитеља и наставника: 2022, 2023: <https://www.obrazovanje.org/login/files/2705f8c544756da77a7ab57d4ddea177eaa20c96.pdf>

Анализа резултата указује на то да *родитељи* негативно оцењују многе аспекте образовања своје деце: школа деци не омогућава да стекну корисна и применљива знања, деца нису мотивисана да уче, нити знају како се учи; уче напамет, само за оцену, а настава им не омогућава да о садржајима које уче промишљају и развијају критичко мишљење. Истичу да скоро сва деца иду на приватне часове и јако много се ослањају на родитеље приликом извршавања школских обавеза. Родитељи наставнике виде као немотивисане и често некомпетентне за рад са децом. Посебно су незадовољни предметним наставницима, док им је искуство са учитељима позитивније. У појединачним случајевима родитељи исказују задовољство образовањем своје деце, али је упадљиво да се у готово свим случајевима када су задовољни позивају на појединачна позитивна искуства са одређеним учитељима и разредним старешинама.

Однос наставника према квалитету образовања у Србији још је негативнији, односно *наставници* су у још већој мери свесни свих проблема са којима се свакодневно најдиректније суочавају у школи. Уз то, утисак је да су наставници изузетно „потрошени“, односно, да их број и интензитет тих мањкавости система са којима се континуирано и неповратно носе јако исцрпљује, те да љубав коју осећају према свом позиву то више не може да компензује. И наставници и директори упозоравају да су многи наставници управо због тога и отишли из школа, као и да се тај тренд наставља, те да школе све чешће имају проблем да одрже континуитет наставе. Образовање је по мишљену наставника: *деградирано, изгубило смисао, застарело, такво да деца не стичу функционална знања, без уједначених критеријума, урушено и девестирано*. Наставници указују на бројне нерешене проблеме у нашем школству – вршњачко насиље, немотивисаност и ученика и наставника, лоша сарадња са родитељима. Говоре о томе да је градиво преобимно и неприлагођено узрасту, да су ученици пасивни (*анестезирани*), а да се наставницима све своди на рутину „као у фабрици да радимо“.

Део *директора* указује на све већи број наставника са ниским компетенцијама, услед тога што бројни наставници одлазе из школа како би радили у привреди, где су услови рада и зараде бољи и још важније – где се не осећају понижено. Поред тога, више директора је говорило о присутној појави, тзв. *тихи штрајк наставника*. Услед незадовољства својим положајем у школи, они који остају да раде у њима све мање се труде да раде квалитетно и све више „отаљавају“ рад у настави. Постоји озбиљан проблем вредновања наставничког рада, који се своди на то да сви наставници добијају исту плату, независно од тога колико се труде и колика је њихова одговорност у систему образовања. Због тога, како кажу директори, наставници нису ни мотивисани да се труде, а и они који су се раније трудили, то чине све мање. Самим тим, иако и даље има оних који квалитетно раде, све је више немотивисаних наставника који или одлазе из просвете или „отаљавају“ посао и чекају пензију. Како би избегли да деца изгубе часове, школе запошљавају наставнике са неадекватним образовањем, нпр. студенте или наставнике који предају сродне групе предмета, што представља нестручно заступљену наставу.

Став наставника, родитеља и директора је да систему образовања недостаје – систем, те да се све своди на лични ентузијазам или његов недостатак.

Насиље у образовном систему

Комитет за права детета је **препоручио** Републици Србији да: (1) успостави законодавне и друге механизме како би осигурала обавезно поштовање Општег протокола и Посебних протокола за заштиту деце од злостављања и занемаривања, као и да обезбеди довољне људске, финансијске и техничке ресурсе за њихово спровођење; (2) појача националне програме за решавање проблема насиља у школама уз подршку Министарства просвете и установа за обуку наставника, да би се успоставили стандарди, менторство и размена стручних искустава о насиљу у школама, као и да обезбеди обуку, укључујући и родитеље, о ризицима вршњачког злостављања (на интернету); (3) подстиче програме у заједници с циљем спречавања и борбе против насиља уз обезбеђивање подршке за обуке.

Препоруке Поверенице за заштиту равноправности по питању заштита деце од насиља указују на то да је потребно: (1) наставити континуиране активности на подизању свести о препознавању и обавезности пријаве насиља; (2) интензивирати активности на подизању свести, посебно деце и младих, као и старијих грађана о препознавању насиља и његових облика.

Спречавање и сузбијање насиља над децом и заштита деце од насиља један је од приоритета националне политике, због чега је Влада РС 2020. године усвојила Стратегију за превенцију и заштиту деце од насиља за период од 2020. до 2023. године⁷⁷ са припадајућим Акционим планом за 2020. и 2021. годину. Влада РС још увек није образовала Радну групу за спровођење и праћење Стратегије, нити су именоване ОЦД које учествују у праћењу и извештавању о спровођењу. Забрињавајуће је то да још увек није започето спровођење Стратегије и пратећег Акционог плана, с обзиром на чињеницу да спречавање и сузбијање насиља над децом, као и заштита деце од насиља, треба да буде приоритет унапређења положаја права детета у РС.

Влада Р Србије је 2021. донела нови *Општи протокол о заштити деце од насиља*⁷⁸ којим су уређени циљеви за унапређење добробити деце кроз спречавање злостављања и занемаривања. Потребно је да се и *посебни протокол у установи* усклади са садржајем текста новог Општег протокола. За сада, област насиља у образовном систему додатно је одређена *Посебним протоколом за заштиту деце и ученика од*

⁷⁷ „Службени гласник РС“, број 80/20 <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/vlada/strategija/2020/80/1/reg>

⁷⁸ <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://zadecu.org/wp-content/uploads/2022/03/Ops%CC%8Cti-protokol-za-zas%CC%8Ctitu-dece-od-nasilja.pdf>

насиља, злостављања и занемаривања у образовно-васпитним установама⁷⁹ и Приручником⁸⁰ за његову примену.

Заштита детета од насиља је експлицитно заступљена у ЗОСОВ-у.

У студији *Насиље према деци у Србији – детерминанте, фактори и интервенције – Национални извештај – УНИЦЕФ*¹, сагледане су детерминанте и фактори који покрећу насиље. Наведено је да се насиље према деци јавља као директно, интерперсонално, физичко, психолошко или сексуално насиље, као занемаривање које детету ускраћује задовољење потреба и спречава његов развој, а такође се јавља и у облику структурног насиља. Указано је на родне режиме засноване на асиметричној моћи укоренење у патријархалним вредностима који дају основе за родно мотивисане неједнакости и насиље над женама и децом у породици, културолошке факторе који се јављају у различитим облицима као висок ниво толеранције према насиљу или као дискриминаторни ставови према мањинама или деци са сметњама у развоју. Већа стопа дечјих бракова забележена је у сеоским срединама, у најсиромашнијим домаћинствима, као и у домаћинствима са највећим бројем чланова. Код жена које живе у ромским насељима (старости 20–49 година), њих 17% удало се пре навршене петнаесте године, а 57% пре него што су напуниле 18 година. У општој популацији, учесталост појаве дечјих бракова је знатно мања (0,8% пре навршених 15 година и 6,8% пре 18).

Када је реч о вршњачком насиљу, у школама се најчешће ради о изругивању, провоцирању, надевању погрдних имена, ширењу гласина и трачева, омаловажавању и одбацивању из групе. Честе су и школске туче, ударање, претње, изнуђивање, отимање, као и разбојништва.

Преко различитих апликација, деца долазе и до података о томе какву гардеробу носе њихови вршњаци, да ли су патике „фирмиране“ или не, и сл, и на основу тога шиканирају ону децу која немају одговарајуће модерне делове одеће. У овим случајевима је видљива дискриминација на основу имовинског статуса, а они који су сиромашнији неретко су изложени и различитим видовима насиља. Ако имамо у виду раније у овом извештају дате податке о сиромаштву и ризику од сиромаштва деце, број оних који могу бити изложени оваквим ситуацијама није мали.

Влада Републике Србије уз подршку Канцеларије за информационе технологије и електронску управу покренула је пројекат за успостављање националне платформе за превенцију и сузбијање насиља које укључује децу под називом *Чувам те*⁸¹. Платформа на једном месту интегрише све алате за сузбијање насиља које укључује децу. Национална платформа има за циљ координацију и јачање интерсекторске сарадње свих надлежних институција у борби против насиља. На платформи се налазе сегменти који се односе на информисање и едукацију: препознавање и поступање у случајевима насиља, онлајн обуке за ученике, родитеље и наставнике, и др.

⁷⁹ https://www.paragraf.rs/propisi/posebni_protokol_za_zastitu_dece_i_ucenika_od_nasilja_zlostavljanih_a_i_zanemarivanja_u_obrazovno-vaspitnim_ustanovama.html

⁸⁰ chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://prosveta.gov.rs/wp-content/uploads/2015/08/Prirucnik_za_primenu_posebnog_protokola.pdf

⁸¹ <https://cuvamte.gov.rs>

Дигиталне компетенције деце су предуслов безбедности на интернету⁸². Деца и млади су нарочито изложени насиљу на интернету. Ситуација се погоршава сваке године, а жртва дигиталног насиља, физичког насиља, сведок насиља, дискриминације или сведок дискриминације је све више младих. Расте и проценат младих који оправдавају насиље (*Алтернативни извештај о положају и потребама младих у Републици Србији 2019. године*⁸³).

Разумевање безбедности на интернету једна је од најважнијих дигиталних вештина, посебно имајући у виду да деца приступају интернету у све ранијем узрасту. Према неким подацима, свако треће дете је изложено неком садржају или догађају на интернету који га је узнемирио, а већина тих садржаја је повезана са агесијом. Нешто мање од половине деце је преко интернета комуницирало са непознатим људима, а нешто више од половине те деце се и састало са непознатима. Међу доминантним облицима *вршњачког насиља* је насиље извршено преко друштвених мрежа и ИКТ алата, тако да је један од облика борбе против насиља над децом, пре свега вршњачког, и дигитална едукација. Имајући у виду да је савремено дигитално доба незамисливо без ИКТ алата, потребно је континуирано усмеравање деце на правилну и безбедну употребу интернета, што је превасходни *задатак, поред осталих, и образовног система*. Успостављен је и *Национални контакт центар за безбедност деце на интернету*⁸⁴ 2017. године ради континуираног саветовања деце, родитеља, ученика и наставника о предностима и ризицима, као и безбедним начинима коришћења интернета, унапређен је одговор на дигитално насиље.

Дошло је до делимичног напретка у овој области, и то првенствено у домену заштите деце од насиља у дигиталном окружењу. Уведен је нови предмет *Дигитални свет* у првом циклусу обавезног образовања који деци пружа обуку о безбедности на интернету и дигиталном свету. Министар је препоручио свим васпитно-образовним институцијама да користе развијене материјале у пројекту *Безбедан интернет за целу породицу*, који су покренули УНИЦЕФ и Теленор, а реализован је у сарадњи са Министарством просвете и УЦПД, са циљем оснаживања родитеља, васпитача и учитеља за безбедно коришћење дигиталних технологија и интернета и смањење изложености деце онлајн ризику.

Израђена је видео обука за запослене у школама која има за циљ оснаживање компетенција наставника за примену *Правилника о протоколу поступања у установи у одговору на насиље, злостављање и занемаривање*, а коју је до августа 2021. године прошло преко 6.000 запослених у образовању.

⁸² Општи коментар бр. 25 (2021) о правима детета у вези са дигиталним окружењем - Комитет за права детета УН

⁸³ *Алтернативни извештај о положају и потребама младих у Републици Србији 2019. година*, Кровна организација младих Србије – КОМС, Београд 2019, доступно на интернет страници: <https://koms.rs/wp-content/uploads/2019/09/Alternativni-izves%CC%8Ctaj-o-poloz%CC%8Caju-i-potrebama-mladih-2019-1.pdf>

⁸⁴ <https://pametnoibezbedno.gov.rs/>

Сажетак деск анализе

Са институционалног аспекта, прати се остваривање права детета у Србији. За унапређење права задужени су Одбор за права детета Народне скупштине и Савет за права детета Владе Р Србије, као највиша законодавна и извршна тела. У области *образовања* измењени су прописи на свим нивоима, делимично су унапређени садржаји и наставни програми; дефинисане су и спроводне афирмативне мере за упис деце са инвалидитетом и деце ромске националности, чиме је повећана стопа њиховог похађања образовања.

Не постоји јединствени закон о деци, иако су права детета наведена у бројним прописима, а процес израде овог закона је одавно отпочео. Важеће Националног плана акције за децу је истекло 2015. године, а нови документ од стратешког значаја у овој области није донет.

Један од значајнијих проблема који је констатован као заједнички за све области у Закључним запажањима Комитета за права детета јесте недостатак јединствене базе података о потребама и остваривању права детета, што истовремено отежава планирање политика у свим областима.

Одређени изазови у погледу остваривања права детета издвајају се у појединим областима. Када је реч о *образовном*, кључном систему у коме се остварују права детета, један број деце још увек није обухваћен предшколским васпитањем, стопа раног напуштања образовног процеса и даље је значајна, нарочито међу децом ромске националности. Постоје изазови у спровођењу *инклузивног образовања* који се неретко огледају у недостатку ефикасних механизма за пружање додатне подршке у образовном процесу који је у складу са потребама деце. Заправо, у погледу инклузивног образовања у претходном периоду остварен је напредак, нарочито у погледу развоја и усклађивања законодавног оквира. Међутим, законска регулатива се развија много брже од праксе, на шта указују бројни извештаји и истраживања. Наиме, у пракси постоје различити проблеми, није у довољној мери успостављена и развијена сарадња свих потребних актера – образовне установе, локалне самоуправе, других актера на нивоу локалних самоуправа, националног нивоа. Недостају финансијска средства за пружање додатне подршке деци, нарочито на нивоу мање развијених и неразвијених општина.

Присутно је *насиље* над децом у образовном систему, а вршњачко и дигитално насиље је нарочито распрострањено. *Дискриминација* деце са сметњама у развоју и инвалидитетом постоји и она се у образовном систему огледа у томе да установе нису предузеле благовремене и адекватне превентивне мере, нити обезбедиле квалитетно образовање у складу с њиховим потребама. Дискриминација припадника ромске етничке заједнице такође је присутна у готово свим областима друштвеног живота, посебно када су у питању деца, жене и девојчице. Деца *ромске националности* су у школама често жртве дискриминаторног вршњачког поступања.

Искуство у области спровођења инклузивног образовања у Р Србији показало је и даље постојање појединачних случајева сегрегације када су у питању ромска деца, као и недостатак одговарајуће подршке када су у питању деца са сметњама у развоју и инвалидитетом. Постоји потреба за даљим радом на обезбеђивању приступачности како простора и јавног превоза (отклањање архитектонских баријера), тако и уџбеника и наставних материјала (отклањање комуникационих баријера), али и потреба за даљим обучавањем наставног кадра у вези са остваривањем права детета, мерама подршке и

начинима приступа појединим ученицима и ученицама у односу на њихове карактеристике. У наведеном контексту улога Ресурсних центара за подршку инклузивном образовању треба да буде изузетно важна.

Годинама се указује на потребу подстицања усвајања вредности равноправности и толеранције код свих ученика и ученица кроз отклањање бројних стереотипа и предрасуда о различитим друштвеним групама и друштвеним појавама (баријере социјалне природе), што би се свакако одразило и на смањење насиља и изградњу толерантнијег друштва. Потребно је планирати и спроводити антидискриминативне мере у односу на децу припаднике ЛГБТ популације која су у великој мери изложена дискриминацији и насиљу, првенствено од стране вршњака и вршњакиња.

Образовање деце ромске националне припадности у претходном периоду подстицано је прописивањем различитих мера за упис и подршку образовању, као и превенцијом њиховог раног напуштања образовања. Иако бележи повећање, укљученост деце ромске националне припадности у основно образовање још увек је прилично нижа од општег просека, а стопа осипања знатно већа у односу на овај просек, што има целоживотне последице како за појединце, тако и за друштво.

Значајан број мера подршке је развијан и пилотиран кроз пројектне активности, али оне још увек нису успостављене у потпуности као системска решења. Број и разноврсност предвиђених мера подршке усмерених на укључивање, похађање и учешће у образовању, указује на отвореност система за иновације, али и потребу за системским решењима за поједине мере подршке на целој територији, а не само у боље развијеним локалним заједницама.

II МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА С ПРИКАЗОМ РЕЗУЛТАТА ИСТРАЖИВАЊА

1. МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР

Реализатори истраживања: Ужички центар за права детета и Дечја фондација Песталоци

Циљ истраживања

- Стећи увиде у остваривање права детета у образовном систему, са посебним усмерењем на децу из осетљивих група.

Специфични циљеви

- Испитати ставове и мишљење *запослених* о остваривању права детета у образовном систему, са посебним усмерењем на децу из осетљивих група.
- Испитати ставове и мишљење *родитеља* о остваривању права детета у образовном систему, са посебним усмерењем на децу из осетљивих група.
- Испитати ставове и мишљење *деце* (ученика и ученица) о остваривању права детета у образовном систему, са посебним усмерењем на децу из осетљивих група.

Технике, инструменти, временски оквир истраживања

- **Анкетирање**, онлајн, спроведена укупно 3, и то: 1 анкета за запослене (учитељи и наставници), 1 анкета за родитеље и 1 анкета за ученике и ученице. Анкетирање је реализовано од 9. до 25. октобра 2023.
- **Фокус групе**, онлајн, спроведене укупно 4, и то: 1 са учитељима и наставницима, 1 са директорима и стручним сарадницима, 2 са родитељима, 1 са ученицима и ученицама. Фокус групе су реализоване од 01. до 15. новембра 2023. путем Google meet платформе.

Узорак

Истраживање је реализовано са више актера образовног процеса: запослени у образовању, родитељи деце у основној и средњој школе, ученици и ученице из основне и средње школе. Укључено је преко 60 основних и средњих школа из 7 различитих управних региона: Војводина, Београд, Шумадија, Западна Србија, Јужна Србија, Источна Србија, Косово и Метохија.

У **анкетирању** су учествовали: (1) учитељи/це и наставници/це који у одељењу имају (или су имали) децу из осетљивих група (индивидуализација, ИОП); чланови тима за инклузију. Школама које су узеле учешће у истраживању дата је инструкција да узорак треба да осликава састав колектива у погледу пола, учитељи/наставници, матична школа/издвојена одељења; (2) родитељи, и то *из оних одељења у којима су деца која раде по ИОП-у* (деца са сметњама у развоју, деца ромске националности), сугестија школама је била да један број анкетираних буду и родитељи чија деца раде по ИОП-у; (3) ученици из одељења која похађају деца са сметњама у развоју и/или деца ромске националности (7-8. разред основне школе; 1-3. разред средње школе); школама је дата

сугестија да се при одабиру деце води рачуна да однос полова отприлике да буде 50:50 и да се ученици бирају методом случајног узорка.

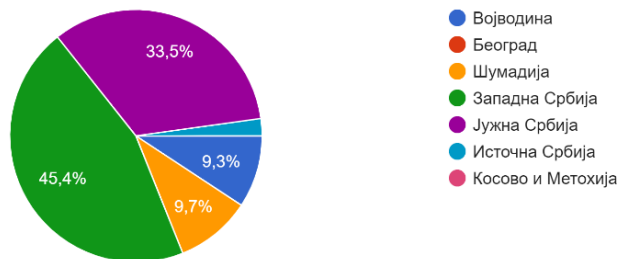
У **фокус групама** су учествовали: (1) учитељи/це, наставници/це који раде по ИОП-у и стручни сарадници/це и директори/ке; (2) родитељи за две различите фокус групе: а) родитељи чија деца раде по редовном програму, а у одељењу има деце са сметњама у развоју или ромске националности; б) родитељи деце којој је потребна додатна подршка и раде по ИОП-у); (3) ученици који похађају наставу по редовном програму, а у чијем одељењу има деце са сметњама у развоју или ромске националности.

2. РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

2.1. ЗАПОСЛЕНИ У ОБРАЗОВАЊУ – АНАЛИЗА РЕЗУЛТАТА ИСТРАЖИВАЊА

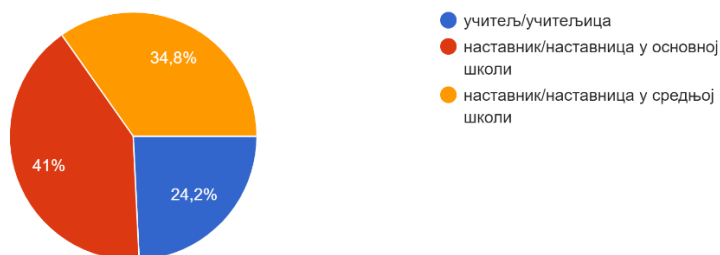
Упитник је попунило 227 запослених у школама из 5 различитих региона. Највећи проценат запослених је из региона Западне Србије (45,4%) и Јужне Србије (33,5%), док није било одговора из Београда и Косова и Метохије (Графикон 1). У две фокус групе учествовало је 12 запослених, стручних сарадника/ца, учитеља/ца и наставника/ца, из различитих делова Србије, запослених у основној и средњој школи.

Графикон 1: Заступљеност запослених из узорка по регионима

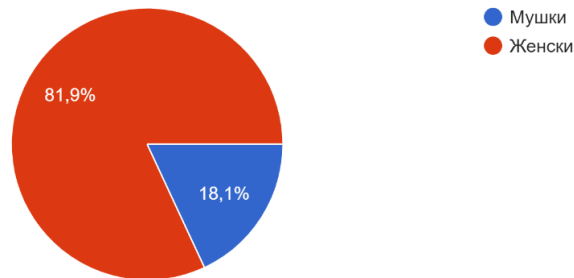
Највећи број испитаника и испитаница је запослен у основној школи (65,2%): наставника и наставница (41%), учитеља и учитељица (24%). Сваки трећи је запослен у средњој школи (Графикон 2).

Графикон 2: Заступљеност запослених у односу на позицију у школи

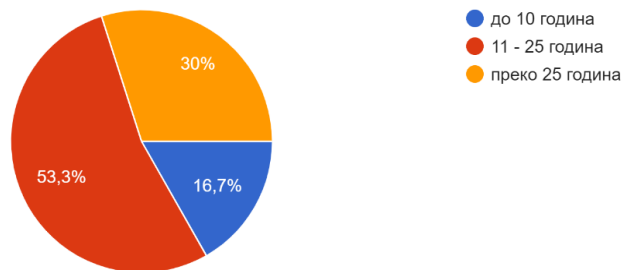
У односу на пол, у истраживању су доминантно укључене особе женског пола (81,9%), док је сваки пети испитаник мушког пола (Графикон 3).

Графикон 3: Заступљеност запослених у односу на пол

Сваки други испитаник/испитаница има 11-25 година радног стажа, сваки трећи преко 25 година, док је најмање оних који имају најмање искуство у настави (16,7%), (Графикон 4).

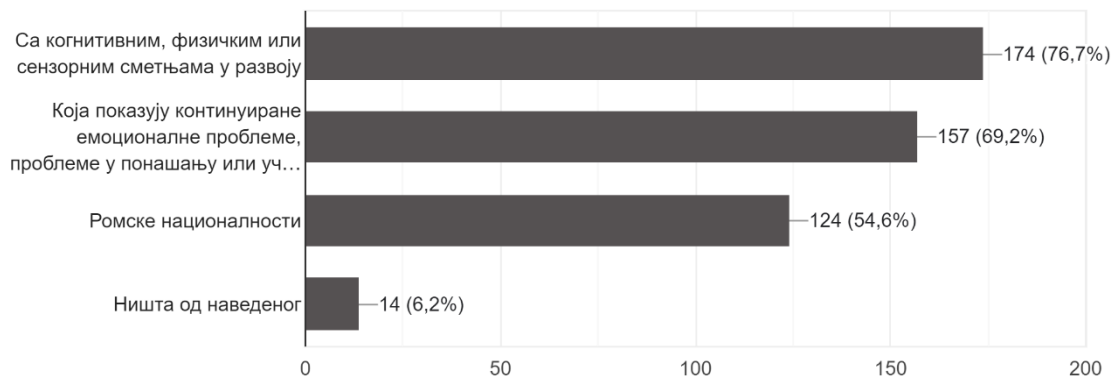
Графикон 4: Заступљеност запослених у односу на године радног стажа

Испитивана је инклузивна пракса запослених у образовању, са посебним освртом на њихова искуства у раду, процену капацитета и подршке за спровођење инклузивног образовања.

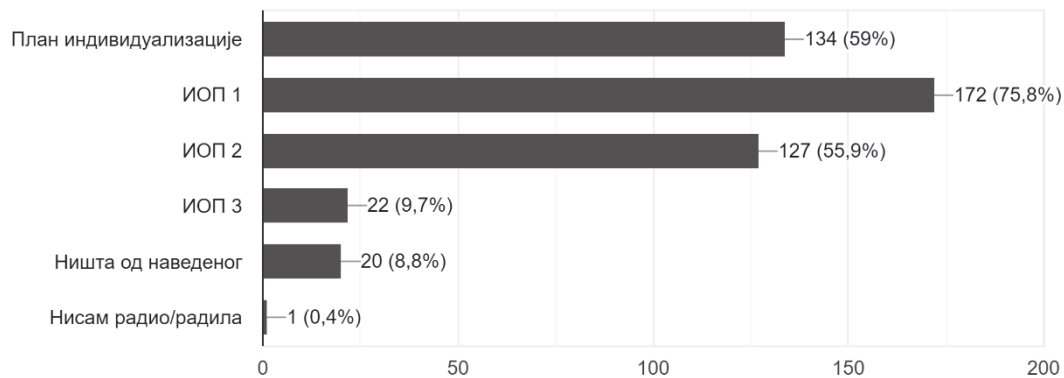
Запослени у образовању имају искуство у раду са децом са сметњама у развоју. Највећи број њих до сада је у својој професионалној пракси радио са децом са когнитивним, физичким или сензорним сметњама у развоју (76,7%), затим, са децом која показују континуиране емоционалне проблеме, проблеме у понашању или учењу (69,2%), а искуства у раду са децом ромске националности има сваки други испитаник/испитаница из узорка. Мали број њих (6,2%) се изјашњава да нема искуства у раду са овом децом (Графикон 5).

Графикон 5: *Искуства запослених у раду са децом из осетљивих група*

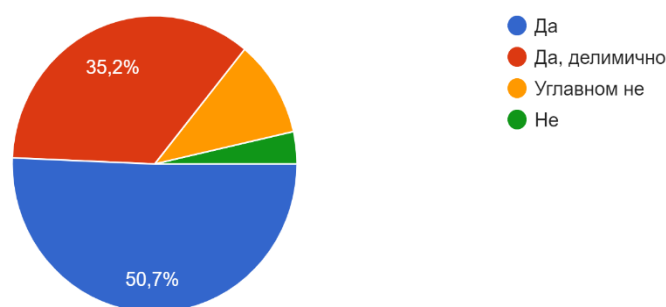
Највећи проценат запослених наводи да је у својој професионалној пракси имало децу са којом су радили ИОП1 (75,8%), затим, сваки други је радио ИОП2, док је значајно мање оних који су израђивали ИОП3 (9,7%), (Графикон 6).

Графикон 6: *Искуства запослених у изради плана индивидуализације и ИОП-а*

Запослени су задовољни подршком коју добијају за примену инклузивног образовања. Највећи проценат њих наводи да у потпуности (50,7%) и делимично (35,2%) добија подршку за примену инклузивног образовања, док сваки седми сматра да подршку не добија (Графикон 7).

Графикон 7: *Подршка запосленима за примену инклузивног образовања*

Подршка за примену инклузивног образовања. Запослени у образовању процењују да највећи степен подршке за примену инклузивног образовања добијају од стручних сарадника у школи ($M=3,87$), затим од тима за инклузију ($M=3,63$) и свог актива наставника ($M=3,30$), док најмању подршку добијају од школског одбора ($M=2,30$),

савета родитеља (M=2,29) и школске управе (M=3,56). Значајна подељеност запослених је у процени подршке наставничког већа и менаџмента школе, односно, једни ту подршку процењују изузетно високом, исто толико њих процењује изузетно ниском (Табела 4).

Табела 4: *Подршка запосленима у примени инклузивног образовања од стране различитих актера*

Подршка од:	1		2		3		4		5		M
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	
Тима за инклузију	15	6,60	34	14,98	49	21,58	50	22,02	79	34,80	3,63
Вашег актива наставника	28	12,33	35	15,42	63	27,75	43	18,94	58	22,55	3,30
Наставничког већа	47	20,70	45	19,82	56	24,67	38	16,74	41	18,06	2,92
Менаџмента школе	46	20,26	44	19,38	56	24,67	43	18,94	38	16,74	2,93
Стручних сарадника	15	6,6	19	8,37	48	21,14	43	18,94	102	44,93	3,87
Савета родитеља	93	40,97	44	19,38	46	20,26	20	8,81	24	10,57	2,29
Школског одбора	98	43,17	36	15,86	45	19,82	22	9,69	26	11,45	2,30
Интерресорне комисије	64	28,19	43	18,94	49	21,58	35	15,42	36	15,86	2,72
Школске управе	75	33,04	42	18,50	47	20,70	34	14,98	29	12,77	2,56

Тим за инклузивно образовање пружа подршку запосленима. Запослени у сваком тренутку могу да се обратe члановима Тима, зависно од тога која врста помоћи им је потребна. Најчешће се обраћају психологу, али и логопеду, ако дете има потешкоће у вези са говором. Посебна пажња се посвећује колегама који тек почињу да раде или су нови у школи, како бисмо их упознали са децом која се образују применом индивидуализације или по ИОП-у. Тим организује стручно усавршавање у установи, како би се унапредила инклузивна пракса школе.

Подршку Тима запослени добијају кроз инструкције о томе како треба да раде са децом која имају потребу за додатном подршком и помоћ у писању ИОП-а и планова индивидуализације.

Улога Тима за инклузивно образовање је да врши координацију свих активности на нивоу школе које се односе на инклузију, од израде ИОП-а, анализе, давања предлога за унапређење ИОП-а, до стручног усавршавања у установи на теме које се односе на рад са ученицима којима је потребна додатна подршка. Тим се ангажује да се инклузивна пракса школе из године у годину унапређује и да се нови наставници обуче за израду ИОП-а и упуте на који начин треба радити са ученицима којима је потребна додатна подршка. Чланови Тима су чланови и других тимова, што је битно како би се умрежиле активности. Улога Тима је значајна и када се врши самовредновање или прави Развојни план школе, пошто Тим за ИО располаже свим значајним подацима који се односе на пружање подршке ученицима. Чланови Тима (најчешће психолог) су у контакту са ИРК и са Градским центром за услуге социјалне заштите, у вези са пратиоцима за личну помоћ.

Иако ми је улога Тима јасна, најжалост већи део послова у вези са тим обавља педагог и поједини наставници који одговорно схватају свој посао.

Члан сам свих тимова за додатну подршку у школи. Тим за додатну подршку процењује за свако дете који видови подршке су потребни и анализира претходно предузете мере. Врло битан члан тима је родитељ који може дати врло битне препоруке за даље напредовање детета, мада се и родитељи разликују по спремности и могућности да се укључе у планирање рада са дететом.

У нашој школи додатну подршку пружају предметни наставници који непосредно раде са децом по ИОП-у у разреду.

Чланови Тима за ИО су учитељи, наставници и стручни сарадници (психолог, педагог и логопед) који имају искуство у раду са децом којој је потребна додатна подршка и који су сензибилизирани за пружање подршке. Члан тима у нашој школи је саветник-спољни сарадник ШУ за инклузију, али у исто време и учитељица која има драгоцено искуство у раду са децом којој је потребна додатна подршка.

У нашој школи чланови су само на папиру, а у реалности посао обављају други наставници који су углавном ангажовани у скоро свим активностима школе. Број тих људи је 10% колектива.

План рада Тима за ИО је саставни део Годишњег плана рада школе, а сачињава се на састанку тима крајем августа/почетком септембра. Анализира се план за претходну годину, чланови тима дају предлоге за измене и уважавају се препоруке Министарства просвете у вези са унапређивањем инклузивне праксе. Постоје активности које су неопходне у свакој школској години и које морају бити саставни део плана, све остале активности су ствар договора чланова.

Уколико је ученик који се образује по ИОП-у жртва или неко ко је испољио **насилно понашање**, Тим за ИО се састаје и разматра мере подршке, као и потребу за појачаним мерама. Тим сарађује са Тимом за заштиту деце/ученика од дискриминације, насиља, злостављања и занемаривања и даје предлоге за оперативни план заштите. Процедура **заштите приватности** се поштује тиме што се индивидуални планови чувају код психолога, нигде се не објављују имена деце која се образују по ИОП-у, разговори са родитељима се обављају појединачно, код психолога, у присуству наставника.

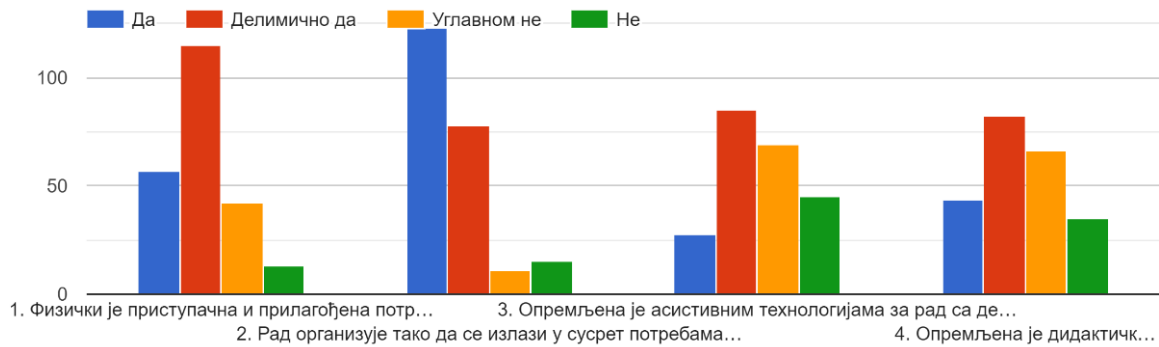
Процедуре јесу повезане са заштитом деце од насиља и заштитом приватности. У том смислу сваке године спроводимо вршиачку едукацију у вези са овим темама. Једне године смо били укључени и у БОШ-ов пројекат који се бавио заштитом приватности деце на интернету. Ученици наше школе су се бавили заштитом приватности на друштвеним мрежама, конкретно наша тема је била заштита приватности на инстаграму.

Успостављене **процедуре се поштују**, нисмо имали притужбе родитеља због непоштовања процедура.

Углавном се поштују процедуре, некада не – све то зависи од особа које су укључене у процедуру.

Процењиване су приступачност и опремљеност школа за рад са децом са сметњама у развоју. У односу на све четири тврдње, уочава се да су запослени више задовољни него што нису приступачношћу и опремљеношћу школа за рад са децом са сметњама у развоју. Запослени се у највећем проценту у потпуности (54,18%) и делимично (34,36%) слажу са тим да се у школи у којој су запослени рад организује тако да се излази у сусрет потребама деце са инвалидитетом, на пример, ако у школи нема лифта, одељење у коме је дете корисник колица наставу има само у приземљу, и сл. У најмањој мери се слажу с тим да је школа опремљена асистивним технологијама за рад са децом са сметњама у развоју (30,40% - углавном не; 19,82% - не) и дидактичким материјалима (29,07% - углавном не, 15,42% - не) (Графикон 8).

Графикон 8: Приступачност и опрењеност школе за рад са децом са сметњама у развоју

Изазов у спровођењу ИО је **архитектонска доступност** образовних институција, изостанак адекватних мера прилагођавања и усклађеност са потребама деце.

Тренутно немамо ученике којима су потребна оваква прилагођавања. У претходном периоду било је ученика за које је организован рад у једној учионици у приземљу, пошто рампа постоји само на улазу у школу. Осим тога ништа више није урађено у школи.

Постоји само рампа за улаз у школу.

У школи је обезбеђена рампа и омогућен приступ колицима само у приземљу једне зграде. Ту се налази библиотека у којој држимо наставу са децом која су у колицима. Врата библиотеке су веома уска, колица не могу да прођу, тако да дете морате буквално на рукама пренети у просторију. То раде родитељи или лични пратилац, особа која је тог тренутка у пратњи детета. За другу зграду у којој су рачунарске учионице и специјални кабинети не постоји обезбеђен прилаз за колица и рампа. Тако да су деца у колицима ускраћена за реализацију наставе у овим кабинетима.

Потребно је да наша институција предузме још неке мере у наредном периоду, иако тренутно немамо ученике који имају потешкоће са ходањем или су у колицима, али у моменту када будемо имали такво дете у школи, тешко је све одједном обезбедити. Велика препрека су и финансијска средства.

Потребно је пре свега архитектонски прилагодити школу и обезбедити следеће: рампе, тоалети, ширина врата, рукохвати, висина табле, додатно осветљење, сликовно означавање, и сл.

Потребно је да наша школа у потпуности буде прилагођена деци са тешкоћама у кретању, јер има много степеница, иако је сада учионица у којој је дете са тешкоћама у кретању у приземљу.

Доста тога има позитивног, има напретка, али је све то недовољно да бисмо могли да кажемо да нема архитектонских баријера. У нашу школу не могу да уђу деца и особе у колицима, па је то разлог што не уписују нашу школу.

Настава из стручних предмета се одвија тако што предметни наставник мора све да обезбеди сам, понесе лични лап-топ и како тако импровизује и реализује поједине теме.

Ученица у јуну 2024. на матури полаже тест знања (тест обједињује стручна знања из свих предмета од 1. до 4. разреда. Тест стиже директно из ЗУОВ-а дан пре полагања. Она није у стању да уради тај тест јер не може ни оловку да држи у рукама. Па је моје питање као ускладити овај део матурског испита ученици и као га реализовати у пракси и коме да се обратим за помоћ?

Дидактички материјал и опрема којом школе располажу у значајној мери не задовољавају образовне потребе деце са когнитивним, физичким или сензорним сметњама. Материјали и опрема нису у складу са препорукама из Правилника и ИРК-а.

Наставници већину материјала сами припремају. У школи имамо кутак са дидактичким материјалом за ученике којима је потребна додатна подршка, израђен на часовима слободних наставних активности Предузетништво и Домаћинство. Материјал је настао у сарадњи наставница које предају ове активности и Тима за ИО, а израђивали су га ученици осмог разреда са наставницама, психологом и логопедом.

У првом разреду је некако било лакше, имали смо доста више дидактичког материјала. Сада у другом разреду већ је проблем шта да користим.

Недостају бројни дидактички материјали за рад, нешто правимо и прилагођавамо, али толико тога је потребно... почев од сензорне табле па до најједноставнијих средстава. Родитељи често донирају средства за опрему и материјале, они сами праве дидактичке материјале и доносе у школу да бисмо могли да радимо са децом. Наставници од својих личних средстава купују, набављају материјале за израду дидактичких средстава.

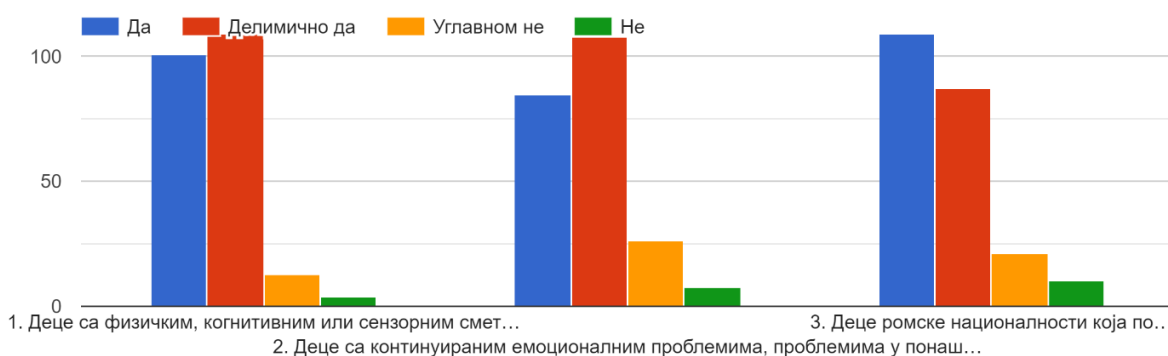
У центру за социјални рад постоји сензорна соба у којој деца могу да добију додатне подстицајне третмане који стимулишу њихов развој. Међутим, то је удаљено од школе 5км, што је велика препрека да те могућности и користимо.

За успешнију реализацију инклузивног образовања потребна је боља опремљеност школе. Опремање кутка у школи разноврсним дидактичким материјалом, прилагођеним књигама, бојанкама, како би се користили у раду на часовима.

Потребна је рампа и обезбеђен прилаз за зграду где су рачунарске учионице, да бисмо испоштовали све препоруке и процедуре који се наведене у Правилнику о реализацији и спровођењу матурског испита. Потребни су дидактички материјали и обуке у вези употребе истих на часовима стручних економских и туристичких предмета.

Прихваћеност од стране вршњака и вршњакиња деце са сметњама у развоју и деце ромске националности. Запослени у образовању сматрају да су деца са сметњама у развоју и ромске националности у значајно већој мери прихваћена од стране вршњака и вршњакиња, него што нису. Највише су прихваћена од стране вршњака деца ромске националности (48% - да; 38,32% - делимично да), а најмање деца са континуираним емоционалним проблемима, проблемима у понашању или учењу (11,45% - углавном не; 3,52% - не), (Графикон 9).

Графикон 9: Прихваћеност од стране вршњака децом са сметњама у развоју у ромске националности

Када је реч о **прихваћености деца са сметњама у развоју од стране својих вршњака**, у млађем узрасту велика већина деце је прихваћена, уколико се учитељи потруде да изграде ставове прихватања и подршке код деце. У периоду пубертета прихваћеност зависи од врсте и степена сметњи, односно од могућности да се дете укључи у комуникацију са осталим ученицима. Вршњаци су спремни да им помогну у учењу, али не и да се друже са њима. Деца са потешкоћама из спектра аутизма имају ограничења у комуникацији са вршњацима, па је и прихваћеност тиме условљена. Неретко се дешава да су у периоду пубертета деца која имају неку врсту развојних потешкоћа усамљена на одморима, пре и после школе и да нису одабрана за дружење, што је условљено другачијим интересовањима у односу на вршњаке и степеном зрелости.

Имамо ученицу у колицима са којом се ради по ИОП-у 2, она долази у школи дневно само на по 1 час, то је углавном 3. час. Када она долази цело одељење и предметни наставник су принуђени да се селе из рачунарске учионице из једне зграде у библиотеку, која се налази у другој згради. То премештање изазива негодовање остатка одељења, посебно у 4. разреду када се спремају за матуру и морају на пола задатка да изађу. Осећам одговорност и према остатку одељења који је у овој ситуацији жртва сплета околности. Када јавно говорим о томе разредни старешина каже издржи тај један час, тако мора, ради било шта. Ја лично не волим да отаљавам ствари и ова ситуације ме посебно оптерећује.

Вршњачка подршка је изузетно важна, када су укључени вршњаци боље напредују деца која раде по ИОП-у, али напредују и друга деца. Уче се емпатији, солидарности.

Радим у средњој школи и ту је велики акценат на инклузији, па ученици који похађају по редовном програму назадују и понашају се као деца која раде по инклузији. Буне се и траже да и они добију та иста питања и контролне, да за мање знање добију боље оцене као и они који раде по ИОП-у.

Углавном да, али присуство таквих ученика може да делује оптерећујуће и узнемиравајуће на остатак одељења. Посебно када, на пример, дете са сметњама добије напад.

Све зависи о којој се тешкоћи ради – углавном јесу. Ако изузетно омета рад друге деце, временом се њихово стрпљење губи.

Деца која раде по ИОП-у су најприхваћенија када су код учитељице, у млађим разредима основне школе. Она ствара атмосферу подршке детету, прати напредак, укључује другу децу у подршку. Критичан период је транзиција из 4. у 5. разред када деца прелазе на предметну наставу. Наставници често нису у стању да пружају подршку и стварају атмосферу прихватања, тако да се тада значајно успорава подршка и напредак деце са сметњама у развоју.

Транзитни период и прелазак на предметну наставу у 5. разред посебно је изазован па се често дешава да управо тада родитељи пребаце дете у специјалну школу или специјално одељење. Мислим да и школа то подстиче и охрабрује родитеље да ће тако њиховом детету бити боље, јер наставници неће моћи да раде са дететом квалитетно. Ово се првенствено односи на ону децу која нису интелектуално очувана или нису ментално довољно развијена.

Чини ми се да се у вишим разредима продубљује јаз између деце са сметњама у развоју и друге деце. Другачија су им интересовања и онда деца са сметњама нису укључена у вршњачке групе, постају додатно изолована.

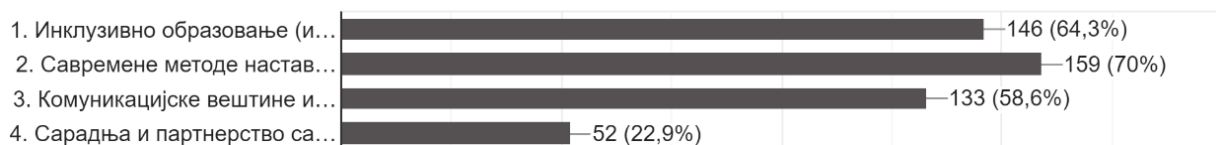
Да би инклузивно образовање било **боље прихваћено** у нашој средини/школи важно је промовисати примере добре праксе и адекватно наградити наставнике и стручне сараднике који унапређују инклузивну праксу.

Стручно усавршавање. Када је реч о похађању **програма стручног усавршавања** из различитих области, а који су у функцији јачања капацитета запослених за остваривање права и подршку инклузивном образовању, највећи проценат њих је пролазио обуке које се односе на **савремене методе наставе** – активно учење, интерактивно учење, корак по корак методологија усмерена на дете и процесе учења, критичко мишљење, психолошки принципи и мотивација за учење (70,00%); затим обуке у вези са **инклузивним образовањем** – индивидуализација, образовање деце са сметњама у развоју, индивидуални образовни план, образовање деце на нематерњем

језику, из социоекономски ускраћених средина (64,30%); потом *комуникацијске вештине и вештине за решавање сукоба* (58,60%); док је сваки пети испитаник из узорка пролазио обуке које су у вези са *сарадњом и партнерством са родитељима* (Графикон 10). Мали проценат наводи неки други семинар у вези са овом облашћу: превенција осипања, поспешивање запошљивости деце ромске националности (0,4%). Такође, мали број наводи да није похађао ништа од наведеног (0,4%).

Резултати истраживања указују на то да постоји потреба за даљим јачањем компетенција запослених, **како** по питању инклузивног образовања (35,7% запослених из узорка није похађало), савремених метода наставе која су снажна подршка у спровођењу инклузивног образовања и остваривања права детета на квалитетно образовање (30% није похађало), **тако** и по питању јачања компетенција у сарадњи са родитељима (77,1% није похађало) и комуникацијских вештина генерално, а нарочито вештина за решавање сукоба (41,4% није похађало), (Графикон 10).

Графикон 10: *Похађање програма за стручно усавршавање запослених*

Обуке за примену инклузивног образовања прошао је велики број запослених, осим колега који су нови у колективу, а они су имали прилику да се укључе у СУ у установи које се односило на инклузивну праксу школе и израду документације.

Сви запослени се укључују у обуке, без обзира на то да ли већ раде са децом са сметњама у развоју, или који до сада нису радили директно са децом са сметњама у развоју, пошто већ наредне године могу имати такве ученике.

Најкорисније за нашу обуку је размена искустава и успешних примена из праксе, нешто што је примењиво. Иако су скоро сви наставници прошли неки вид обуке у вези са инклузијом, све је то недовољно да би се примењивало и одразило на квалитет ИО. Заправо, након обуке су људи мотивисанији, почну нешто више да раде, али та мотивисаност кратко траје. Значајан број обука је кроз пројекте у којима школа учествује.

Наставници који имају децу која се образују по ИОП-у примењују стечена знања. Обука за препознавање даровите деце је реализована претходне школске године и сматрам да се знања не примењују у мери у којој постоји потреба. Имамо даровиту децу, наставници раде са њима на додатној настави, али се не одлучују да препоруче образовање по ИОП-у 3.

Примењују знања посебно када је у питању креирање педагошког профила ученика и вођење документације (на пример, попуњавање обрасца 2 и образаца 4).

Када је реч о успостављеним механизмима путем којих запослени који су прошли одређене обуке врше **трансфер знања** на друге запослене, наставници имају обавезу да пренесу садржај обуке на састанцима стручних већа и упознају остале колеге из већа са материјалом који су добили на обукама. Такође, имамо фолдер на дељеном диску 'Научили на семинару-применили у пракси' где наставници постављају примере добре праксе примене знања стечених на обукама.

Потребна ми је **едукација** о томе као реализовати час стручних предмета и као креирати наставне материјале у складу са смањеним сазнајним и когнитивним способностима деце.

Важно је да нам подршку пруже професионалци из других струка - дефектолози, олигофренолози, логопеди... да нас упуте како да радимо са конкретном децом, да нам кажу шта је добро и подстицајно за њих.

Недовољно је професионалаца различитих струка који могу да помогну и пруже подршку – дефектолози...

Подршка колега и размена искуства. Значајна подршка ми је размена искустава са колегама који су већ имали искуство и реализовале наставу са децом са сметњама. У тим разговорима добијам конкретне савете, идеје...

Студијске посете.

Превазишла сам лични страх у раду са децом са сметњама. На почетку сам себе сматрала недовољно компетентном за рад са таквом децом.

Испитивани су ставови запослених у односу на инклузивно образовање. Највећи проценат њих има став да са децом са сметњама у развоју треба да раде и да их образују стручњаци одређених профила (62,99% - да; 26,43% - делимично да), што може указивати на то да и даље себе не перципирају као одговорне или довољно едуковане да спроводе инклузивно образовање. Већински подржавају посебна одељења само за децу са сметњама у развоју, али не и за децу ромске националности. Наиме, већина запослених сматра да се деца са сметњама у развоју боље осећају и брже напредују када су укључена у ОВ процес у одељењима у којима су само деца са сличним сметњама у развоју (27,31% - да; 40,97% - делимично да), док се са овим већина не слаже када су у питању деца *ромске националности* (26,87% - углавном не; 36,12% - не), (Табела 5).

Имајући у виду претходне ставове, не изненађује чињеница да запослени подржавају посебна одељења за децу са сметњама у развоју, сматрајући да се и деца која *немају сметње* у развоју боље осећају и брже напредују када се образују у одељењу у коме нема деце са сметњама у развоју (24,23% - да; 33,48% - делимично да). За разлику од овог, већина се не слаже са тим да се *деца неромске националности* боље осећају и брже напредују када се образују у одељењима у којима нема деце ромске националности (30,40% - углавном не; 44,05% - не), (Табела 5).

Наведено указује на то да мање угрожавајуће по квалитет образовања доживљавају присуство деце ромске националности у одељењима, него децу са сметњама у развоју. Међутим, треба имати у виду да је доста оних (сваки четврти) који ипак сматрају да су и деца ромске националности, на неки начин, претња квалитету образовања деци неромске популације. Генерално, индиректна подршка сегрегисаним одељењима је и даље висока, будући да је реч о ставовима запослених у образовању.

Упркос наведеним ставовима, већина сматра да све ОВ установе треба да настоје да постану инклузивне и развију своје капацитете за пружање квалитетног ОВ процеса прилагођеног свој деци (40,53% - да; 36,56% - делимично да). Но ипак, сваки пети из узорка се не слаже са тим (Табела 5). Велики проценат сагласних значи да запослени у образовању верују у унапређење квалитета инклузивног образовања, иако оно у овом тренутку не обезбеђује квалитетну наставу за децу. Ипак, код једног незанемарљивог броја запослених (сваки пети) постоји скептицизам по питању инклузивног образовања.

Табела 5: Ставови запослених о инклузивном образовању

Тврдње:	Да		Делимично да		Углавном не		Не	
	f	%	f	%	f	%	f	%
1. Деца са сметњама у развоју боље се осећају и брже напредују када су укључена у ОВ процес у одељењима у којима су само деца са сличним сметњама у развоју.	62	27,31	93	40,97	53	23,35	19	8,37
2. Деца која немају сметње у развоју боље се осећају и брже напредују када се образују у одељењу у коме нема деце са сметњама у развоју.	55	24,23	76	33,48	54	23,79	42	18,50
3. Са децом са сметњама у развоју треба да раде и да их образују стручњаци одређених профила.	143	62,99	60	26,43	15	6,61	9	3,96
4. Деца ромске националности боље се осећају и брже напредују када су укључени у ОВ процес у одељењима у којима су само деца ромске националности.	30	13,22	54	23,79	61	26,87	82	36,12
5. Деца неромске националности боље се осећају и брже напредују када се образују у одељењима у којима нема деце ромске националности.	15	6,61	43	18,94	69	30,40	100	44,05
6. Све ОВ установе треба да настоје да постану инклузивне и развију своје капацитете за пружање квалитетног ОВ процеса прилагођеног свој деци.	92	40,53	83	36,56	30	13,22	22	9,69

Мој лични став према инклузивном образовању је позитиван. Оно је важно јер припрема децу која имају тешкоће у развоју за живот у друштву, какав их очекује када заврше школовање.

Јесте важно, али су школе технички и кадровски ушле неспремне у тај процес.

Важно је због упознавања деце/родитеља са овом категоријом деце, али не на начин на који се то сада чини – школе немају ресурсе, јер су преоптерећене низом сулудих захтева. Подрика углавном подразумева ИОП и личног пратиоца, али уз недовољно мотивације, времена и дидактичког материјала, то није довољно за развој детета.

Већина запослених сматра да је то додатна обавеза и оптерећење јер нема довољно знања за реализацију ИО. Остали родитељи не разумеју колико је ово сложено питање и колико је ту проблема.

У школи треба да постоји и специјално одељење. У нашој школи постоји. Деца из тог одељења се укључују у све друге ваннаставне активности – организовање базара, акција, обележавање важних датума... неколико пута месечно се повезују са осталом децом школе у заједничким активностима, нпр. на часовима физичког.

Већина родитеља има исправне ставове у вези са укључивањем ученика којима је потребна додатна подрика у редовна одељења, уколико ни на који начин не угрожавају њихову децу, у смислу агресивних реакција и насиља. Запослени се у великој мери труде да пруже таквим ученицима подрику, мада за неку децу, са вишеструким сметњама сматрају да немају довољно компетенција да им се посвете на прави начин и да би за децу било боље да су у специјалној школи, у одељењима са мањим бројем ученика, са којима раде дефектолози. Шира јавност има подељена мишљења у вези са инклузијом, што је условљено информисаношћу о овој теми.

Родитељи избегавају да упишу децу у она одељења где су деце са сметњама у развоју, страхујући да ће квалитет образовања за њихову децу бити слабији. Неки то отворени кажу, а неки неће да кажу отворено.

Брине не довољна мотивисаност неких колега, неразликовање када дете не може, а када неће да научи, непостојање могућности да се награде колеге који имају по неколико деце која се образују по ИОП-у, што изискује знатно више времена за припрему и посвећеност на часовима.

Допринос инклузивног образовања квалитету образовне праксе. По мишљењу запослених из узорка, инклузивно образовање је важно (49,3%) и делимично важно (23,3%) за унапређење квалитета образовне праксе, док је сваки четврти става да оно може делимично и озбиљно да угрози квалитет образовне праксе (Графикон 11).

Графикон 11: Допринос инклузивног образовања квалитету образовне праксе

Унапређење квалитета инклузивне праксе у школи. Запослени су процењивали потребне елементе (факторе) за унапређење инклузивног образовања, и то на три нивоа: (1) на нивоу образовне институције; (2) на нивоу локалне заједнице и (3) на националном нивоу. Иако све нивое процењују изузетно значајним, нешто већу предност дају различитим видовима подршке која долази са националног нивоа.

На нивоу *образовне институције* најважније је унапређење опремљености за примену инклузивног образовања ($M=4,16$) и унапређење капацитета и стручности кадрова ($M=4,16$), док најмање важно процењују повећање партиципације/учешћа родитеља ($M=3,99$). Када је реч о перцепцији *локалне заједнице* и *националног нивоа* за унапређење квалитета инклузивне праксе, најзначајнијим сматрају материјалне видове подршке, и то: материјална подршка са локалног нивоа ($M=4,20$); унапређење опремљености за примену инклузивног образовања ($M=4,25$); обезбеђивање веће финансијске подршке Министарства просвете ($M=4,22$), (Табела 6).

Табела 6: *Важност школе, локалне заједнице и националне подршке у унапређењу квалитета инклузивне праксе у школи**

На нивоу школе:	1		2		3		4		5		M
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	
Унапређење система подршке различитих актера на нивоу ОБ установе (стручна подршка инклузивног тима, подршка менаџмента, Савета родитеља...)	7	3,08	19	8,37	46	20,26	43	18,94	112	93,34	4,03
Унапређење капацитета и стручности кадрова	7	3,08	14	6,17	38	16,74	45	19,82	123	54,18	4,16
Унапређење опремљености за примену ИО	9	3,96	12	5,29	35	15,42	49	21,58	122	53,74	4,16
Повећање партиципације родитеља	11	4,8	16	7,05	46	20,26	45	19,82	109	48,01	3,99
На нивоу локалне заједнице:											
Унапређење система подршке различитих актера на нивоу локалне заједнице (интерресорна комисија, локална самоуправа, центар за социјални рад, здравствена установа, специјалне школе, ресурс центри)	9	3,96	18	7,93	38		32	14,10	130	57,27	4,12
Унапређење сарадње и размене информација између ресора и институција на нивоу локалне заједнице	10	4,40	18	7,93	37	16,30	45	19,83	117	51,54	4,06
Материјална подршка са локалног нивоа	9	3,96	15	6,60	34	14,98	32	14,10	137	60,35	4,20
На националном нивоу:											
Унапређење стручне подршке Министарства просвете, ЗУОВ-а; ЗВКОВ-а	10	4,40	13	5,73	36	15,86	46	20,26	122	53,74	4,13
Обезбеђивање веће финансијске подршке Министарства просвете	11	4,84	10	4,40	35	15,42	33	14,54	138	60,79	4,22
Унапређење опремљености за примену ИО	10	4,40	9	3,96	35	15,42	33	14,54	140	61,67	4,25
Унапређење рада на подизању капацитета наставника за ИО	9	3,96	14	6,17	35	15,42	39	17,18	130	57,27	4,18
Унапређење система подршке ИО кроз формирање ресурс центара за подршку ИО на локалном нивоу	10	4,40	12	5,29	39	17,18	41	18,06	125	55,07	4,14

*1-уопште није важно; 2-није важно; 3-делимично важно; 4-важно; 5-изузетно важно

Подршка унапређењу квалитета инклузивног образовања. Код питања отвореног типа: *Шта би по Вашем мишљењу највише помогло у унапређењу квалитета инклузивног образовања*, одговори запослених се групишу у неколико категорија. Доминирају они који се односе на (1) финансијску подршку тј. побољшање материјалне ситуације у школама генерално; (2) укључивање у рад колега и колегиница оних струка које су школоване за рад са децом са сметњама у развоју (*Запослити стручно лице. Адекватна присутност дефектолога, логопеда, психолога у школама. Да се инклузивним образовањем баве стручна лица. Ангажовање стручњака за рад са децом у инклузији који превазилази капацитете наставника и стручних сарадника у школи. Постојање специјализованих кадрова који би се бавили ученицима са сметњама у развоју*); (3) ангажовање педагошких

асистената и личних пратилаца (Да свако дете које се образује на тај начин има педагошког асистента.); (4) смањивање броја ученика у разреду; (5) оспособљавање и додатне обуке наставника (Практична обука наставника, кроз модел установе; примењивање стечених знања; разбијање заблуда међу запосленима да је инклузија само рад са децом која имају развојне и емотивне потешкоће); (6) прилагођени дидактички материјали.

Поред претходно наведених одговора запослених, уочавају се и мање заступљени одговори: формирање посебних одељења/установа (Отварање специјализованих одељења и нових установа за те намене. Да са таквом децом раде дефектолози и да буду у посебном одељењу.); сарадња са родитељима; подршка ресурсних центара (Унапређење система подршке ИО кроз формирање ресурс центара за подршку ИО на локалном нивоу.); додатно финансирање запослених који спроводе ИО; рад на вршњачкој подршци; све што је наведено у питањима затвореног типа; делимична инклузија.

Додатни одговори запослених:

Међусекторска повезаност, професионална селекција кадрова из свих области који раде са децом, едукација родитеља, континуирана едукација запослених, вредновање рада стручних лица и финансијска стимулација запослених који раде са осетљивим групама деце.

Већа друштвена свест о потреби све деце да се образују по истим условима. Образовање и обука саме деце за прихватање вршњака који су различити. Рад са децом на побољшању комуникације и сарадње како би се прихватила сва деца. Помоћ родитељима деце који се образују инклузивно.

Инклузивни приступ у образовању омогућава да се разлике међу ученицима (у интересовањима, вештинама, знањима, пореклу, матерњем језику, способностима) користе као ресурси за адекватно одмерену подршку учењу.

Да се обелодане стварни подаци успешности на терену, који ће показати да образовни систем Србије није нимало квалитетнији од система развијених земаља које су инклузију искључиле. Самим тим што дете добија 'различите, посебне, прилагођене' задатке, осећа се већ као етикетирано и различито. Да ли ико размишља о овом аспекту? А самим тим, и остала деца га сматрају другачијим.

Радим у средњој стручној школи, руководилац сам тима за ИО и одељењски старешина сам одељења за децу са сметњама у развоју. Тако да се бавим ИОП-има, децом са посебним потребама у редовним, а и у специјалним одељењима. Дешавало се да деца која имају тешкоће у интелектуалном функционисању у редовним одељењима напредују и лепо функционишу. Исто тако дешавало се супротно. Сматрам да одлуку о распоређивању ученика у ово или оно одељење треба веома озбиљно посматрати, и некада је није лоше преиничити. Овде би глас школе требао да буде важнији. Средње образовање за децу са сметњама, у посебним одељењима, како их закон назива, траје 3 године. Раније је постојао припремни разред (оспособљавање за рад), па је њихово средњошколско образовање трајало 4 године. Већи број тема и у медијима локалног карактера и на националном нивоу, стручне праксе у иностранству, посета образовних система које имају развијенију инклузивнију праксу. Размена искуства међу наставницима који у свом раду имају инклузију.

Усмеравање ученика и родитеља у тип школе који ће ученицима са сметњама у развоју обезбедити најадекватнију подршку. Дете које није прихваћено од вршњачке групе, изоловано је у редовној школи. Едукација наставника је јако битна, али се мора водити рачуна о броју ученика у одељењу, јер ако је одељење бројно због других захтева који се постављају пред наставника, наставник неће имати довољно времена да ради са учеником коме је потребна подршка. Трећа јако важна ствар је финансирање од стране државе, и то не само за опремање школа већ и за подршку после школовања. Тренутни највећи проблем особа са сметњама у развоју је живот после школе. У тој области је финансијска подршка државе занемарљива и ове особе су после школе потпуно ЗАБОРАВЉЕНЕ.

Постоје изазови. Повремени отпор колега да пруже сву неопходну подршку деци која се образују по ИОП-у или да предложи прелазак са индивидуализације на ИОП. Такође, недовољна спремност да се предложе ученици који би се образовали по ИОП-у због отпора према изради документације.

Често смо у ситуацији да је ученицима потребан педагошки асистент, константна помоћ у раду на часовима, што није улога пратиоца за личну помоћ. Школе немају могућност да обезбеде педагошке асистенте, па пратиоци често имају ту улогу, што је ствар добре воље свакога од њих.

За превазилажење изазова и тешкоћа у ИО треба питати локалну самоуправу и Министарство просвете јер они финансирају школе. Ми као наставници једино што можемо је да се укључујемо у поједине пројекте и да се сами сналазимо. Многе школе су у ову причу ушле и технички и кадровски неспремне. Резултат тога су: ученици са посебним потребама који немају приступ квалитетном образовању, револтирани ученици који су у одељењу са децом по ИОП-у и незадовољни родитељи који су од инклузије очекивали много више.

Родитељи деце улажу велике материјалне напоре, неки чак плаћају пратиоца детета јер дете нема личног пратиоца. Пратиоци су ту током часа, помажу детету како би могло да прати наставу. И једна мајка је стално са дететом, она не ради и преузела је улогу личних пратилаца и на часу.

Превазилажење препрека смо предвидели у развојном плану установе али нисмо конкретизовали оно што зависи од финансијских средстава или што није регулисано законима и правилницима, као педагошки асистенти.

Већ неколико година уназад **ИРК** даје предлоге мера које могу несметано да се реализују у школи. Поред тих мера постоје и мере за које је наглашено да су у надлежности других институција. Значајан ресурс у граду је Основна школа за образовање ученика са сметњама у развоју 'Миодраг В. Матић' у коју по препоруци ИРК иду ученици на подршку код дефектолога. Дефектолози су тада и чланови Тима за додатну подршку за дете коме пружају подршку.

Улога **локалне самоуправе у примени мера подршке ИО** треба да буде боља. Можда би требало да локална самоуправа подстакне бољу умреженост институција које се баве ИО, како се не би све svelo на личне контакте и добру вољу сарадника.

Треба да буду много више сензибилисани и да одвајају више новца за ову подршку, а у то би требало да их упуте чланови ИРК.

Потребно је да ИРК има стални контакт и прати дете кроз образовни систем, јер почетне мере нису и једине које су детету потребне током школовања.

Локалне самоуправе уколико желе да квалитетно спроведу укључивање ученика са сметњама у развоју у систем редовног образовања мора више новца да издвајају за инфраструктуру и едукацију запослених.

Изазов је недовољна ажурност и заинтересованост, јер је потребно да постоји стална комуникација ИРК и ЛС у циљу ребаланса буџета у складу са потребама инклузије у школама.

Недостају материјални ресурси за спровођење мера подршке на нивоу образовне институције. Помоћ се своди на хуманитарне акције или учешће организација које дају хуманитарну помоћ. За децу којој је потребан пратилац за личну помоћ обезбеђени су пратиоци преко Градског центра за услуге социјалне заштите, на педагошког асистента немамо право. Бесплатна ужина се повремено обезбеђује за најугроженије у пекари поред школе (школа нема кухињу), а за наставу у природи и екскурзије овој деци се дају гратиси које агенције одобравају на одређен број ученика који плаћају.

Како средње образовање није обавезно, локална самоуправа **не плаћа превоз деце**, у неким општинама минимално партиципира. То додатно отежава наставак школовања деце и родитељи одустају, јер су финансијски исцрпљени. Потребно је обезбедити бесплатан превоз за ученике, бесплатну ужину и друге подстицајне мере како не би напустили образовни систем тако рано.

За пружање **квалитетније додатне подршке** деци са когнитивним, физичким или сензорним сметњама недостају педагошки асистенти. Деца се укључују у продужени боравак (у првом разреду) или учитељи реализују часове индивидуалне допунске наставе. Повремено, када имамо студенте Педагошког факултета на пракси укључујемо их у рад са овом децом.

Од изузетне важности је да буде мањи број ученика у групи за реализацију квалитетнијег ИО.

Трудимо се да укључимо у саветодавни рад што већи број деце и да сарађујемо са другим институцијама које пружају подршку деци и породицама, јер одређени проблеми превазилазе наше компетенције за решавање. Мислим да Ресурс центри могу пружити значајну подршку.

Потребно је у већој мери реализовати **превентивне активности**, како би се смањиле предрасуде, насиље и дискриминација и развијала толеранција.

Подршка у информисању других родитеља. Неке колеге, а и ја, имамо проблем да на адекватан начин објаснимо другим родитељима процес ИО. Да објаснимо зашто је оно важно, да их расплашимо да њихова деца нису на губитку, већ напротив, да је то добро и за њих. Ваљале би неке смернице за давање тих информација родитељима да би се створила позитивна клима и атмосфера. Заправо, ако наставник има позитиван став према ИО имаће га и деца и други родитељи и обратно.

Транзиција из ОШ и СШ је сложена. Некада дођу деца која не знају да читају и пишу. У средњој школи припремамо децу за тржиште рада. Велико је питање колико се они оспособљавају за било какав посао. Некада не примећујемо никакав напредак код детета.

Својим највећим успехом сматрам проналажење начина за индивидуалан рад са учеником са тежим обликом аутизма, одлична сарадња са мајком тог ученика и самоиницијативни доласци ученика који се образују по ИОП-у на индивидуалне разговоре код мене и њихова жеља да поделе са мном нешто што је њима важно.

Статус **ресурсног центра** у овом тренутку је добило десет установа у Србији: Основа школа за образовање ученика са сметњама у развоју „Миодраг В. Матић“, Ужице; Основна школа „Бранко Пешић“, Земун; Основна школа „6.октобар“, Кикинда; Школа за основно и средње образовање „Мара Мандић“, Панчево; Школа за основно и средње образовање „Милан Петровић“ са домом ученика, Нови Сад; Школа за основно и средње образовање са домом „Вук Караџић“, Сомбор; Школа за ученике оштећеног вида „Вељко Рамадановић“, Земун; Школа за основно и средње образовање „Вукашин Марковић“, Крагујевац и Школа са домом за ученике оштећеног слуха и говора „11. мај“, Јагодина.

У ресурсним центрима раде стручњаци различитих профила – дефектолози и они ће пружати подршку ученицима са сметњама у развоју, њиховим родитељима, наставницима у типичним школама. Циљ је пружање подршке ученицима у природном окружењу, у вршњачкој групи, како би ученик могао на адекватан начин да прати наставу, напредује, као и да оствари бољу комуникацију са својим вршњацима. Највећи акценат ће бити на примени асистивне технологије, као велике помоћи у школском и кућним условима.

Запослени из ресурсних центара ће пружити подршку у виду: помоћи при изради потребне документације (индивидуализација, ИОП1, ИОП2), информисања наставника, родитеља о асистивној технологији, бенефитима коришћења исте. Такође, вршиће се процена потреба детета за коришћењем асистивне технологије, обука за коришћење, одржавање опреме, праћење детета у коришћењу. Биће приказивани дидактички материјали и очигледна наставна средства које наставници могу самостално израђивати.

Запослена у Ресурсном центру

Процењивани су ставови запослених у образовању у вези са заштитом деце од дискриминације у контексту инклузивног образовања, дискриминације и толеранције у школама генерално, заштитом од насиља и остваривању права на партиципацију у школама.

Заштита од дискриминације у контексту инклузивног образовања. Запослени у образовању у највећој су мери сагласни с тиме да подршка деци у школи треба да се разликује у односу на њихове специфичне тешкоће (M=4,28) и да школа пружа различите видове подршке деци из осетљивих група (M=4,18). У најмањој мери су сагласни с тим да су компетентни да организују наставу за децу са сметњама у развоју (M=3,30) и да је њихова школа донела план превенције осипања ученика и ученица из школе с којим су они упознати (M=3,46), (Табела 7). Процена мањка сопствене компетентности се може довести у везу са тим да значајан број запослених није пролазио обуке о инклузивном образовању и са ставом запослених да инклузивно образовање треба да спроводе стручњаци одређених профила, не они.

Заштита од дискриминације. Запослени у великој мери сматрају да образују децу за разумевање и поштовање родне равноправности (M=4,49), као и да су компетентни да препознају дискриминацију, упуте родитеље у механизме заштите од дискриминације, подрже антидискриминаторне ставове и понашање ученика и ученица (M=4,17). Упркос томе, у најмањој мери се слажу с тим да акције које афирмишу децу из мањинских група не стварају неједнакост међу децом и да су увек пожељне (M=3,13) и тиме да разлике које постоје међу децом не воде нужно до сукоба и нетолеранције (M=3,46), (Табела 7). То указује на чињеницу да велики број запослених верује да образује децу у духу толеранције и поштовања различитости, док са друге стране, немали број њих има ставове који не подржавају и/или не разумеју потребу за мерама афирмативне акције, као важног механизма у постизању равноправности деце и остваривању правичности у школи. То што један број запослених сматра да различитост јесте нужан услов сукоба међу децом – може бити показатељ њиховог искуства из праксе, последица недовољног бављења темом дискриминације, развијања ставова толеранције и прихватања различитости. Имајући у виду одређене контрадикторности у ставовима, даља истраживања могу дати одговор на то колико запослени *делују* у духу недискриминације, а колико *мисле* да делују.

Заштита од насиља. У највећој мери запослени су задовољни начином како школа генерално поступа по питању превенције и заштите деце од насиља. Наводе да су им познате мере које школа спроводи у циљу превенције и заштите деце од насиља (M=4,45), сматрају да школа охрабрује запослене да пријаве сваки случај насиља и дискриминације над децом, било да је настало у школи или другде (M=4,34), задовољни су како се у њиховој школи решавају свађе и размирице међу децом (M=4,15). Када је реч о перцепцији сопствених компетенција у домену превенције и заштите деце од насиља, процењују да их у значајној мери поседују (M=4,07), за разлику од поседовања компетенција за спровођење инклузивног образовања (Табела 7).

Партиципаципативна права. Запослени су по питању партиципативних права деце, односно права на учешће у одлучивању и заштите приватности деце у школи, у великој мери задовољни њиховом оствареношћу. Сматрају да школа укључује ученике и ученице у доношење одлука које их се тичу (4,10) и да брине о заштити приватности деце и њихових породица (M=4,07), (Табела 7).

Табела 7: Ставови запослених у образовању – ИО, заштита деце од насиља, дискриминације и партиципација у школама*

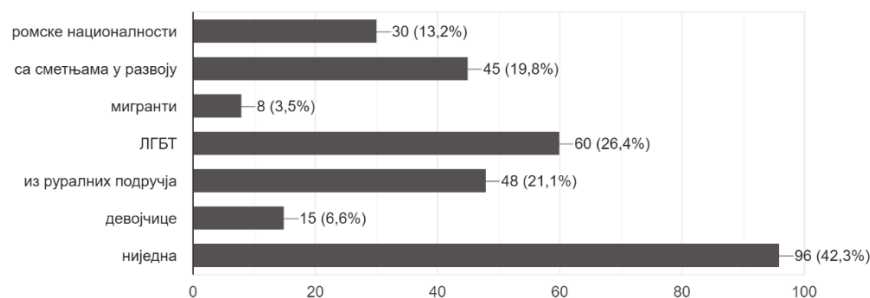
Тврдње:	1		2		3		4		5		M
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	
Инклузивно образовање:											
1. Школа пружа различите видове подршке деци из осетљивих група.	4	1,76	20	8,8	30	13,21	51	22,47	122	53,74	4,18
2. Школа је опремљена тако да може да подржи квалитетно образовање за сву децу.	10	4,40	33	14,54	47	20,70	75	33,03	62	27,31	3,64
3. Подршка деци у школи треба да се разликује у односу на њихове специфичне потребе.	7	3,08	8	3,52	26	11,45	60	26,43	126	55,51	4,28
4. Компетентни сте да организујете наставу за децу са сметњама у развоју.	15	6,61	42	18,50	73	32,16	53	23,35	44	19,38	3,30
5. Компетентни сте да организујете наставу за децу ромске националности.	14	6,17	22	9,69	51	22,47	55	24,23	85	37,44	3,77
6. Школа је донела план превенције осипања ученика из школе и ви сте упознати са њим.	38	16,74	27	11,89	42	18,50	32	14,10	88	38,77	3,46
Заштита од дискриминације:											
7. Компетентни сте да препознате дискриминацију, упутите родитеље у механизме заштите од дискриминације, подржите антидискриминаторне ставове и понашање ученика.	6	2,64	10	4,40	29	12,77	77	33,92	105	46,25	4,17
8. Запослени у школи препознају и реагују у случајевима дискриминације ученика.	7	3,08	18	7,93	31	13,66	64	28,19	107	47,13	4,08
9. Акције које афирмишу децу из мањинских група не стварају неједнакост међу децом и увек су пожељне.	41	16,06	40	17,61	53	23,35	34	14,98	59	25,99	3,13
10. Разлике које међу децом постоје нужно не воде до сукоба и нетолеранције.	31	13,66	24	10,57	48	21,14	57	25,11	67	29,51	3,46
11.Образујем децу за разумевање и поштовање родне равноправности.	8	3,52	8	3,52	11	4,48	38	16,74	162	71,36	4,49
Заштита од насиља:											
12. Школа охрабрује запослене да пријаве сваки случај насиља и дискриминације над децом, било да је настало у школи или другде.	8	3,52	13	5,73	26	11,45	26	11,45	154	67,84	4,34
13. Познате су вам мере које ваша школа спроводи у циљу превенције и заштите деце од насиља.	7	3,08	9	3,96	18	7,93	33	14,54	160	70,48	4,45
14. Задовољни сте како се у вашој школи решавају свађе и размирице међу децом.	7	3,08	14	6,17	33	14,54	57	25,11	116	51,10	4,15
15. Компетентни сте у домену превенције и заштите деце од насиља.	6	2,64	11	4,84	39	17,18	77	33,92	94	41,41	4,07
Партиципација:											
16. Школа брине о заштити приватности ученика и њихових породица.	7	3,08	19	8,37	27	11,89	36	15,86	138	60,79	4,23
17. Школа укључује ученике у доношење одлука које их се тичу.	5	2,20	24	10,50	30	13,21	52	22,91	116	51,10	4,10

* 1–уопште се не слажем; 2 – не слажем се; 3– неодлучан/на сам; 4–слажем се; 5–у потпуности се слажем

Изложеност деце вршњачком насиљу у школама. Запослени у образовању у највећој мери сматрају да *ниједна група деце* није изложена насиљу у школама (42,3%). Сваки четврти запослени из узорка сматра да су највише изложени вршњачком насиљу ученици и ученице из ЛГБТ популације. Сваки пети сматра да су вршњачком насиљу изложена деца са сметњама у развоју и да су девојчице изложеније насиљу него деца ромске националности (Графикон 12).

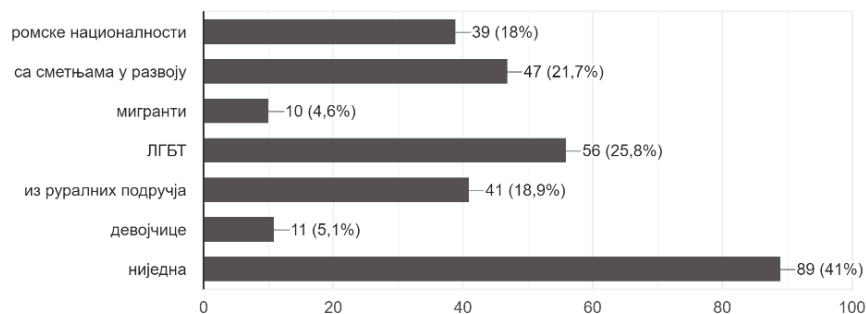
Будући да велики број истраживања указује на то да су управо деца ромске националности у највећој мери изложена вршњачком насиљу у школама, разлог за ову контрадикторност може бити то што скоро половина испитаника није радила, односно нема искуства, у раду са децом ромске националности, те можда нема добре увиде.

Графикон 12: *Изложеност деце вршњачком насиљу у школама*

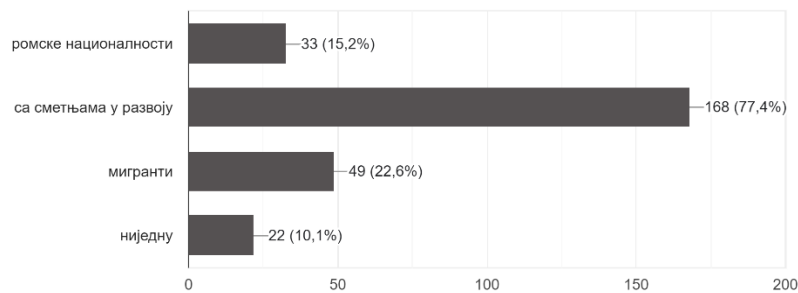
Изложеност деце дискриминацији у школама. Слични одговори запослених су и по питању изложености деце дискриминацији у школама. Највећи проценат је оних који сматрају да *ниједна група* није изложена дискриминацији (41,0%). Сваки четврти сматра најдискриминисанијим ученике и ученице из ЛГБТ популације, а сваки пети децу са сметњама у развоју и децу из руралних подручја (Графикон 13).

Графикон 13: *Изложеност деце дискриминацији у школама*

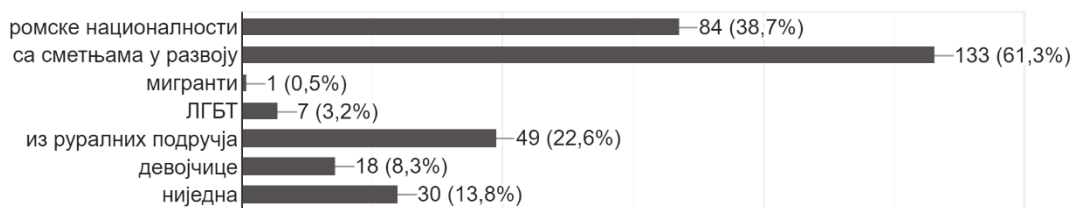
Испитивано је мишљење запослених о томе за коју децу су највећи изазови организовати квалитетно образовање. Највећи проценат запослених сматра да је за децу са сметњама у развоју највећи изазов организовати квалитетно образовање (77,4%), знатно мање за децу из мигрантске популације (22,8%) и децу ромске националности (15,2%), (Графикон 14).

Графикон 14: Деца за коју је изазов организовати квалитетно образовање

Допринос запослених превазилажењу предрасуда и стереотипа према деци. Запослени су у раду са децом у највећој мери допринели превазилажењу предрасуда и стереотипа према деци са сметњама у развоју (61,3%) и деци ромске националности (38,7%), док незнатно према мигрантима (0,5%) и деци ЛГБТ популације (3,2%) (Графикон 15).

Графикон 15: Допринос запослених у превазилажењу предрасуда и стереотипа према деци

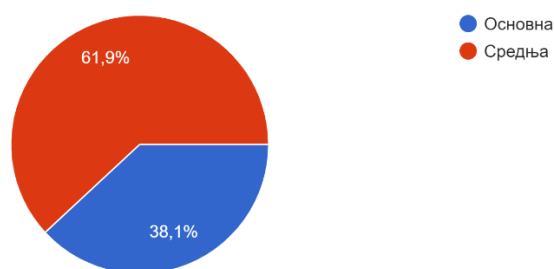

Ови налази указују на то да, иако запослени сматрају ученике и ученице ЛГБТ популације најдискриминисанијим, готово ништа не раде по питању превазилажења предрасуда и стереотипа према њима. Будући да и друга истраживања указују на то да је ова популација у највећој мери изложена вршњачком насиљу и дискриминацији, како у школи тако и ван ње, уочава се снажна потреба да се запослени едукују и делују по питању овог личног својства. Овај налаз може указивати на то да се висока процена сопственог деловања и деловања школе по питању промоције и уважавања различитости не односи на све групе деце.

2.2. ДЕЦА – АНАЛИЗА РЕЗУЛТАТА ИСТРАЖИВАЊА

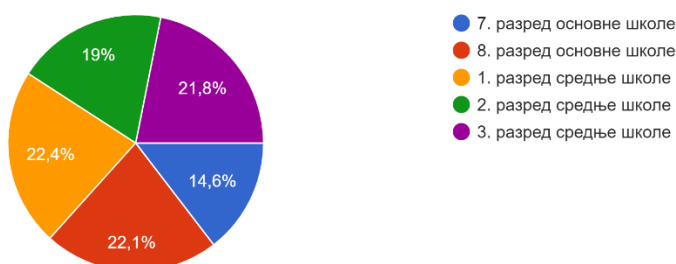
Упитник је попунило 357 деце из основних (61,9%) и средњих школа (38,1%), (Графикон 16), док је у фокус групи учествовало 12 деце узраста од 8. разреда до 2. године средње школе.

Графикон 16: Заступљеност деце у односу на школу коју похађају

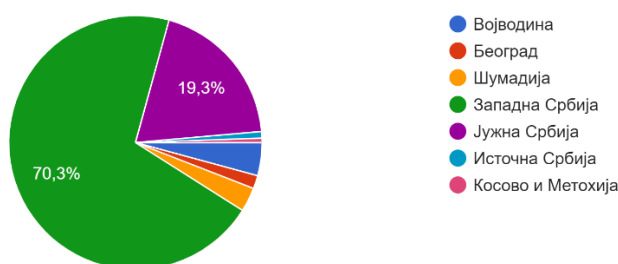
Релативно је уједначена заступљеност деце из узорка у односу на **разред** који похађају: седми разред основне школе (14,6%); осми разред основне школе (22,1%); први разред средње школе (22,4%); други разред средње школе (19,0%); трећи разред средње школе (21,8%), (Графикон 17).

Графикон 17: Заступљеност деце у односу на разред који похађају

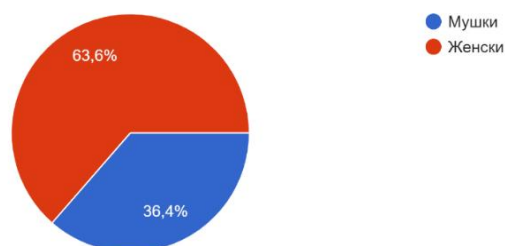
Деца која су учествовала у истраживању си из свих седам **управних региона**. У највећем проценту су деца из Западне Србије (70,3%), затим Јужне Србије (19,3%), Војводине (4,2%), Шумадије (3,1%), док су остали региони заступљени са мање од 2% (Графикон 18).

Графикон 18: Заступљеност деце у односу регионе

У односу на **пол**, у истраживању су заступљеније девојчице (63,6%) него дечаци (36,4%), (Графикон 19).

Графикон 19: *Заступљеност деце у односу на пол*

Информисаност и ставови деце о инклузивном образовању. Мање од половине деце зна шта је инклузивно образовање (40,34%), исто толико не зна (40,90%), док је свако пето неодлучно. Већина деце сматра да их запослени у школи нису информисали о томе шта је инклузивно образовање (55,18%). Нешто више од половине зна ко су све деца из „осетљивих група“ (53,22%), свако друго то не зна или је неодлучно (Табела 8).

Сматрају да су деца са сметњама у развоју прихваћена и имају подршку својих вршњака и вршњакиња (69,75%), а нешто мање деца ромске националности (55,46%). Ипак, свако треће, односно свако друго дете, не слаже се или је неодлучно по питању прихваћености деце са овим личним својствима (Табела 8).

Већина се не слаже са тим да запослени превише времена посвећују деци са сметњама у развоју (67,51%) и деци ромске националности (71,71%) те да је квалитет наставе за осталу децу због тога слабији. Више њих се слаже (31,65%) него што се не слаже (26,05%) с тим да се деца са сметњама у развоју боље осећају и брже напредују када су у посебној школи или посебним одељењима у којима су само деца са сличним сметњама у развоју, али је доста њих неодлучно у односу на овај став (42,30%). За разлику од ставова према деци са сметњама у развоју, већи проценат деце (половина) се не слаже са тим да се деца ромске националности боље се осећају и брже напредују у одељењима где су само Роми.

Већина не подржава сегрегисана одељења или школе, односно већина се не слаже (61,06%) са тим да децу која имају неку сметњу у развоју треба издвојити у посебна одељења или школе јер она ометају наставу и не дозвољавају другој деци да уче. Ипак, значајан је број оних који се с овим слаже или је неодлучно (Табела 8).

Треба имати у виду да је доста неодлучних, или се слаже са тим да се деца **без** сметњи у развоју (57,7%), или деца **неромске** националности (42,57%) боље осећају и брже напредују када се образују у одељењу у коме нема деце са сметњама у развоју/деце ромске националности (Табела 8). То значи да је, ипак, велики проценат оних који подржавају сегрегисана одељења и школе, и оних који укљученост деце са сметњама у развоју и ромске националности доживљавају као претњу квалитету образовања за другу децу. По овом питању постоји велика сличност у одговорима са запосленима у образовању.

Табела 8: Информисаност и ставови деце по питању инклузивног образовања

Тврдње:	Слажем се		Не слажем се		Неодлучан/на сам	
	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
1. Знам шта је инклузивно образовање.	144	40,34	146	40,90	67	18,77
2. Запослени у школи су ме информисали о томе шта је инклузивно образовање.	101	28,29	197	55,18	59	16,53
3. Знам ко су све деца из „осетљивих група“.	190	53,22	93	26,05	74	20,73
4. Деца са сметњама у развоју су прихваћена и имају подршку својих вршњака и вршњакиња.	249	69,75	37	10,36	71	19,89
5. Деца ромске националности су прихваћена и имају подршку својих вршњака и вршњакиња.	198	55,46	51	14,28	108	30,25
6. Наставници/це превише времена посвећују деци са сметњама у развоју, тако да је квалитет наставе за осталу децу због тога слабији.	44	12,32	241	67,51	72	20,17
7. Наставници/це превише времена посвећују деци ромске националности, тако да је квалитет наставе за осталу децу због тога слабији.	29	8,12	256	71,71	72	20,17
8. Деца са сметњама у развоју боље се осећају и брже напредују када су у посебној школи или посебним одељењима у којима су само деца са сличним сметњама у развоју.	113	31,65	93	26,05	151	42,30
9. Деца која немају сметње у развоју боље се осећају и брже напредују када се образују у одељењу у коме нема деце са сметњама у развоју.	95	26,61	151	42,30	111	31,09
10. Децу која имају неку сметњу у развоју треба издвојити у посебна одељења или школе јер она ометају наставу и не дозвољавају другој деци да уче.	57	15,97	218	61,06	82	22,97
11. Деца ромске националности боље се осећају и брже напредују у школи када су у посебним одељењима или школи у којима се школују само деца Роми.	53	14,85	185	51,82	119	33,33
12. Деца неромске националности боље се осећају и брже напредују када се образују у одељењу у коме нема ромске деце.	51	14,28	205	57,42	101	28,29

Безбедност деце у школи. Испитујући безбедност деце, може се закључити да су деца већином задовољна својом безбедношћу у школи, односно, у школи се осећају сигурно и безбедно (77,03%), сматрају да запослени брину о њиховој безбедности (70,59%), да увек реагују на сваки вид насиља у школи (64,71%). Трећина деце је ипак незадовољна или неодлучна у односу на ове ставове. Скоро половина је оних који нису задовољни или су неодлучни у вези са тиме како запослени у школи решавају свађе и размирице међу децом. Да школу доживљавају безбедном указује и податак да већина деце из узорка наводи да није доживело насиље у школи (73,95%). Да школа није безбедна средина за *сву децу* указује то што је свако четврто дете доживело насиље у школи. Већина се не слаже са тим да је боље да насиље не пријављује никоме у школи, зато што и они могу имати проблем (68,91%), но сваки трећи је неодлучан или се слаже са тим да је боље не пријављивати насиље због могућих негативних последица по себе.

Подељених су ставова по питању тога да ли деца која доживљавају насиље и сама сnose кривицу за то (Табела 9).

Табела 9: *Безбедност и насиље над децом у школи*

Тврдње:	Слажем се		Не слажем се		Неодлучан/на сам	
	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
1. Задовољан/на сам како запослени у мојој школи решавају свађе и размирице међу децом.	211	59,10	57	15,97	89	24,93
2. Осећам се сигурно и безбедно у школи.	275	77,03	34	9,52	48	13,44
3. Чини ми се да запослени у школи брину о мојој безбедности у школи.	252	70,59	37	10,36	68	19,05
4. Запослени у мојој школи увек реагују на сваки вид насиља у школи.	231	64,71	58	16,25	68	19,05
5. Доживео/ла сам насиље у школи.	64	17,93	264	73,95	29	8,12
6. Боље је да насиље не пријављујем никоме у школи, јер могу и ја имати проблем.	61	17,09	246	68,91	50	14,01
7. Деца која доживљавају насиље понекад су сама крива за то.	132	36,97	133	37,25	92	25,77
8. Упознат/а сам са неким мерама које се у мојој школи спроводе да би она била безбеднија.	190	53,21	48	13,45	119	33,33

Упознатост са мерама које се у школи спроводе да би она била безбеднија. Иако већина деце наводи да је упозната са неким мерама које се у њиховим школама спроводе да би она била безбеднија (53,21% - Табела 9), већина не наводи нити једну меру. Трећина наводи да *не зна* нити једну меру, трећина њих наводи *рестриктивне мере у функцији превенције*: ангажовање школских полицајаца (21,04%), дежурства наставника (8,21%), постављене камере (7,02%). Затим, у значајном *проценту* деца наводе *казнене мере*, попут: дисциплинске мере, кажњавање, смањење оцене из владања, друштвено користан рад, пријаве ПП службама (13,14%). Мањи проценат одговора чини групу тзв. *педагошких мера у функцији превенције*: радионице, едукација школског тима, рад стручних сарадника, активности ученичког парламента, кутија за насиље и сл. (11,50%), а сваки десети одговор се односи на то да је потребно поштовање већ договорених правила понашања у школи.

Недискриминација. Испитујући ставове деце у вези с равноправношћу и недискриминацијом, уочава се да је већина задовољна поштовањем различитости, равноправношћу деце у школи. Иако већина има нестереотипне ставове, значајан је број деце који има дискриминаторне ставове у односу на верску припадност и пол.

Две трећине деце сматра да запослени у школи уважавају и поштују различитост деце – у облачењу, начину исхране, материјалном статусу, полу, пореклу, језику, култури, вероисповести и сл. Иако већина деце сматра да су сва деца у њиховој школи равноправна, имају једнак третман (59,66%), да су у школи разговарали о родној равноправности (59,66%), треба имати у виду да је значајан број њих неодлучан или се с тим не слаже (40,34%), (Табела 10).

Већина деце нема дискриминаторне ставове по питању националне припадности и вероисповести као личних својстава деце. Не слажу се с тим да деца Срби у Србији треба да имају више права од деце која нису Срби (82,35%). Четвртина деце је неодлучно или се слаже с тим да деца православне вероисповести треба да имају више права од деце која су неке друге вероисповести. Чак 40,06% деце је неодлучно или се слаже са тим да деца која не верују у бога немају морала и не разликују најбоље добро од лошега. Нешто више од половине деце из узорка не слаже се с овом тврдњом

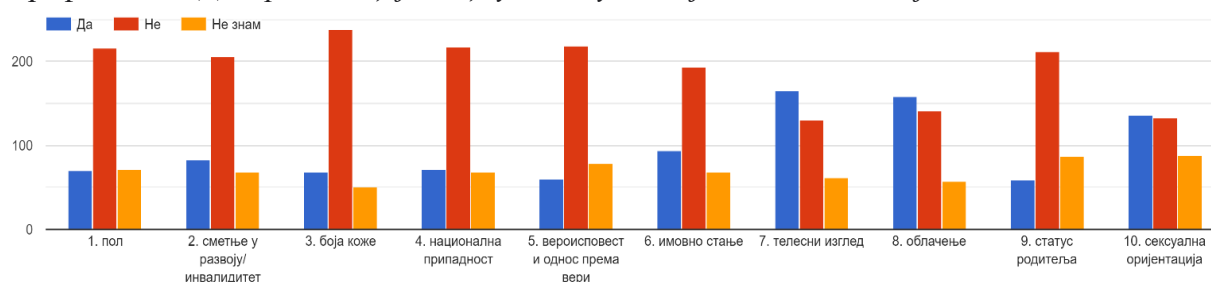
(59,94%). У односу на пол, већина има нестереотипан став (57,70%), али је и овде значајан проценат оних који су неодлучни или се слажу с тим да девојчице треба да се баве женским пословима и занимањима, а дечаки мушким (42,30%), (Табела 10).

Табела 10: *Равноправност и недискриминација деце у школи*

Тврдње:	Слажем се		Не слажем се		Неодлучан/на сам	
	f	%	f	%	f	%
1. Запослени у школи уважавају и поштују различитост деце (у облачењу, начину исхране, материјалном статусу, полу, пореклу, језику, култури, вероисповести и сл.).	258	72,27	57	15,97	42	11,76
2. Сва деца у мојој школи су равноправна и имају једнак третман.	213	59,66	95	26,61	49	13,72
3. У школи смо разговарали о родној равноправности (равноправности дечака и девојчица).	213	59,66	79	22,13	65	18,21
4. Девојчице треба да се баве женским пословима и занимањима, а дечаки мушким.	96	26,89	206	57,70	55	15,41
5. У Србији деца Срби треба да имају више права од деце која нису Срби.	36	10,08	294	82,35	27	7,56
6. У Србији деца православне вероисповести треба да имају више права од деце која су неке друге вероисповести.	23	7,29	299	64,14	32	8,96
7. Деца која не верују у бога немају морала и не разликују најбоље добро од лошега.	63	17,65	214	59,94	80	22,41

Када је реч о **разлозима постојања дискриминације деце у школи**, било од стране друге деце, било запослених у школи, већина деце је става да по различитим личним својствима не постоји дискриминација у школама. Најмања је дискриминација, односно, највише деце сматра да *нема* дискриминације у односу на боју коже (66,67%) вероисповест/однос према вери (61,34%), националну припадност (60,78%) и пол (60,50%). Највећа дискриминација, односно највише деце, сматра да *постоји* дискриминација деце у односу на телесни изглед (46,50%), облачење (44,26%) и сексуалну оријентацију (38,09%). Готово је подједнак број оних који сматрају да постоји, односно не постоји дискриминација у односу на сексуалну оријентацију деце, а највећи је и проценат неодлучних (24,65%), (Графикон 20).

Графикон 20: *Дискриминације деце у односу на поједина лична својства*

Деца су могла да **наведу још неки разлог за дискриминацију деце у својој школи**, али одговори нису дали нешто боље увиде. Свако пето дете из узорка је одговорило на ово питање, и то 2/3 експлицитно наводи да не зна други разлог за дискриминацију, да нема дискриминације по неком другом основу и да је све већ наведено. Нешто мањи број наводи разлоге од који се многи већ могу сврстати у неке од понуђених личних својстава:

називање погрдним именима, сиромаштво, боја коже, интелектуалне способности, децаима је лакше све, на основу висине, место из кога долазимо, место у ком живе... Било шта сто се разликује од већине. Дискриминација од стране наставника на основу изгледа, на основу успеха у школи - када је нека одлична девојчица онда јој сви верују и ако она можда лаже, али ако је лошији ђак од ње сви мисле да он лаже. Одбацавање других због тога што су бољи од њих (да ти бољи не пуше, не пију) и сл.

Партиципацивативна права – учешће у одлучивању и заштита приватности.

Испитујући ставове деце по питању партиципације у школи, уочава се да се већина деце слаже са тврдњама које су показатељи поштовања партиципацивативних права. Међутим, значајан је број оних који су неодлучни или се не слажу с тим да се партиципацивативна права поштују у школи или сумњају у компетенције деце за процес одлучивања. У највећем проценту су упознати са децом која их представљају у ученичком парламенту (73,67%) и сматрају да запослени у школи поштују њихови приватност (69,47%). Са друге стране, деца су најмање упозната са радом, активностима и одлукама ученичког парламента; половина јесте, половина није упозната или је неодлучна. Нешто више од половине испитане деце (53,50%) сматра да им се омогућава да учествују у доношењу неких одлука које се тичу живота и рада у школи, а скоро половина се не слаже са тим или је неодлучна. Свако треће дете је неодлучно или се не слаже са тим да у школи постоји атмосфера у којој може да се пита, тражи информација или жали на начин рада и организацију школских активности.

Процењујући сопствене компетенције за учешће у доношењу одлука, нешто мање од половине деце је неодлучна или се слаже са тим да деца немају довољно знања да учествују у доношењу одлука које их се тичу у школи (44,82%). Такође, већина сматра да се од деце у школи очекује да без поговора прихвате и поштују одлуке и правила у школи, чак и уколико им неке одлуке/правила нису јасна и/или се са њима не слажу (51,26%), (Табела 11).

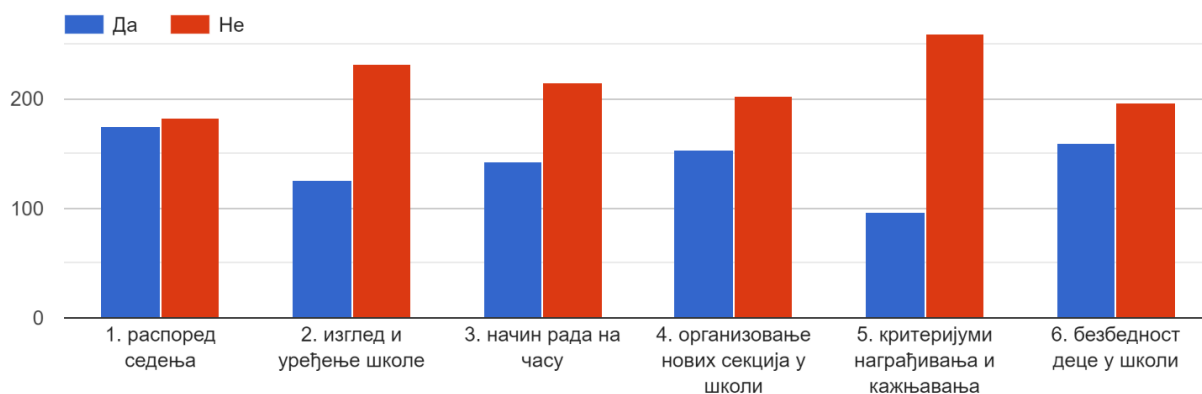
Табела 11: Партиципацивативна права деце у школи

Тврдње:	Слажем се		Не слажем се		Неодлучан/на сам	
	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
1. У школи постоји атмосфера у којој може да се пита, тражи информација или жали на начин рада и организацију школских активности.	226	63,30	56	15,68	75	21,01
2. Од деце се очекује да без поговора прихвате и поштују одлуке и правила у школи, чак и уколико им неке одлуке/правила нису јасна и/или се са њима не слажу.	183	51,26	95	26,61	79	22,13
3. Деца немају довољно знања да учествују у доношењу одлука које их се тичу у школи.	64	17,93	197	55,18	96	26,89
4. Упознат/а сам са децом која ме представљају у ученичком парламенту.	263	73,67	45	12,61	49	13,72
5. Упознат/а сам са радом, активностима и одлукама ученичког парламента.	190	53,22	89	24,93	78	21,85
6. Запослени у школи поштују моју приватност.	248	69,47	45	12,61	64	17,93
7. Деци се омогућава да учествују у доношењу неких одлука које се тичу живота и рада у школи.	191	53,50	70	19,61	96	26,89

Деца су се изјашњавала о томе да ли посредно – преко ученичког парламента или непосредно имају утицај на одређене ствари у школи или одељењу. У већој мери сматрају да немају утицаја на различите елементе школског живота него што имају.

Најмањи утицај имају на критеријуме награђивања и кажњавања (72,83%), изглед и уређење школе (64,70%) и начин рада на часу (60,22%), односно већина деце сматра да у тим сегментима нема утицај у одлучивању. Сматрају су да имају највише утицаја на распоред седења (49,02%), безбедност деце у школи (44,82%) и организовање нових секција у школи (59,86%), (Графикон 21). Иако се из претходне табеле уочава да већина деце сматра да им се омогућава учествовање у доношењу неких одлука из живота и рада у школи, не процењују тај утицај високим када се наведу конкретне ситуације у којима деца могу да учествују.

Графикон 21: Утицај деце у одлучивању у школи и одељењу

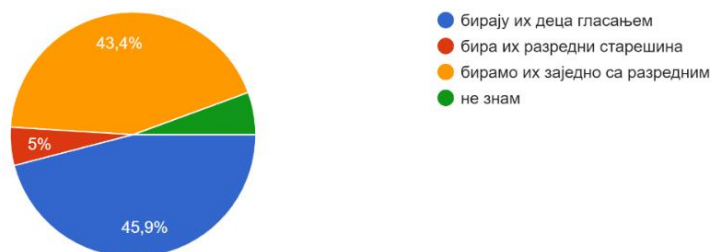

Деца су наводила конкретну ситуацију у школи у којој значајно учествују у одлучивању. Међутим, иако сматрају да деца партиципирају у животу школе, највише њих који су одговорили да не знају да наведу конкретну ситуацију у којој учествују у одлучивању, те је већина њихових одговора: *не знам* (31,13%). Други одговори учесника се групишу: бирање представника за ученичке парламенте и учешће у раду ученичког парламента (14,1%), избор ваннаставних активности и изборних предмета (10,38%), учешће на пројектима, радионицама (8,50%), бирање председника одељења, благајника (6,6%), излети и екскурзије (6,6%), распоред контролних задатака и оцењивање (5,66%), школски одбор (3,77%). Поред наведених ситуација, деца још наводе:

Ученици су чланови тима за заштиту од дискриминације и насиља, затим су чланови тима за обезбеђивање квалитета и развој установе. Ситуацију у којој деца учествују у одлучивању је на физичком када треба да се изабере коју активност тог час радимо. Често то нису неке битне одлуке. Обично место везано за одељење: како обележити недељу пријатељства. Доносе одлуке у прикупљању новца за неког ученика или промену у школи. Често су укључена приликом неког проблема јер се нађе компромис између нпр. професора и ученика. Много мало деца одлучују. Нема ни једна јер наша школа то не да деци. У одлучивању, нпр. коју ће школу уписати. Најчешће деца у одлучивању учествују кроз ученички парламент где предлажу како да се ван наставне активности више уважавају него пре.

Одабир представника за Ученички парламент. Највећи проценат деце своје представнике и представнице за ученички парламент бира заједно са разредним старешином (43,4%), или их бирају деца гласањем (45,9%). Незнатан је број оних који наводе да их бира разредни старешина (5,0%) или да не зна (5,6%), (Графикон 22).

Графикон 22: Начин одабира представника и представница за ученички парламент

Изазови са којима се деца суочавају у школи и предлози за њихово превазилажење. Деца су износила своје мишљење о томе који су највећи изазови и потешкоће са којима се **они суочавају у школи**, и шта све предлажу као решење за њихово превазилажење. На ово питање је одговорило 134 деце из узорка (37,53%) и одговори се могу сврстати у неколико кључних група. Највећи проценат је оних који наводе да *нема или не зна* да наведе тешкоће (39,55%); затим оптерећеност наставом и појединим предметима који су тешки (32%); превише тестова и контролних неравномерно распоређених (29%); незадовољство наставницима (19%); насиље (15%).

Илустрација одговора:

Оптерећеност наставом и појединим предметима који су тешки: *слабије разумем лекције; мало више да се објасни лекција; лош распоред и велики број часова; преобимно градиво; превише учења да бих имао одличан успех; доста учења које не могу да постигнем па имам лошије оцене, и сл.*

Превише тестова и контролних, неравномерно распоређених: *Требало би лепо да се распореде предмети за одговарање јер не може да се научи десет предмета у једној седмици. Претрпан је распоред тестова и усмених испитивање, предлажем да се смањи број часова ради више слободног времена које може да се посвети учењу, а и за личне потребе – па и ми имамо душу. Треба унапред послати распоред писмених задатака да бисмо могли да се организујемо за учење. Превише је тестова и одговарања у једној недељи. Не знам решење за то..., и сл.*

Незадовољство наставницима: *Неки су неправедни, неће лепо да нам објасне. Одређени наставници имају повластице према одређеним ученицима, неразумевање између ученика и наставника. Поједини професори који не крију лично незадовољство собом и својим послом. Често су дрски и безобразни према ученицима и не желе да помогну иако их лепо питамо. Професори понекад не желе да појасне задатак на захтев ученика уз коментар да су они већ то објаснили и не постоји разлог зашто би поновили. Највеће потешкоће су поједини наставници. Поједини професори не желе да објасне, и сл.*

Насиље – *задиркивање, вербално насиље, омаловажавање, и сл.*

Поред претходно груписаних и наведених изазова, деца су наводила и следеће:

– *рад у две смене, превоз треба да буде бесплатан, недостатак кабинета, слаб интернет, не могу лепо да функционису неки рачунари, оцењивање изборних предмета, катастрофа WiFi, нехигијена....*

– *Превелики број обавеза, досадна предавања, велика очекивања, нејасна објашњења. Мислим да треба смањити број обавеза које се дају деци да раде код куће јер ја због тога не стижем да уживам у оним месецима када је школа. Наравно да деца треба да вежбају, али оволико гушење задацима само ствара отпор према том предмету. Предавања би могла мало сликовитија да буду и*

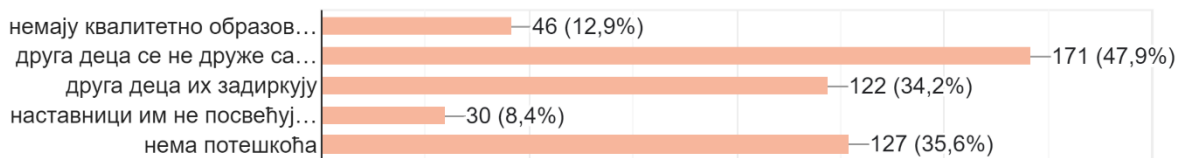
да се деца заинтересују. Ја прва кад чујем неку занимљивост или кад видим неку занимљиву слику одмах почнем да слушавам то предавање и да се интересује.

Смета ми наметање ауторитета од стране професора базирано на нашем физичком изгледу (правила облачења првенствено). То како се неко облачи нема никакве везе са тим да ли тај неко поштује институцију у коју је ушао, професоре или било шта, већ је то начин да искажемо себе. И увек смо прекореване, ми, девојчице и девојке, и увек нама неко има нешто да каже. Да, школа јесте изгубила ауторитет, и сви професори у њој, али на овај начин се сигурно он неће вратити.

– Преоптерећеност неважним стварима и предметима. Смањити број предмета, или регулисати распоред са истим предметима (не мора музичко да се има сваке недеље...), као и изборне пакете, који не морају бити обавезни.

Потешкоће и изазови деце са сметњама у развоју у школи. Деца сматрају да су највеће потешкоће и изазови са којима се деца са сметњама у развоју суочавају у школи то што друга деца неће да се друже са њима (47,90%) или их задиркују (34,2%), но свако треће дете из узорка не препознаје тешкоће овакве деце, сматрајући да она немају потешкоће и изазове са којима се суочавају у школи (Графикон 23).

Графикон 23: Потешкоће и изазови са којима се суочавају деца са сметњама у развоју у школи

На питање да наведу решење за превазилажење потешкоћа и изазова са којима се деца са сметњама у развоју суочавају у школи одговорило 116 деце из узорка (32,49%). Одговори се могу сврстати у неколико великих група. Највећи број је оних који *није упознат и не зна* које су тешкоће са којима се суочавају деца са сметњама у развоју (30,58%), или који негира постојања тешкоћа код ове деце (17,03%). Потом следе предлози које се односе на пружање веће подршке овој деци (27,51%), њихово школовање у посебним одељењима или школама (18,03%), као и предлози за превазилажење тешкоћа у вези с насиљем над децом са сметњама, усамљеност (10,12%). Илустрација одговора:

Проблем насиља над децом са сметњама у развоју и предлози за превазилажење: *Објашњење и разговор са ученицима који задиркују и подсмевају се деци са сметњама у развоју. Предлажем да ученици који немају тих проблема не треба да их задиркују. Да деца са сметњама да пријаве задиркивање код наставника, разредног старешине или дежурног наставника. Треба да објасне деци како да се понашају према деци са сметњама у развоју, још у првом разреду. Ја предлажем разговор са децом о том, и зашто су таква према другима. Строже казне за оне који им се ругају.*

Казна за ученике који их задиркују. Сматрам да сви треба према њима нормално да се опходе и да им више не пада напамет да их задиркују. Да сви буду равноправни према тој деци и да им се не подсмевају. Да одељенске старешине и остали професори мало више обрате пажњу шта се дешава у одељењу и да казне на неки начин ученике који задиркују ученике са сметњама у развоју.

Негирање постојања тешкоћа деце са сметњама у развоју: *Они немају тешкоћа. Сматрам да моја школа предузима све што је потребно. И да они немају никаквих потешкоћа. У нашој школи деца са сметњама у развоју немају потешкоће. Сматрам да сви ученици без сметњи прихватају такве ученике у друштво и помажу када год је то потребно. Па немају много више потешкоћа у нашој школи јер су сви добри према њима и помажу им. Таква деца су јако прихваћена и немају проблем. Са моје тачке гледишта, ја уопште не видим да се такве особе суочавају са неким потешкоћама.*

Усамљеност: *Они немају толико пријатеља колико друга деца имају. Мало више времена треба да проведу са неким. Да се више разговора са њима, сами су. Провођење више времена и посвећивање више пажње. Немају пуно другова. Да се други ученици више дружење са њима., и сл.*

Пружање веће подршке као начин превазилажења тешкоћа деце са сметњама у развоју:

(а) **Индиректна подршка (школи):** *смањење броја ученика у одељењу, повећање броја дефектолога, бољи материјални положај школа и сл.*

(б) **Прихватање деце са сметњама:** *Да се боље прихвате. Ништа, само да се прихвате боље од стране наставника и деце. Да буду као прво друштвено прихваћени, да им људи помажу у превазилажењу проблема, нормално образовање као и свако дете., и сл.*

(в) **Додатна помоћ и пажња:** *Већа помоћ наставника. Да се консултује са наставницима. Омогућавање додатног рада са таквим особама. Да се таквој деци посвети више пажње, да запослени у школи прате да ли остала деца задиркују децу са сметњама у развоју. Да им се мало више посвети пажња. Што више индивидуалног рада са њима и рад са одговарајућим стручним особама (логопеди, дефектолог,...). Бољи и успешнији ђаци треба да помажу слабијим ђацима. и сл.*

(г) **Додатно пружање подршке:** *Лични пратилац им треба. Индивидуални пратиоца све време у школи. Да им ми који немамо потешкоћа у развоју помогнемо и не избегавамо их него се дружимо и са њим. Да буду у пратњи других ученика. Њихово веће укључење у школске активности. Да причају са неким, психологом и да психологу не буде увек реч: не слушај га/их него да разговарају са децом што им је и посао да нађу решење., и сл.*

Школовање у посебним одељењима/школама као предлог за превазилажење тешкоћа деце са сметњама у развоју: *Да се права посебна одељења у којима ће наставници бити сконцентрисани само на њих. Да иду у посебну школу за такву децу, тамо ће лакше учити и неће имати проблема са другом неваспитаном децом која немају сметње. Да сви који имају потешкоћа иду у посебно одељење и раде посебан програм. Да се деца са сметњама у развоју издвоје у посебно одељење. Специјална школа. Посебне учионице. Да има цело одељење где су само они. Поновно увођење специјализованих школа, а ако не, равномерно распоређивање деце са сметњама по одељењима или формирање засебног одељења.*

Остали одговори:

– *Мислим да тако нешто треба нормализовати и да деца са потешкоћама не треба да се посматрају као посебна или 'неспособна' за неке ствари. Јер пре свега мисли да би то њима олакшало.*

– *Да родитељи посаветују своју децу да треба прихватити такву децу.*

– *Нико није васпитан нити одрастао уз некога ко има сметње у развоју (ок, већина њих) и као сматрам да деца са сметњама у развоју у одређеним ситуацијама и те како могу представљати обавезу када је на нама да се бринемо о њима. Наравно да треба уз нас да сазревају и пролазе кроз редовну социјализацију, али нисам сигурна када је Министарство просвете или, не знам, неко од власти предложио начин како се такве врсте проблема могу превазићи (по узору на неке развијеније државе рецимо).*

– *Добро решење за суочавање са изазовима у школи за децу са ограниченим развојним способностима је стварање прихватљивог и подстицајног окружења за њих. Важно је понудити индивидуалну помоћ и задовољити њихове специфичне потребе.*

– *Да редовније долазе у школу, да буду мотивисанији за напредовање.*

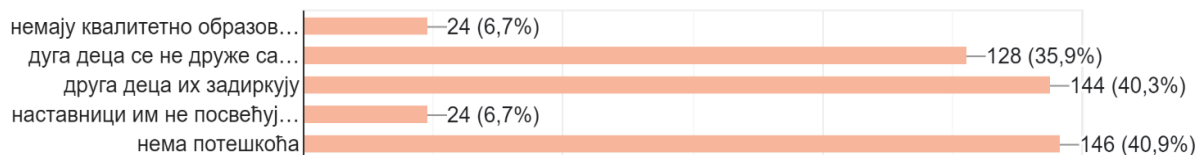
– *Редовно да долазе у школу, боља сарадња са родитељима.*

Потешкоће и изазови деце ромске националности у школи. *Највеће потешкоће и изазови са којима се деца ромске националности суочавају у школи јесу то да их друга деца задиркују (40,3%) и неће да се друже са њима (35,9%), док значајан проценат сматра да деца ромске националности немају потешкоће и изазове са којима се суочавају (Графикон 24).*

Перцепција изазова и потешкоћа доста слична и када су у питању деца са сметњама у развоју и деца ромске националности. *У оба случаја, вршњаци и вршњакиње виде мали*

изазов у квалитету њиховог образовања, док већи виде у облицима вршњачког насиља (задиркивање, *неће да се друже*). Свакако, треба имати у виду то да велики број деце, трећина њих, не препознаје тешкоће са којима се ови њихови вршњаци и вршњакиње суочавају у образовном систему.

Графикон 24: Потешкоће и изазови са којима се деца ромске националности суочавају у школи

Деца из узорка су имала могућност да наведу и *неки други* изазов. У оквиру тога, неки наводе да се не могу изјаснити по овом питању јер у одељењу или школи немају децу ромске националности (2,6%), а неки наводе да је то *лоша материјална ситуација, немотивисаност за школу, нередовно похађање школе* (1,9%), што су све разлози који узрок проблема виде у Ромима и њиховом понашању. Смештање „кривице“ у рањиве групе (тзв. *окриви жртву*), неретко је присутан став који зна да буде препрека за спровођење акција унапређења њиховог положаја.

На питање да предложи **решења за превазилажење потешкоћа** и изазова са којима се деца ромске националности суочавају у школи одговорило је 104 деце из узорка (29,13%). Велики проценат наводи да *не зна* да предложи одређена решења за превазилажење проблема (21,24%), скоро исто толико наводи да деца ромске националности *немају* тешкоће и изазове са којима се суочавају (22,03%): *Са моје тачке гледишта, ја уопште не видим да се такве особе суочавају са неким потешкоћама. Сматрам да школа ради све што је потребно. И да они немају никаквих потешкоћа.*

Остали одговори се могу сврстати у неколико група, које се често међусобно преплићу и где предлог решења за превазилажење проблема указује и на перципирани проблем деце ромске националности, иако није експлицитно наведен.

Потреба за додатном подршком деци: *Стипендија за све ученике ромске националности. Да општина свој деци плаћа превоз. Просвећивање више пажње њима. Да им дамо моралну подршку. Да иду на допунске наставе и да се организују радионице о равноправности вршњака различитих националности. Да бољи ђаци помогну слабијим ђацима. Већа помоћ професора. Да запослени обрате више пажње на такву децу. Такође веће укључење у школске активности. Предлажем да се исто организује као нека настава ван школе на којој ће бити деца свих националности (и српске и ромске).*

Боља прихваћеност и дружење да децом ромске националности: *Да се деца ромске националности прихвате у друштву. Да би деца требало више да се друже са њима. Боља комуникација и да се не избегавају. Да се више друже. Покушајте да стекнете пријатеље. Да буду у пратњи других ученика. Да се друже и са њима. Потребно је више толеранције и разумевања. Да родитељи посаветују своју децу да треба прихватити такву децу. Да буду у пратњи других ученика. Да се друже и са њима. Да буде подједнака равноправност међу свима. Да не постоји разлика међу нама. Једноставно избегавање подлагању предрасудама. Сврставање у исте групе као и остала деца дружење са осталом децом.*

Насиље: *Исмејавање од стране друге деце. Да остали престану да их задиркују. Да покушамо да спречимо да их други зезају. Сматрам да другој деци треба објаснити да смо сви равноправни и не треба да исмевамо никога.*

Редовност у похађању наставе. Предлажући решења, деца индиректно указују на проблем са којима се суочавају деца ромске националности, а то је нередовно похађање

школе: *Да ученици ромске националност редовно долазе у школу и прате наставу. Да редовно похађају наставу, да буду мотивисанији за рад и напредак. Да буду редовнија и да не ометају час.*

Деца узрок проблема виде и у родитељима деце ромске националности: *Да их родитељи боље васпитају. Боља сарадња са њиховим родитељима. Да пусте децу да иду у школу, и сл.*

Превенција: *Више часова о равноправности. Филмови који говоре о другарству. Више заједничких акција како би се дружили. Више треба причати са децом неромске националности, разговор са другим ученицима. Да се прича о њима и лепо објасне неке ствари.*

Примери осталих одговора:

- *Одвојени разреди.*
- *Нема решења, једноставно не желе да се труде и да уче, долазе у школу јер морају, децу ромске националности у средњој школи нисам виђала.*
- *Па, они немају толико пријатеља, јер праве проблеме и свађају се са наставницима.*
- *Мере су већ спроведене.*
- *Најпре часови историје на ту тему би били од помоћи (када се јавио расизам, због чега, да би људима било јасно колико су обојени народи вековима трпели терор белаца), радионице, угошћавање људи различитих раса...*
- *Добро решење за превазилажење потешкоћа и изазова са којима се ромска деца суочавају у школи је стварање подстицајног и подстицајног окружења за њих. Важно је осигурати да имају прилику да добију квалитетно образовање и пруже индивидуалну помоћ како би одговорили на своје специфичне потребе.*
- *Да школа покуша да разговара са а њима, посвети им пажњу, покушају да их колико толико усреће.*
- *Ипак треба њих питати, ја не знам.*

Изазови са којима се девојчице суочавају у школи и решења за превазилажење. На ово питање отвореног типа одговорио је највећи број деце из узорка (136 или 38,10%). Одговори се сврставају у неколико група. Највећи проблем са којим се девојчице суочавају у школи је *насиље* (33,00%), од чега се половина односи на насиље од стране дечака. Проблем девојчица негира, односно сматра да девојчице немају проблема свако пето дете. Да *није упознато* са проблемима и изазовима девојчица наводи 15% деце, а изазове у вези са *облачењем* сматра свако десето дете које је одговорило на ово питање. Изазове девојчица у школи који се односе на *менструални период* наводи 5,16% њих.

Насиље. У одговорима деце се може препознати доминантно вербално и социјално насиље које је најчешће проузроковано физичким изгледом: *Задиркивање на основу изгледа. Вређање због тежине и изгледа. Решење за то је да не треба да обраћају пажњу на то и да ти појединци који их исмејавају то раде свима и да су они такви да уживају у томе. Генерално, девојчице се суочавају са коментарима везаним за изглед, стандардима лепоте и сл. Добијамо увреде због нашег личног стила облачења, увреде, појединци причају да изгледамо као мушкараче., и сл.*

Задиркивање, трачарење о неком, ширење лажи. Оговарања и то треба да престане. Омаловажавање, избацивање из групе. Оговарање, осуђивање по изгледу, љубомора.

А што се тиче напада девојчица на друге девојчице тиме се треба посебно бавити. Мислим да за то требају нека посебна истраживања јер то постаје све чешће а јако је опасно. Свађе између другарица и понекад занемаривање неког ученика у одељењу. Свађе међу девојчицама. Непристойно понашање и задиркивање од стране Рома., и сл.

Насиље од стране дечака у значајној мери је у вези са физичким изгледом девојчица:

(Доминантни одговор: *Задиркивање од стране дечака.*) *Они задиркују девојке са већом телесном масом. Задиркивање девојчица од стране дечака за изглед, висину и остало. Задиркивање и исмејавање због физичког изгледа, добацивања од стране дечака. То сто дечаки много вређају и*

коментаришу физички изглед. Дечаџи вређају крупније девојџице зато што су мало дебље од осталих.

Дечаџима се треба објаснити да ни једна врста исмевања није у реду, као и свој осталој деџи. Дечаџи их на неки начин зезају, али то и није неки велики проблем зато што и њима то одговара. Дечаџи их називају ружним именима, ругају им се. Понекад је исмејавање од стране дечака. Дечаџи често умеју да буду непристојни и вулгарни и њихово понашање се или игнорише или не примећује. Наставници да смире дечаке, јер нас превише вређају.

Сексуализација - да васпитају своје синове а не да нама говоре шта да облаџимо. Па сексуално насиље.

Већина девојџица пролази кроз насиље или су пролазиле у основној или у средњој и мислим да не треба никога вређати и третирати као да нису људско биће.

Облачење, већина наводи: облачење, без даљег образложења, али и: Не можемо обући шта желимо да буде комотно. Стил облачења. Понижавање због облачења. Други коментаришу како се облаче. Кодекс облачења. Правилник облачења је такође доста строжи према девојџицама. Потцењивање због облачења. Девојџице немају право да се обуку како желе, док дечаџи смеју да обуку шта хоће (нпр. шортс). Када девојка прекрши правило облачења професори реагују, а када мушка особа исто уради нико не реагује.

Изазови у школи у менструалном периоду: Нехигијенски услови. Када добију менструацију на часу, а професори не дају да се изађе до тоалета. Физичко васпитање у доба када није погодно. Час физичког васпитања током периода.

Негирање да се девојџице суочавају са проблемима девојџица: Немају потешкоће ништа веће него дечаџи чак је њима можда и лакше. Нема проблема са којима се девојџице суочавају. За девојке нема потешкоће. Колико сам упућен у мојој школи сви су равноправни, према томе, мислим да немају никакве проблеме. Немају оне никакве проблеме, праве се да су главне у одељењу. Ма, са каквим потешкоћама? Немају потешкоће јер им сви професори попуштају. Немају потешкоће па нема ни предлога. Ја уопште не видим да се особе женског пола суочавају са неким потешкоћама., и сл.

Предлози. Најчешће предлоге за превазилажење ових проблема деџа виде у едукаџији на ову тему кроз радионице: Радионице и предавање за равноправност. Због задиркивање дечака треба разговор на часовима одељењске заједнице. Више разговора са девојџицама од стране ПП службе. Савети...

Треба још радити на родној равноправности. Више разговора о равноправности полова. Да се одигравају радионице о родној равноправности и комуникаџији. Да се редовно одржавају радионице на тему конструктивне комуникаџије и толеранџије свађе и несугласице. Задиркивање од стране дечака можемо решити разговором и радионицама. Решење на понижававање и исмејавање је само да наставници реагују. Треба разговарати са девојџицама, јер, нама није добро зато што ћутимо, ми ћутимо зато што нам није добро.

Да ми дечаџи будемо бољи другари. Дечаџи увек морају да кажу нешто ружно о њима и да их задиркују, треба их казнити тако да више то не раде. Мислим да се насиље не може у потпуности избећи, али девојџице могу да игноришу то и све ће бити у реду. Дечаџи треба да науче да буду пристојни и културни. Девојџице су осетљивије и треба бити пажљив према њима.

Девојџице у школи се суочавају са разним потешкоћама и изазовима. Неки од њих могу бити родни стереотипи, недостатак подршке и дискриминаџија. Као решење, важно је промовисати родну равноправност, подстицати девојке да остваре своје интересе и пружити емоционалну и академску подршку. Такође, едукаџија о женским правима и свест о дискриминаџији су од суштинског значаја за превазилажење ових изазова.

Додатни одговори:

– Па за девојџице се обично сматра да су слабије, спорије неке чак и глупе. Када сам била у нижим разредима често сам се сусретала са таквим коментарима од стране дечака али како сам старија са дечаџима постајем све ближе, док девојџице постају те које нападају друге девојџице. Сматрам да о женским правима треба више причати у школи, али исто тако и о мушким. Они напади који

долазе од стране мушкараца су баш зато што су угушени ПРАЗНОМ причом о женским правима (мислим на то да се њима само прича о праву гласа а не о неким другим искључиво женским проблемима) и како би доказали силу. Такође, често чујем како млађи тако и старији мушкараци жене посматрају као јефтине и просте и да служе само за искористићавање, а баш о овоме треба причати и на то ставити велики акценат јер је то највећи проблем и једна од већих несигурности како девојчица тако и жена.

- Потешкоће са којима се ми девојчице суочавамо је да неки дечаки мисле да су бољи само зато што су другог пола и поред тога што се у нашој школи организују радионице о родној равноправности.
- Највеће потешкоће су примање у друштво. Решење је да се девојчице не гледају као да су боље од неких других девојчица (у смислу облачења, физичког изгледа или материјалног стања).
- Поједини професори су више наклоњени дечацима и сматрају да девојчице нису довољно добре.
- Неки професори дискриминишу девојчице и више пажње посвећују дечацима у току часова.
- Има их милион. Предлажем да конзервативни професори и неедукована млада момчадија ставе прст на чело, а ми да носимо шта нам се носи и држимо лопту за неки спорт који нам се игра, а не и да спортским теренима будемо редовно дискриминисане.
- Мислим да није у реду да поставите само питање за девојчице, питање треба да буде и за дечаке.

Потешкоће и изазови са којима се суочавају друга деца у школи. На питање која још деца, по њиховом мишљењу, имају велике потешкоће и изазове са којима се суочавају у школи и шта предлажу као решење за њихово превазилажење одговорило је 110 деце из узорка (30,81%). Најчешће наводе лична својства деце која су већ претходно наведена: деца са сметњама у развоју, ромске националности. Оно што додатно наводе односи се на *материјалне проблеме деце* и потребу за додатном подршком: *проблеми деце из сиромашних породица; потребни су бесплатни уџбеници за све ученике, бесплатна ужина, бесплатан превоз и у средњим школама; таблет уређај за свако дете, добар интернет у школи; ђачке кухиње; сиромаштво је проблем зато све треба да буде бесплатно у школи.*

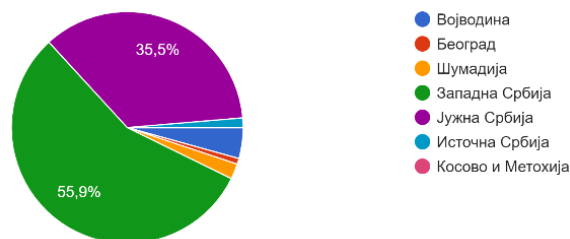
Друга значајна група одговора, поред материјалне ситуације, тиче се карактеристика деце у вези личним својствима и карактеристикама породице: *деца која имају неке здравствене проблеме; деца из непотпуних породица; па мислим да постоје деца која су онако повучена и да им треба неко ко ће бити ту са њима, а не да их одбацује друштво; деца која су различита од већине у било ком смислу; старији дечаки обично задиркују млађу децу, јер су мали; деца која имају проблеме са учењем, њих највише дирају и трпе насиље од старане других, и сл.*

– Мислим да потешкоће имају генерално повучена, гојазна, као и деца без самопоуздања. Повучена јер се стиде да се прикључе разговору или склопе неко пријатељство, а желела би. Гојазна јер је, по мом мишљењу, физички изглед јако прецењен, па се могу суочити са исмејавањем или чак одбијањем, што је вероватно свима један од највећих страхова. Деца без самопоуздања јер се боје јављања или прозивања на часу, јер имају страх од исмејавања и одбацивања. Мислим да све њих везује тај страх од одбачености, као и већину људи уопште.

2.3. РОДИТЕЉИ – АНАЛИЗА РЕЗУЛТАТА ИСТРАЖИВАЊА

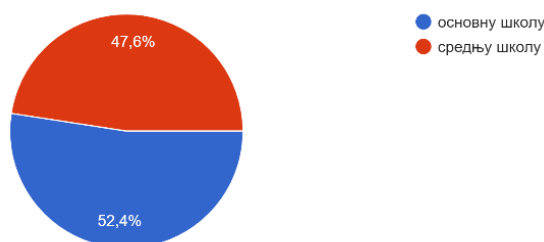
Упитник су попунила 372 родитеља из шест различитих региона. Највећи проценат родитеља је из Западне Србије (55,9%) и Јужне Србије (35,5%), потом Војводине (4,3%), Шумадије (2,2%), Источне Србија (1,3%), Београда (0,8%), док није било одговора из региона Косово и Метохија (Графикон 25). Такође, у две фокус групе учествовало је 18 родитеља оба пола из различитих управних региона.

Графикон 25 : Заступљеност родитеља по регионима

У односу на школу коју похађају деца родитеља из узорка, уочава се равномерна расподела, односно, 52,4% су родитељи деце из основе, а 47,6% из средње школе (Графикон 26).

Графикон 26: Заступљеност родитеља у односу на школу коју њихова деца похађају

Информисаност и ставови родитеља о инклузивном образовању. Родитељи из узорка сматрају да знају шта је инклузивно образовање (78,76%), али већи број њих је о томе информисан посредством медија (58,06%) него посредством школе (46,51%), што је ситуација као и код деце. У значајно већем проценту сматрају да они лично имају позитивније ставове према инклузивном образовању (60,75%), него други родитељи (30,65%), или чак запослени у школи (50,00%). Родитељи нису забринути за квалитет наставе због инклузивног образовања, односно, већина њих се не слаже са тим да је квалитет наставе слабији због тога што учитељи/наставници превише времена посвећују деци са сметњама у развоју (59,41%) или деци ромске националности (68,55%), с тим што у нешто већој мери сматрају да је квалитет наставе слабији због присуства деце са сметњама у развоју. Готово подједнако сматрају да су прихваћена и имају подршку својих вршњака и вршњакиња како деца са сметњама у развоју (65,32%), тако и деца ромске националности (63,44%). Са овим се не слаже сваки трећи родитељ из узорка (Табела 12). Иако наводе да нису значајно забринута за квалитет наставе своје деце због присуства деце са сметњама у развоју, иако наводе да су деца са сметњама у развоју прихваћена и имају подршку својих вршњака и вршњакиња, родитељи ипак сматрају да се деца са *сметњама у развоју* боље осећају и брже напредују када су укључена у образовно-васпитни процес у одељењима или школама у којима су **само** деца са сметњама у развоју (52,15%), чиме индиректно подржавају сегрегацију деце у образовању. Са друге стране, када су у питању деца ромске националности, већина њих се **не** слаже са тим да је за децу *ромске националности* боље да су укључена у образовно-васпитни процес у одељењима у којима су само деца ромске националности (58,33%), но ипак треба имати у виду да је значајан проценат родитеља који подржава и сегрегацију деце ромске националности или је неодлучно у том ставу (41,66%), (Табела 12).

Иако, како наводе, не сматрају да је квалитет образовања лошији ако су у разреду и деца са сметњама у развоју, иако сматрају да су она прихваћена од вршњака, наредни

ставови опет указују на контрадикторност. Наиме, значајан број њих је неодлучан (29,57%) или се слаже (29,03%) са тим да се деца која *немају сметње* у развоју боље осећају и брже напредују када се образују у одељењу у коме нема деце са сметњама у развоју. Родитељи као већу препреку напретку друге деце у настави перципирају децу са сметњама у развоју, него децу ромске националности (Табела 12).

Табела 12: *Информисаност и ставови родитеља о инклузивном образовању*

Тврдње:	Слажем се		Не слажем се		Неодлучан/на сам	
	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
1. Знам шта је инклузивно образовање.	293	78.76	45	12.10	34	9.14
2. Школа ме информисала о томе шта је инклузивно образовање.	173	46.51	141	37.90	58	15.59
3. У медијима сам информисан/на о томе шта је инклузивно образовање.	216	58.06	103	27.69	53	14.25
4. Имам позитиван став према инклузивном образовању.	226	60.75	46	12.37	97	26.08
5. Остали родитељи имају позитиван став према инклузивном образовању.	114	30.65	57	15.32	201	54.03
6. Запослени у школи имају позитиван став према инклузивном образовању.	186	50	37	9.96	149	40.05
7.Учитељи/наставници превише времена посвећују деци са сметњама у развоју тако да је квалитет наставе за осталу децу због тога слабији.	61	16.40	221	59.41	90	24.19
8.Учитељи/наставници превише времена посвећују деци ромске националности, тако да је квалитет наставе за осталу децу због тога слабији.	39	10.48	255	68.55	78	20.97
9. Деца са сметњама у развоју су прихваћена и имају подршку својих вршњака и вршњакиња.	243	65.32	45	12.10	87	23.39
10. Деца ромске националности су прихваћена и имају подршку својих вршњака и вршњакиња.	236	63.44	43	11.56	93	25
11. Деца са сметњама у развоју боље се осећају и брже напредују када су укључена у образовно-васпитни процес у одељењима или школама у којима су само деца са сметњама у развоју.	194	52.15	86	23.12	92	24.73
12. Деца која немају сметње у развоју боље се осећају и брже напредују када се образују у одељењу у коме нема деце са сметњама у развоју .	108	29.03	154	41.40	110	29.57
13. За децу ромске националности боље је да су укључена у образовно-васпитни процес у одељењима у којима су само деца ромске националности.	72	19.35	217	58.33	83	22.31
14.Деца неромске националности боље се осећају и брже напредују када се образују у одељењу у коме нема деце ромске популације.	59	15.86	232	62.37	81	21.77

Родитељи, учесници фокус група, генерално су задовољни односом запослених према деци – начином како они излазе у сусрет потребама различите деце, нарочито деце са сметњама у развоју (*наставници дају све од себе; учитељи се значајно труде у раду са децом*). Сматрају да се поклања довољно пажње различитим потребама деце, припремају се посебни материјали за децу која раде по ИОП-у, међутим сматрају да је недовољна обученост наставника за рад са децом из осетљивих група. Неки родитељи су задовољни **опремљеношћу** школа које похађају њихова деца, али ипак наводе да од новца прикупљеног од ђачког динара треба да купују учила и наставна средства. Постоје они који су става да је школа коју похађа њихово дете слабо опремљена материјалима и асистивним технологијама (*слабочујућа деца немају адекватну подршку*).

Поред **недовољне обучености** наставника за спровођење ИО (*у вишим разредима је проблем и искуство јер су неки наставници млади и неедуковани за рад са децом са сметњама у развоју*) и слабе опремљености школа адекватним училима, наводе да је **изазов** и недовољна сарадња са осталим институцијама које би могле и требало да буду подршка у реализацији ИО.

Већина родитеља процењује да је спремност за рад учитеља висока, али да материјална опремљеност, средства за рад и едукованост нису на добром нивоу.

Проблем је то што нема логопеда, дефектолога у месту, а ни у школи, који би могли да буду већа подршка и учитељици и детету. Родитељи издвајају средства за набавку и прављење материјала које учитељи користе у раду са дететом у школи.

Проблем је превелики број деце у одељењу те сматрају би више личних пратилаца ублажило проблем. При том, сматрају да лични пратилац треба да помаже и учитељима и наставницима у раду на часу, што они неретко и чине. *Много би им помогло да има више личних пратилаца. Тако би имали више времена за другу децу. Постоји лични пратилац који је и у одељењу и помаже детету током наставе – да спакује књиге и свеске, припомаже учитељици.*

У нашој школи постоји логопед и он прати често часове, прати напредак детета и предлаже како да се проблем прилагоди и модификује потребама сваког детета.

Ми, а и други родитељи, дајемо велика средства на приватне третмане код логопеда и других дефектолога јер у школама не постоји нити кадар нити опрема. Важно је да у сваку школу долази дефектолог како би пружао подршку учитељима и имао индивидуалне третмане са децом.

Родитељи сматрају да ни деца, али ни родитељи нису довољно **информисани** о инклузивном образовању. *Код деце са интелектуалним сметњама друга деца често мисле да су она безобразна, не разумеју да они имају проблем који проузрокује такво понашање. Иако је моја ћерка ОК са девојчицом која има сметње, друга деца је не прихватају тако да она мора да се дружи са девојчицом из другог одељења зато што је слична њој. Једно дете су исмевали због различитости, у основној школи је било добро, али су већи проблеми били у средњој школи када је требало да се уклопи са другом непознатом децом.*

Позитивно је што су заједно, али треба имати у виду степен оштећења, ИО није за сву децу, наставници нису оспособљени за рад са децом која имају теже сметње и оштећења. Има један број родитеља који имају негативне ставове.

Неки родитељи би радо уписали децу у **специјално одељење или школу**, само уколико би постојали у школи или месту. У школама где постоји специјално одељење, родитељи су некада подстицани од стране запослених да пребаце дете у вишим разредима како би имало већу подршку у раду. *Чест је случај да су наша деца код учитељице, али да у петом разреду пребаце дете у специјално одељење да би боље напредовала у таквом одељењу. И школа тако препоручује родитељима да је то најбоље за њихову децу.*

Можда је добро да свака школа има специјална одељења јер би онда дефектолог радио са њима и доста би више напредовали.

*Добро је што у нашој школи постоји **посебна зграда** која је само за децу са сметњама, лепо су услови са рад. Неколико пута месечно они учествују заједно са другом децом у активностима – базарима, хуманитарним акцијама (родитељ чије дете погађа по редовном програму).*

Става су да се њихова и остала деца која похађају наставу по редовном програму најчешће **лепо опходе према деци са сметњама у развоју** и деци ромске националности, али да има предрасуда друге деце према деци ромске националности, осети се то. Родитељи често испуцају из одељења своју децу ако је ту више Рома, тако да остају само одељења са децом ромске националности.

Учитељи су пожртвовани у раду са децом са сметњама у развоју, али не знам колико су друга деца због тога оштећена. Зато некада родитељи нису благонаклони према томе да исто одељење похађа дете са сметњама у развоју. Родитељи деце са сметњама у развоју најчешће наводе да су задовољни прихваћеношћу њихове деце од стране друге, али што је старији узраст, то задовољство је мање.

Едукација родитеља је јако важна, нарочито по питању правичности у образовању и по питању мера афирмативне акције. *Пребацују зашто је моје дете одлично, јер има мања знања од његовог и негодују што је моје дете добило 5 на лакше задатке.*

*Потребна је **едукација** свих родитеља о томе да наша деца нису нешто посебна, већ да су обична деца која воде и желе да су са другом децом. Неки родитељи имају превелике амбиције за своју децу и негодују што су наша деца у истом одељењу. Заправо, они се нису сусретали са различитошћу, а потребно је да сви науче да живе са другачијим. Једно дете је имало Туретов синдром и остали родитељи су покренули петицију да се оно избаци из одељења. А само је требало да буду едуковани о том проблему и да то неће уназадити њихову децу.*

Остали родитељи имају страх од различитости, не знају како да објасне и да разговарају са својом децом о различитости. Наша учитељица је јако емпатична и доста тога је урадила да остали прихвате моје дете и да се друже са њим. Друга деца су и помагачи и лепо се осећају у тој улози.

*Неки родитељи чија деца имају сметње у развоју **негирају проблем** и одбијају да њихово дете иде по ИОП-у, зато што се плаше стигматизације.*

Укљученост родитеља деце са сметњама у развоју. *Као мајка детета са сметњама у развоју укључена сам у савет родитеља школе. Сматрам да родитељи не знају права своје деце у образовном и систему социјалне заштите и да их је потребно едуковати. Зато је размена искустава и знања родитеља важна. Ја доста знам, учила сам и имам жељу да помогнем осталим родитељима који су у овој ситуацији да лакше остваре своја права.*

Нисам довољно упозната са тим шта се ради са мојим дететом у школи, некада ми учитељица напише у свеску шта треба да радим и вежбама са дететом код куће и ја то радим.

Ставови родитеља по питању безбедности деце у школи, недискриминације, квалитета наставе и остваривања других права детета у школи.

Налази указују на то да родитељи доминантно сматрају да је школа средина у којој се поштују права детета. У највећој мери сматрају да школа пружа подршку деци из осетљивих група, односно оној са сметњама у развоју, ромске националности (85,48%); познате су им мере које школа спроводи у циљу превенције и заштите деце од насиља (82,26%), сматрају да школа охрабрује децу да пријаве сваки случај насиља и дискриминације над децом, било да је настало у школи или другде (79,30%). Најмање су задовољни дисциплином и понашањем деце у школи (54,30%) и најмање се слажу у ставу да су сва деца у школи равноправна и да имају једнак третман (58,33%).

Када је реч о процени сопствене **партиципације**, у великој мери су задовољни обавештавањем родитеља о активностима које се одвијају у школи (85,48%), нешто мање њих је задовољно укључивањем родитеља у активности школе (71,51%). Када је

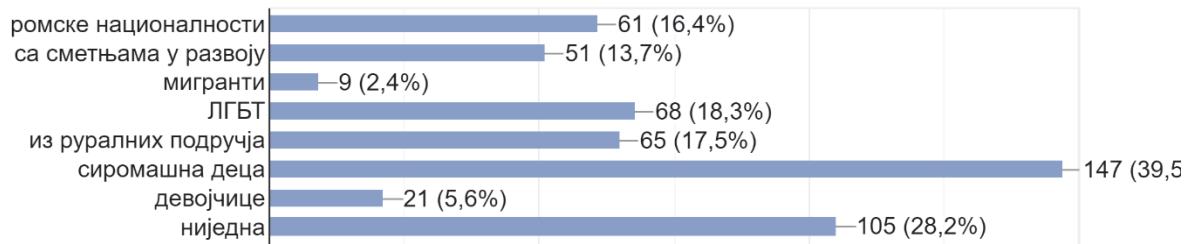
реч о квалитету наставе, већина родитеља из узорка је задовољна стручношћу наставника и наставница за педагошки рад са децом (77,96%) и квалитетом наставе у школи (78,76%), сваки пети није задовољан или је неодлучан (Табела 13).

Табела 13: Ставови родитеља о остварености одређених права детета у школи

Тврдње:	Слажем се		Не слажем се		Неодлучан/ на сам	
	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
1. Школа охрабрује децу да пријаве сваки случај насиља и дискриминације над децом, било да је настало у школи или другде.	295	79.30	40	10.75	37	9.95
2. Познате су Вам мере које Ваша школа спроводи у циљу превенције и заштите деце од насиља.	306	82.26	36	9.98	30	8.03
3. Задовољни сте како се у Вашој школи решавају свађе и размирице међу децом.	269	72.31	47	12.63	56	15.05
4. Задовољан/на сам сигурношћу и безбедношћу деце у школи.	281	75.54	55	14.78	36	9.68
5. Задовољан/на сам дисциплином и понашањем деце у школи.	201	54.03	108	29.03	63	16.94
6. Запослени у школи препознају и реагују у случајевима дискриминације деце.	281	75.54	44	11.83	47	12.63
7. Школа пружа подршку деци из осетљивих група (деца са сметњама у развоју, ромске националности...).	318	85.48	16	4.30	38	10.22
8. Сва деца у школи су равноправна и имају једнак третман.	217	58.33	100	26.88	55	14.78
9. Особље школе уважава и поштује различитост деце у школи.	294	79.03	31	8.33	47	12.63
10. Некој деци су дата превелика права.	158	42.47	140	37.63	74	19.89
11. Задовољан/на сам квалитетом наставе у школи.	293	78.86	52	13.98	27	7.26
12. Задовољан/на сам стручношћу наставника за педагошки рад са децом.	290	77.96	38	10.22	44	11.83
13. Задовољан/на сам обавештавањем родитеља о активностима у нашој школи.	318	85.48	32	8.60	22	5.91
14. Задовољан/на сам укључивањем родитеља у активности наше школе.	266	71.51	47	12.63	59	15.86
15. Школа довољно брине о заштити приватности деце и породице.	299	80.38	35	9.41	38	10.22

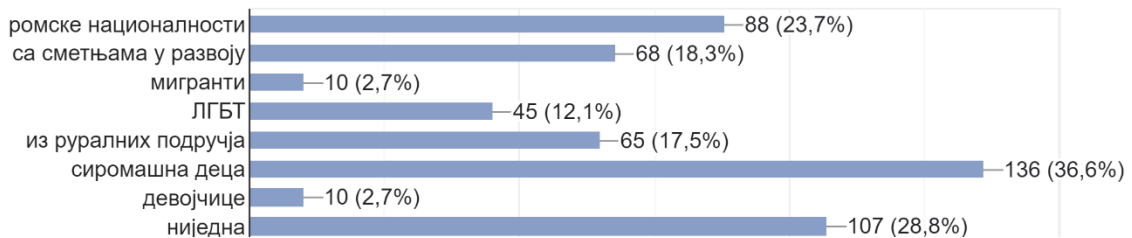
Изложеност деце вршњачком насиљу у школама. Родитељи су процењивали то која су деца у највећој мери изложена вршњачком насиљу у школама. Највећи проценат њих сматра да су сиромашна деца у највећој мери изложена вршњачком насиљу (39,50%), потом деца ЛГБТ популације (18,13%), док је значајан број оних који сматрају да ниједна група деце није изложена вршњачком насиљу у школи (28,2%), (Графикон 27).

Графикон 27: Деца изложена вршњачком насиљу у школама

Изложеност деце дискриминацији у школама. Сличних су ставова родитељи и у односу на питање која су деца у највећој мери изложена дискриминацији у школама. Највећи проценат је оних који сматрају да су у школи најдискриминисанија сиромашна деца (36,60%) и деца ромске националности (23,7%). И овде је велики број родитеља става, сваки четврти, да ниједна група деце није дискриминисана у школи (Графикон 28).

Графикон 28: Деца изложена дискриминацији у школама

САЖЕТАК ИСТРАЖИВАЊА

Запослени у ОВ систему

Већина запослених у образовању има искуство у раду са децом којој је потребна додатна образовна подршка, највећи број њих има искуство у раду са децом са когнитивним, физичким или сензорним сметњама у развоју. Две трећине наставника и наставница је најчешће радило ИОП1, сваки други ИОП2. Највећи степен **подршке** за примену инклузивног образовања добијају од стручних сарадника у школи и тима за инклузију.

Постоји значајан простор да се унапреди приступачност и опремљеност школе **за рад** са децом са сметњама у развоју – асистивним технологијама и дидактичким материјалима. Услед недостатка дидактичких материјала, неретко ангажују лична средства за њихову израду.

Већина запослених је похађала програме **стручног усавршавања** из различитих области у функцији јачања капацитета за остваривање права и подршку инклузивном образовању, међутим, и даље постоји значајна потреба за тим, нарочито младих наставника и наставница. Примена стечених знања са обука није на довољно високом

нивоу, јер знања и вештине нису довољно применљиве у пракси. Наводе да брзо губе ентузијазам и мотивисаност да истрају у примени наученог. За њих би највећа подршка била од стране *професионалаца из других струка* - дефектолога, олигофренолога, логопеда и сл., који би их упутили и пратили њихов рада са конкретном децом. Велики број запослених сматра да би унапређењу квалитета инклузивне праксе помогла подршка искусних колега и колегиница који су радили или раде са децом по ИОП-у, и размена искуства с њима.

Запослени сматрају да је за **унапређење** квалитета инклузивне праксе у школи од великог значаја подршка на нивоу образовне институције, локалне заједнице и на националном нивоу. На нивоу *образовне институције* најважније је унапређење опремљености за примену инклузивног образовања и унапређење капацитета и стручности кадрова. На *локалном и националном нивоу* најзначајнији су материјални видови подршке који би првенствено унапредили опремљеност установа.

Највећу **подршку** унапређењу квалитета инклузивног образовања запослени виде у: финансијској подршци/побољшању материјалне ситуације школе генерално; већем укључивању професионалаца који су се школовали за рад са децом са сметњама; већем ангажовању педагошких асистената и личних пратилаца; смањивању броја ученика у одељењу; оспособљавању и додатној обуци наставника – доминантно кроз практичан рад и праћење; прилагођеним дидактичким материјалима.

Када је реч о **ставовима** запослених у односу на инклузивно образовање, највећи проценат сматра да са децом са сметњама у развоју треба да раде и да их образују стручњаци одређених профила, што може указивати на то да и даље себе не перципирају као доминантно одговорне или довољно едуковане да спроводе инклузивно образовање. Већински подржавају посебна одељења само за децу са сметњама у развоју, али не и за децу ромске националности. Већина запослених сматра да се деца са *сметњама у развоју* боље осећају и брже напредују када су укључена у ОВ процес у одељењима у којима су само деца са сличним сметњама у развоју, док се са овим већина не слаже када су у питању деца *ромске националности*.

Запослени већином сматрају да се и деца која *немају сметње* у развоју боље осећају и брже напредују када се образују у одељењу у коме *нема* деце са сметњама у развоју. Присуство деце ромске националности у одељењима доживљавају мање угрожавајућим по квалитет образовања него децу са сметњама у развоју. Ипак, четвртина запослених перципира и децу ромске националности као препреку у образовном напретку остале деце. Индиректна подршка сегрегисаним одељењима је и даље висока, имајући у виду то да је реч о ставовима запослених у образовању.

Охрабрује то да већина запослених сматра да све ОВ установе треба да настоје да постану инклузивне и развију своје капацитете за пружање квалитетног ОВ процеса прилагођеног свој деци, иако сваки пети запослени не мисли тако и противи се ИО у школама.

Запослени у образовању сматрају да су деца са сметњама у развоју и ромске националности у значајно већој мери **прихваћена** од стране вршњака и вршњакиња него што нису. Степен подршке зависи од врсте сметње и тога колико ометају другу децу или су претња по њихову безбедност. Најмање су прихваћена деца са сметњама у развоју, и то она са континуираним емоционалним проблемима, проблемима у

понашању или учењу. Прихваћеност је већа у млађим разредима основне школе, док се јаз продубљује у вишим разредима (*различита су интересовања*). Деца су спремнија да помогну деци из осетљивих група у настави и савладавању градива, него да се друже с њима. И квалитет инклузивног образовања значајно опада у вишим разредима основне школе, и то су разлози што један број родитеља управо тада пребацује своју децу у специјална одељења или школе, сматрају запослени. (Родитељи мисле исто, али наводе да их у томе подстичу запослени у школи.)

Процењивани су ставови запослених у образовању у вези са заштитом деце од дискриминације у контексту инклузивног образовања, дискриминације и толеранције у школама генерално, заштитом од насиља и остваривању права на партиципацију у школама. Запослени у образовању највише се слажу са тим да школа пружа различите видове подршке деци из **осетљивих група**, док се најмање слажу с тим да су компетентни да организују наставу за децу са сметњама у развоју и да је њихова школа донела план превенције осипања ученика и ученица из школе са којим су они упознати. Процена мања сопствене компетентности се може довести у везу с тим да један број запослених није пролазио обуке за инклузивно образовање и са ставом запослених да инклузивно образовање треба да спроводе стручњаци одређених профила.

Већина запослених сматра да образује децу за разумевање и поштовање родне равноправности, да су компетентни да препознају **дискриминацију**, упуте родитеље у механизме заштите од исте, подрже антидискриминаторне ставове и понашање деце. Упркос томе, значајан је број оних који не подржавају мере афирмативне акције за децу из осетљивих група. Заправо, велики број запослених верује у то да образује децу у духу толеранције и поштовања различитости, док са друге стране, немали број њих има ставове који не подржавају и/или не разумеју потребу за мерама афирмативне акције, као важног механизма у постизању равноправности деце. Контрадикторност се огледа у томе што с једне стране верују да дају допринос образовању деце за толеранцију, а са друге стране исказују ставове који су у супротности са правичношћу у образовању.

У највећој мери запослени су задовољни начином како школа генерално поступа по питању превенције и **заштите деце од насиља**. Познате су им мере које школа спроводи у циљу превенције и заштите деце од насиља, сматрају да школа охрабрује запослене да пријаве сваки случај насиља и дискриминације над децом, било да је настало у школи или другде, задовољни су како се у њиховој школи решавају свађе и размирице међу децом. Када је реч о перцепцији сопствених компетенција у домену превенције и заштите деце од насиља, процењују да их у великој мери поседују, значајно више од компетенција за спровођење инклузивног образовања.

Када је реч о изложености деце **вршњачком насиљу и дискриминацији** у школама, највећи број сматра да *ниједна група деце* није изложена насиљу и дискриминацији у школама. Затим, највише су изложени вршњачком насиљу и дискриминацији ученици и ученице из ЛГБТ популације и деца са сметњама у развоју. Сматрају да су девојчице изложеније насиљу, него деца ромске националности.

Запослени наводе да су у раду са децом највише допринели **превазилажењу предрасуда и стереотипа** према деци са сметњама у развоју и деци ромске националности, а најмање према мигрантима и деци ЛГБТ популације. Иако запослени сматрају ученике и ученице ЛГБТ популације најдискриминисанијим, они готово ништа не чине по питању превазилажења предрасуда и стереотипа према њима. Иако запослени перципирају да значајно у школи доприносе промоцији и уважавању различитости, очигледно се то не односи на ову, дискриминисану групу деце.

Запослени су у великој мери задовољни оствареношћу **партиципативних права** деце, сматрају да школа укључује децу у доношење одлука које их се тичу и да брине о заштити њихове приватности.

Деца

Када су у питању **информисаност** и **ставови** деце о инклузивном образовању, мање од половине њих зна шта је **инклузивно образовање**, исто толико не зна, већина сматра да их запослени у школи нису информисали о томе шта је инклузивно образовање. Нешто више од половине зна ко су све деца из *осетљивих група*.

Две трећине деце наводи да су деца са сметњама у развоју прихваћена и имају подршку својих вршњака и вршњакиња, док половина деце то сматра за децу ромске националности. Ипак, свако треће, односно свако друго, не слаже се или је неодлучно по питању прихваћености деце са овим личним својствима.

Две трећине деце сматра да квалитет наставе за осталу децу није слабији због тога што запослени превише времена посвећују деци са сметњама у развоју и деци ромске националности. Више њих се слаже (него што се не слаже) с тим да се деца са сметњама у развоју боље осећају и брже напредују када су у посебној школи или посебним одељењима у којима су само деца са сличним сметњама у развоју, али је доста њих неодлучно у односу на овај став (42,30%). За разлику од ставова према деци са сметњама у развоју, већи проценат деце (половина) не слаже се са тим да се деца ромске националности боље осећају и брже напредују у одељењима где су само Роми.

Већина не подржава сегрегисана одељења или школе, односно не слажу се с тим да децу која имају неку сметњу у развоју треба издвојити у посебна одељења или школе јер она ометају наставу и не дозвољавају другој деци да уче. Ипак, значајан је број оних који се са овим слажу или је неодлучан. Иако већина не подржава сегрегисана одељења и школе, велики је проценат оних који децу са сметњама у развоју и децу ромске националности доживљавају као претњу квалитетном образовању друге деце. По овом питању постоји велика сличност са ставовима запослених у образовању.

Испитујући ставове по питању безбедности деце у школи, деца су углавном задовољна: у школи се осећају сигурно и безбедно, сматрају да запослени брину о њиховој безбедности и да увек реагују на сваки вид насиља у школи. Трећина деце је, ипак, незадовољна или неодлучна у односу на ове ставове. Иако је више од половине задовољно тиме како запослени у школи решавају свађе и размирице међу децом, значајан је проценат оних који су незадовољни или неодлучни. Да школа није безбедна средина за *сву* децу, указује чињенице да је свако четврто дете доживело насиље у школи. Сваки трећи је неодлучан или се слаже са тим да је боље не пријављивати насиље због могућих негативних последица по себе. Подељених су ставова по питању тога да ли деца која доживљавају насиље и сама носе кривицу за то.

Иако половина деце наводи да је упозната са неким **мерама** које се у њиховим школама спроводе да би она била безбеднија, већина њих не зна да наведе нити једну меру. Оне наведене се највише односе на *рестриктивне мере у функцији превенције*: ангажовање школских полицајаца, дежурства наставника, постављене камере; затим *казнене мере*: дисциплинске мере, кажњавање, смањење оцене из владања, друштвено користан рад, пријаве ПП службама; знатно мањи број чине тзв. *педагошке мере* у

функцији превенције: радионице, едукација школског тима, рад стручних сарадника, активности ученичког парламента.

Већина деце је задовољна **поштовањем различитости**, равноправношћу деце у школи, сматрајући да се у школи уважава и поштује различитост деце – у облачењу, начину исхране, материјалном статусу, полу, пореклу, језику, култури, вероисповести и сл. Иако већина деце сматра да су сва деца у њиховој школи равноправна, да имају једнак третман и да су у школи разговарали о родној равноправности, треба имати у виду да је значајан број оних који су неодлучни или се с овим не слаже.

Иако већина деце нема дискриминаторне ставове по питању националне припадности и вероисповести као личних својстава деце, четвртина ипак сматра да деца православне вероисповести треба да имају више права од деце која су неке друге вероисповести, а 40,06% сматра да деца која не верују у бога немају морала и не разликују најбоље добро од лошега. Нешто мање од половине је неодлучно или се слаже са тим да девојчице треба да се баве женским пословима и занимањима, а дечаки мушким.

Већина деце сматра да је најмања дискриминација међу децом у односу на боју коже, вероисповест/однос према вери, националну припадност и пол, а да је највећа у односу на сексуалну оријентацију, телесни изглед и облачење. Деца, као и запослени, препознају да су деца другачије сексуалне оријентације најугроженија, како по питању дискриминације, тако и по питању вршњачког насиља.

Већина деце је задовољна поштовањем својих **партиципативних права** у школи, што је у складу и са ставовима запослених. У највећем проценту су упозната са децом која их представљају у ученичком парламентау и сматрају да запослени у школи поштују њихову приватност. Најмање су упознати са радом, активностима и одлукама ученичког парламента.

Скоро половина је неодлучна или сматра да се деци не омогућава да учествују у доношењу неких одлука које се тичу живота и рада у школи. Трећина је неодлучна или се не слаже са тим да у школи постоји атмосфера у којој може да се пита, тражи информација или жали на начин рада и организацију школских активности. Нешто мање од половине је неодлучно или сматра да деца немају довољно знања да учествују у доношењу одлука које их се тичу у школи, док половина сматра да се од деце у школи очекује да без поговора прихвате и поштују одлуке и правила у школи, чак и уколико им неке одлуке/правила нису јасна и/или се са њима не слажу.

У већој мери сматрају да немају утицаја на *различите елементе* школског живота, него супротно. Најмањи утицај имају на критеријуме награђивања и кажњавања, изглед и уређење школе и начин рада на часу, а највише утицаја имају на распоред седења, безбедност деце у школи и организовање нових секција. Када процењују сопствени утицај на конкретне ситуације у којима деца могу да учествују, уочава се недовољна партиципација, а велики број деце није знао да наведе конкретну ситуацију у којој учествује у одлучивању.

Највећи проценат деце своје представнике за **ученички парламент** бира заједно са разредним старешином или их бирају гласањем. Незнатан је број оних који наводе да их бира разредни старешина.

Испитивана је перцепција **изазова** и потешкоћа са којима се различите групе деце суочавају у школи. Највећи изазови и потешкоће са којима се деца (**они лично**) суочавају у школи су: оптерећеност наставом и појединим предметима који су тешки; превише тестова и контролних који су неравномерно распоређени; незадовољство

наставницима и насиље. Највећи проценат је оних који наводе да *нема или не зна* да наведе тешкоће (39,55%).

Највећи изазови и потешкоће са којима се суочавају деца са сметњама у развоју у школи су то што друга деца неће да се друже са њима и што их задиркују, насиље над њима и усамљеност. Решења која наводе за превазилажење уочених потешкоћа односе се на пружање веће подршке деци са сметњама у развоју али и на њихово школовање у посебним одељењима или школама. Свако треће дете сматра да деца са сметњама у развоју немају потешкоћа и изазова са којима се суочавају у школи. Потешкоће и изазови деце **ромске националности** у школи су ти што их друга деца задиркују и неће да се друже са њима, а највећи је проценат оних који сматрају да деца ромске националности немају потешкоће.

Перцепција изазова и потешкоћа је доста слична и када су у питању деца са сметњама у развоју и деца ромске националности. У оба случаја вршњаци и вршњакиње не виде изазов у квалитету њиховог образовања, већ у облицима вршњачког насиља (*задиркивање, неће да се друже*). Свакако, треба имати у виду то да трећина деце не препознаје тешкоће са којима се ови њихови вршњаци и вршњакиње суочавају у образовном систему.

Највећи изазов са којим се **девојчице** суочавају у школи је насиље, и то у највећој мери насиље од стране дечака, затим изазови у вези са облачењем и менструалним периодом. Највећи број је оних који сматрају да девојчице *немају проблема* или *није упознато* са њима.

Поред наведених, деца из узорка сматрају да њихови вршњаци и вршњакиње **слабије материјалне ситуације** имају велике проблеме са којима се суочавају. Да би се они ублажили, потребно је спровести различите афирмативне мере; деца наводе: бесплатни уџбеници, ужина, превоз у средњим школама; таблет уређаји за свако дете.

Родитељи

Скоро четири петине родитеља из узорка сматра да **зна** шта је инклузивно образовање, а већи број њих је о томе информисан из медија него школе, што је случај и код деце. Сматрају да они лично имају позитивније **ставове** према инклузивном образовању него што то имају други родитељи, или запослени у школи. Става су да нису забринути за квалитет наставе због инклузивног образовања. Сваки трећи родитељ из узорка сматра да деца са сметњама у развоју и деца ромске националности нису прихваћена и да немају подршку својих вршњака и вршњакиња.

Већина родитеља индиректно подржава сегрегацију деце са сметњама у развоју и деце ромске националности. Упркос већинским ставовима да није нарушен квалитет наставе присуством деце са сметњама и ромске националности у разреду и да су они прихваћени од стране вршњака и вршњакиња, родитељи **ипак** сматрају да се деца са *сметњама у развоју* боље осећају и брже напредују када су укључена у образовно-васпитни процес у одељењима или школама у којима су **само** деца са сметњама у развоју. Иако мањи у односу на децу са сметњама, значајан је проценат оних који сматрају да је и за децу *ромске националности* боље да су укључена у образовно-васпитни процес у одељењима у којима су само деца ромске националности. Ово је у складу са ставовима запослених, делимично и деце.

Контрадикторност у ставовима родитеља огледа се и у томе што је више од половине њих неодлучна или се слаже с тим да се деца која *немају сметње* у развоју боље

осећају и брже напредују када се образују у одељењу у коме **нема** деце са сметњама у развоју. Родитељи као већу препреку квалитету образовања и напретку друге деце перципирају децу са сметњама у развоју него децу ромске националности, што је у складу са ставовима запослених, али не и деце, која не сматрају да долази до нарушавања квалитета наставе.

Родитељи су генерално задовољни односом запослених према њима и деци, начином на који излазе у сусрет потребама различите деце, нарочито деце са сметњама у развоју. Наводе да се поклања довољно пажње различитим потребама деце и да се припремају посебни материјали за децу која раде по ИОП-у. Родитељи перципирају *недовољну обученост запослених* као значајну препреку у спровођењу инклузивног образовања, нарочито у вишим разредима. Као и запослени, велики изазов у спровођењу квалитетног инклузивног образовања перципирају *слабу опремљеност школа* адекватним училима, велики *број деце у одељењу, недовољну сарадњу* са осталим институцијама, првенствено оним које имају дефектологе, логопеди и стручњаке других профила. Многи родитељи дају велика средства на приватне третмане код логопеда и других дефектолога, јер у школама *не постоје нити кадар нити опрема*. *Спремност учитеља за рад је висока, али материјална опремљеност, средства за рад и едукованост нису на задовољавајућем нивоу.*

Неки родитељи би радо уписали децу у специјално одељење или школу, само уколико би постојали у њиховим срединама. У школама где постоји специјално одељење неки родитељи су подстицани од стране запослених да пребаце дете (при преласку у више разреде основне школе), како би имали већу подршку у раду. Неки родитељи чија деца имају сметње у развоју негирају проблем и одбијају да њихово дете ради по ИОП-у, плашћи се стигматизације.

Наводе да постоје предрасуде и неразумевање инклузивног образовања, те да је важна **едукација** других родитеља, како би подршка била већа и како би боље разумели процес и потребе деце из осетљивих група. Сматрају да су њихова деца прихваћена од друге деце, прихваћеност опада како дете „пролази“ кроз образовни систем. Овај пад вршњачке подршке запослени образлажу *продубљивањем јазу у интересовањима*. Родитељима је изузетно важна социјализаторска улога школе, а родитељи старије деце исказују велике страхове за будућност деце када она изађу из образовног система, бринући да нису оспособљена за тржиште рада, и да ће изласком из система образовања бити *затворена у четири зида*.

Испитивани су ставови родитеља по питању **безбедности** деце у школи, **недискриминације**, **квалитета** наставе и остваривања других права детета у школи. Налази указују на то да родитељи доминантно сматрају да је школа средина у којој се поштују права детета. У највећој мери сматрају да школа пружа подршку деци са сметњама у развоју и ромске националности; познате су им мере које школа спроводи у циљу превенције и заштите деце од насиља, сматрају да школа охрабрује децу да пријаве сваки случај насиља и дискриминације, било да су настали у школи или другде. Најмање су задовољни дисциплином и понашањем деце у школи и најмање се слажу у ставу да су сва деца у школи равноправна и да имају једнак третман.

Највећи проценат родитеља сматра да су *сиромашна* деца највише изложена и **вршњачком насиљу и дискриминацији** у школи. Поред сиромашне, и деца ЛГБТ популације су у највећој мери изложена вршњачком насиљу (исти ставови запослених и деце), док су деца ромске националности у највећој мери изложена дискриминацији. Велики број родитеља, сваки четврти, сматра да ниједна група деце није изложена вршњачком насиљу, нити је дискриминисана у школи.

Када је реч о процени сопствене **партиципације**, највише задовољства показује обавештавањем родитеља о активностима које се одвијају у школи, нешто мање укључивањем родитеља у активности школе. Већина родитеља је задовољна **квалитетом наставе**, потом стручношћу наставника и наставница за педагошки рад са децом, док сваки пети није задовољан или је неодлучан.

*

Имајући у виду ставове запослених и родитеља по питању спровођења инклузивног образовања, позитивно решење свакако јесте успостављање **ресурсних центара** у Србији, тренутно их је десет. У овим центрима раде стручњаци различитих профила – дефектолози, замисао је да они пружају подршку ученицима са сметњама у развоју, њиховим родитељима, запосленима у „*типичним школама*“. Циљ је пружање подршке деци у природном окружењу и вршњачкој групи, како би дете могло на адекватан начин да прати наставу, напредује и да оствари бољу комуникацију са својим вршњацима и вршњакињама. Акцент ће бити на примени асистивне технологије, као и на помоћи запосленима и родитељима у школским и кућним условима.

Запослени из ресурсних центара ће пружати подршку у виду: помоћи при изради потребне документације (индивидуализација, ИОП1, ИОП2), информисања запослених и родитеља о асистивној технологији и бенефитима коришћења исте. Предвиђено је да се врши процена потреба детета за коришћењем асистивне технологије, обука за њено коришћење, одржавање опреме, као и праћење детета у њеном коришћењу. Предвиђа се приказ дидактичких материјала и очигледних наставних средства које запослени могу самостално израђивати.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА С ПРЕПОРУКАМА

Поред напретка у погледу донетих прописа, значајни су и бројни изазови на којима треба радити како би се на ефикасан начин унапређивао положај деце до пуног остваривања свих предвиђених права, имајући у виду одредбе Конвенције о правима детета и препоруке из Закључних запажања Комитета за права детета Р Србији о примени Конвенције о правима детета. Иако прописи постоје, потребно их је додатно ојачати.

Остваривање права детета се реализује у образовном систему. Овај систем је кључан за превазилажење различитих изазова са којима се деца суочавају, нарочито социјалне искључености деце ромске националности и деце са сметњама у развоју.

Препоруке Комитета за права детета Р Србији, засноване на различитим истраживањима показују да нису у потпуности успостављени механизми помоћу којих би се обезбедило да се права детета ефикасно остварују, између осталог, и у образовном систему. Не дају очекиване ефекте поједина решења која се примењују последњих година, попут инклузивног образовања, утицања на смањење ниске стопе похађања предшколског васпитања, повећања укључивања ромске деце у образовни процес, мера усмерених на превенцију превременог напуштања школовања и сл., а које су у складу са савременим стандардима у овој области.

Иако је у погледу *инклузивног образовања* постигнут напредак на свим нивоима, ипак, више од деценије његовог спровођења, капацитети запослених у образовању и установама да усвоје и примењују нове праксе и знање још увек нису достигли законски потребан ниво. Упркос томе што постоје разноврсне мере подршке усмерене на укључивање, похађање и учешће у образовању, и даље су бројни изазови у пракси који се огледају у: негативним ставовима и отпорима запослених према ИО који још постоје у школама; недовољном броју педагошких асистената и нераздевању њихове улоге; недовољном броју личних пратилаца и нераздевање њихове улоге; недовољним средствима за пружање додатне подршке у складу са потребама деце што је израженије у малим и неразвијеним општинама; недовољно развијеним компетенцијама значајног броја запослених за примену инклузивног образовања. Спровођењем и праћењем системских мера потребно је осигурати интеграцију деце у повећаном ризику од дискриминације у образовном систему.

За обезбеђивање једнаког приступа на свим нивоима образовања свој деци, потребно је радити на већој *приступачности* у школама, што подразумева не само архитектонску приступачност школа, него и различита прилагођавања наставних програма и учила отклањањем комуникацијских и социјалних препрека, као и **јачање ставова и компетенција запослених у образовном систему.**

Када је реч о образовању деце ромске националности, а која се у мањем проценту уписују и завршавају школе, подстицане су различите мере за подршку образовању и превенцију осипања у претходном периоду, попут кампања за упис у школу, упис без обавезе подношења документације, педагошке асистенције, афирмативних мера за упис у средњу школу. Упркос мерама, и даље постоје издвојени случајеви сегрегисаних одељења у којима већину деце чине ученици и ученице ромске националности, најчешће у оним срединама у којима чине већину становништва, а уочава се и повећана заступљеност ромске деце у школама за образовање деце са сметњама у развоју. Да би била спроведена подршка инклузивном образовању, доступност и адекватан обухват мерама подршке, да би се превенирала сегрегација, спроводила десегрегација – неопходно је учешће, сарадња и координација између различитих система: образовања, здравства, социјалне заштите.

Инклузивно образовање доприноси уклањању предрасуда, стереотипа и дискриминације код деце. Може бити значајно у функцији развоја равноправности, једнакости, прихватања и уважавања различитости. Доприноси ставу да је дискриминација непожељна појава; своди на најмању меру појединце који не прихватају особе различитог етничког, верског и језичког порекла, здравственог стања, сексуалне оријентације и других личних својстава. Да би се то постигло, потребно је образовање свих учесника ОВ процеса; развој квалитетних програма и садржаја; потребна је анализа уџбеника у функцији превенције дискриминаторних садржаја, потребна је заступљеност садржаја који негују вредности промовисања културе толеранције, разумевања и уважавања различитости, родне равноправности и недискриминације.

Заштита деце од **насиља** један је од приоритета националне политике јер су деца свакодневно изложена разним облицима директног насиља. Изражен проблем је вршњачко насиље различитих облика, између осталог, и родно мотивисаног. У савременим условима, деца и млади су нарочито изложени насиљу, непримерним и узнемирујућим садржајима на интернету који могу довести до психоемотивних последица и доживљавања насиља као нормалне појаве. Системско и свеобухватно усмеравање деце на правилну и безбедну употребу интернета путем едукативних кампања и образовања кроз укључивање тема безбедности деце на интернету у

наставни програм основног образовања. Едукација треба да буде континуирана, да поред деце обухвати запослене у образовању и родитеље, а у циљу јачања њихових знања и дигиталних вештина у области безбедности деце на интернету, као и подизање свести о начину заштите деце од насиља на интернету.

Присутни су изазови када се ради о превенцији насиља, затим спровођењу благовременог, целовитог и континуираног реаговања када се оно догоди.

Препоруке у области образовања и васпитања

Препоруке су проистекле из деск анализе и реализованог истраживања са различитим актерима образовног процеса. Оне нису једине, нити коначне, будући да различита специфична знања и искуства читалаца и читатељки дају нову перспективу и увиде који могу бити преточени у нове препоруке различитих нивоа општости, усмерених ка носиоцима различитих нивоа одговорности.

- Усвојити Закон о правима детета и заштитнику права детета;
- донети и доследно примењивати Национални план за децу (НПА);
- ефикасно реализовати циљеве Стратегије развоја образовања и васпитања у Републици Србији до 2030.;
- увођење обавезног средњег нивоа образовања;
- унапредити компетенције запослених о правима детета генерално;
- локалне самоуправе да уложе додатне напоре у обезбеђивању услова за повећање уписа деце из друштвених група које су изложене повећаном ризику од дискриминације на све нивое образовања;
- унапредити *доступност* образовног система, посебно за децу са сметњама у развоју и инвалидитетом; обезбедити да школе буду приступачне деци са инвалидитетом, укључујући и обезбеђивање и коришћење асистивних технологија;
- повећати материјалне ресурсе – веће издвајање како са националног, тако и локалног нивоа за обезбеђивање дидактичких средстава и асистивне технологије; доследно спровођење мера и препорука ИРК-а; усклађивање броја личних пратилаца и педагошких асистената с потребама деце;
- већа подршка запосленима у спровођењу ИО: укључивање стручњака различитих профила – логопеди, дефектолози, психолози, педагози и сл;
- запослене у образовању укључити у специјализоване, практичне програме обука и обезбедити приручнике за рад са децом са развојним и здравственим проблемима;
- спроводити специфичне програме за смањење стопе напуштања школе и промовисање образовања за сву децу; континуирано пратити *ефекте* ових програма и прилагођавати их средини и условима живота деце;
- континуирано реализовати и пратити спровођење плана десегрегације ромске деце у школама и предшколским установама;
- посебну пажњу посветити *ефектима* примене мера подршке деци која су у већем ризику од дискриминације (деци са потешкоћама у развоју, из неформалних и неусловних насеља, деци која живе на улици, деци из неразвијених, руралних подручја, и сл.);
- наставити континуирано спровођење обука о препознавању и реаговању у случајевима дискриминације за све актере у систему; наставити обуке о заштити и унапређењу права детета у образовном систему;

- интензивирати превентивне активности и сензибилизацију актера за препознавање, реаговање и пријаву насиља и дискриминације, уз стварање атмосфере поверења у институције;
- у наставне програме и наставне материјале интегрисати, потом и спроводити теме у циљу неговања вредности и промовисања културе толеранције, разумевања и уважавања различитости, родне равноправности и недискриминације различитих друштвених група и појава;
- едуковати запослене у образовању, развити и спроводити програме за разумевање и уважавање различитости експлицитно у односу на пол и сексуалну оријентацију; сузбијање стереотипа и предрасуда према припадницима ЛГБТ популације;
- унапређивати сарадњу, координацију између различитих система (образовање, социјална заштита, здравство, полиција и правосуђе) на пољу заштите деце од дискриминације и насиља у ОВ систему;
- ускладити Посебни протокол за заштиту деце у ОВ систему са новоусвојеним Општим протоколом за заштиту деце од насиља;
- законски дефинисати сва права детета у складу са одредбама Конвенције о правима детета; дефинисати образовање за права детета; дефинисати и операционализовати примену два принципа Конвенције: *најбољи интерес детета* и *партиципација* на начин који је јасан запосленима у образовном систему; оспособити их да одлуке доносе руководећи се принципом најбољег интереса детета;
- партиципацију деце експлицитно интегрисати у законске и подзаконске документе ОВ система;
- у иницијално образовање студената и студенткиња, будућих запослених у систему образовања, увести садржаје образовања за права детета, који ће између осталог, допринети разумевању штетности дискриминације, насиља и разумевању механизма заштите од њих;
- наставити активан рад на дигитализацији у образовању и обезбеђивању доступности информacionих и комуникационих технологија свим ученицима и ученицама, с посебном пажњом на децу из осетљивих група које у овом процесу могу бити додатно маргинализоване.

ПРИЛОЗИ

Pestalozzi Children's Foundation

УПИТНИК ЗА ЗАПОСЛЕНЕ У ОБРАЗОВАЊУ

Молимо Вас да попуњавањем овог упитника дате допринос истраживању које спроводи Ужички центар за права детета уз подршку Дечје фондације Песталоци. Истраживање има за циљ да оствари увиде у остваривање права детета у образовном систему, са посебним усмерењем на децу из осетљивих група. За попуњавање упитника потребно је око 25 минута.

Хвала на сарадњи!

Регион: а) Војводина б) Шумадија в) Западна Србија г) Јужна Србија д) Источна Србија њ) Косово и Метохија

Ваша позиција: а) учитељ/учитељица б) наставник/наставница у основној школи
в) наставник/наставница у средњој школи

Пол: а) Мушки б) Женски

Године стажа: а) до 10 година б) 11 - 25 година в) преко 25 година

1. Инклузивна пракса - искуства у раду и капацитети

1.1. Да ли сте до сада у својој професионалној пракси радили са децом (можете одабрати више одговора):

- са когнитивним, физичким или сензорним сметњама у развоју
- која показују континуиране емоционалне проблеме, проблеме у понашању или учењу
- ромске националности
- ништа од наведеног

1.2. Да ли сте до сада у својој професионалној пракси имали децу са којом сте радили (можете одабрати више одговора):

- план индивидуализације ИОП 1
- ИОП 2
- ИОП 3
- ништа од наведеног

1.3. Да ли у свом раду добијате подршку за примену инклузивног образовања?

- да
- да, делимично
- углавном не
- не

1.4. У којој мери добијате подршку за примену инклузивног образовања од следећих актера? Молимо Вас да одаберете одговор тако да оцена 1 означава најнижи степен подршке а оцена 5 највиши степен подршке.

1. Тима за инклузију	1	2	3	4	5
2. Вашег актива наставника	1	2	3	4	5
3. Наставничког већа	1	2	3	4	5
4. Менаџмента школе	1	2	3	4	5
5. Стручних сарадника	1	2	3	4	5
6. Савета родитеља	1	2	3	4	5
7. Школског одбора	1	2	3	4	5
8. Интерресорне комисије	1	2	3	4	5
9. Школске управе	1	2	3	4	5

1.5. Означите колико се слажете са наведеним тврдњама.

Образовно-васпитна установа у којој радим:

Тврдње:	Да	Делимично да	Углавном не	Не
1. Физички је приступачна и прилагођена потребама деце са физичким инвалидитетом.				
2. Рад организује тако да се излази у сусрет потребама деце са инвалидитетом (нпр. ако нема лифта, одељење у коме је дете корисник колица наставу има само у приземљу, и сл.).				
3. Опремљена је асистивним технологијама за рад са децом са сметњама у развоју.				
4. Опремљена је дидактичким материјалима за рад са децом са сметњама у развоју.				

1.6. По Вашем мишљењу, постоји прихватање од стране вршњака:

Тврдње:	Да	Делимично да	Углавном не	Не
1. Деце са физичким, когнитивним или сензорним сметњама у развоју која похађају исту ОВ установу.				
2. Деце са континуираним емоционалним проблемима, проблемима у понашању или учењу која похађају исту ОВ установу.				
3. Деце ромске националности која похађају исту ОВ установу.				

1.7. Означите ако сте похађали неки од програма за стручно усавршавање из области (можете изабрати више одговора):

- Инклузивно образовање (индивидуализација, образовање деце са сметњама у развоју, индивидуални образовни план, образовање деце на нематерњем језику, из социоекономски ускраћених средина ...)
- Савремене методе наставе (активно учење, интерактивно учење, корак по корак методологија усмерена на дете и процесе учења, критичко мишљење, психолошки принципи и мотивација за учење)
- Комуникацијске вештине и вештине за решавање сукоба
- Сарадња и партнерство са родитељима
- Остало: _____

2. Ставови о инклузивном образовању

2.1. Означите колико се слажете са следећим тврдњама:

Тврдње:	Да	Делимично да	Углавном не	Не
1. Деца са сметњама у развоју боље се осећају и брже напредују када су укључена у ОВ процес у одељењима у којима су само деца са сличним сметњама у развоју.				
2. Деца која немају сметње у развоју боље се осећају и брже напредују када се образују у одељењу у коме нема деце са сметњама у развоју.				
3. Децом са сметњама у развоју треба да раде и да их образују стручњаци одређених профила.				
4. Деца ромске националности боље се осећају и брже напредују када су укључени у ОВ процес у одељењима у којима су само деца				

ромске националности.				
5. Деца неромске националности боље се осећају и брже напредују када се образују у одељењима у којима нема деце ромске националности.				
6. Све ОВ установе треба да настоје да постану инклузивне и развију своје капацитете за пружање квалитетног ОВ процеса прилагођеног свој деци.				

2.2. По Вашем мишљењу, инклузивно образовање је (одаберите један одговор):

- Важно за унапређење квалитета образовне праксе
- Делимично је важно за унапређење квалитета образовне праксе
- Може делимично да угрози квалитет образовне праксе
- Може озбиљно да угрози квалитет образовне праксе.

3. Унапређење инклузивног образовања

3.1. На нивоу образовне институције за унапређење квалитета инклузивне праксе у Вашој школи важно/важна је:

1. Унапређење система подршке различитих актера на нивоу ОВ установе (стручна подршка инклузивног тима, подршка менаџмента, Савета родитеља...)	1	2	3	4	5
2. Унапређење капацитета и стручности кадрова	1	2	3	4	5
3. Унапређење опремљености за примену ИО	1	2	3	4	5
4. Повећање партиципације родитеља	1	2	3	4	5

3.2. На нивоу локалне заједнице за унапређење квалитета инклузивне праксе у Вашој школи важно/ важна је:

1. Унапређење система подршке различитих актера на нивоу локалне заједнице (интерресорна комисија, локална самоуправа, центар за социјални рад, здравствена установа, специјалне школе, ресурс центри)	1	2	3	4	5
2. Унапређење сарадње и размене информација између ресора и институција на нивоу локалне заједнице	1	2	3	4	5
3. Материјална подршка са локалног нивоа	1	2	3	4	5

3.3. На националном нивоу за унапређење квалитета инклузивне праксе у Вашој школи важно/важна је:

1. Унапређење стручне подршке Министарства просвете, ЗУОВ-а; ЗВКОВ-а	1	2	3	4	5
2. Обезбеђивање веће финансијске подршке Министарства просвете	1	2	3	4	5
3. Унапређење опремљености за примену ИО	1	2	3	4	5
4. Унапређење рада на подизању капацитета наставника за ИО	1	2	3	4	5
5. Унапређење система подршке ИО кроз формирање ресурс центара за подршку ИО на локалном нивоу	1	2	3	4	5

3.4. Шта би по Вашем мишљењу највише помогло у унапређењу квалитета инклузивног образовања? _____

4. Насиље, дискриминација, партиципација

4.1. Молимо Вас да одаберете један број од 1 до 5, тако да 1 означава најмањи, а 5 највиши степен слагања са тврдњом.

1. Школа охрабрује запослене да пријаве сваки случај насиља и дискриминације над децом, било да је настало у школи или другде.	1	2	3	4	5
2. Познате су вам мере које ваша школа спроводи у циљу превенције и заштите деце од насиља.	1	2	3	4	5
3. Задовољни сте како се у вашој школи решавају свађе и размирице међу децом.	1	2	3	4	5
4. Компетентни сте у домену превенције и заштите деце од насиља.	1	2	3	4	5
5. Компетентни сте да препознате дискриминацију, упутите родитеље у механизме заштите од дискриминације, подржите антидискриминаторне ставове и понашање ученика.	1	2	3	4	5
6. Запослени у школи препознају и реагују у случајевима дискриминације ученика.	1	2	3	4	5
7. Школа пружа различите видове подршке деци из осетљивих група.	1	2	3	4	5
8. Школа је опремљена тако да може да подржи квалитетно образовање за сву децу.	1	2	3	4	5
9. Подршка деци у школи треба да се разликује у односу на њихове специфичне потребе.	1	2	3	4	5
10. Акције које афирмишу децу из мањинских група не стварају неједнакост међу децом и увек су пожељне.	1	2	3	4	5
11. Разлике које међу децом постоје нужно не воде до сукоба и нетолеранције.	1	2	3	4	5

12. Компетентни сте да организујете наставу за децу са сметњама у развоју.	1	2	3	4	5
13. Компетентни сте да организујете наставу за децу ромске националности.	1	2	3	4	5
14. Школа је донела план превенције осипања ученика из школе и ви сте упознати са њим.	1	2	3	4	5
15. Школа брине о заштити приватности ученика и њихових породица.	1	2	3	4	5
16. Школа укључује ученике у доношење одлука које их се тичу.	1	2	3	4	5
17. Образујем децу за разумевање и поштовање родне равноправности.	1	2	3	4	5

4.2. Која деца су, по Вашем мишљењу, у највећој мери изложени вршњачком насиљу у школама? (изаберите највише два одговора)

- ромске националности _____
- са сметњама у развоју
- мигранти
- ЛГБТ
- из руралних подручја
- девојчице
- ниједна

4.3. Која деца су, по Вашем мишљењу, у највећој мери изложена дискриминацији у школама? (изаберите највише два одговора)

- ромске националности
- са сметњама у развоју
- мигранти
- ЛГБТ
- из руралних подручја
- девојчице
- ниједна

4.4. За коју децу је, по Вашем мишљењу, највећи изазов организовати квалитетно образовање? (изаберите највише два одговора)

- ромске националности
- са сметњама у развоју
- мигранти
- ниједну

4.5. У свом раду са децом сам допринео/ла превазилажењу предрасуда и стереотипа према деци: (изаберите највише два одговора)

- ромске националности
- са сметњама у развоју

- мигранти
- ЛГБТ
- из руралних подручја
- девојчице
- ниједна

УПИТНИК ЗА ДЕЦУ

Пред тобом се налази упитник који је направљен за потребе истраживања ставова деце и младих о питању остварености права детета у школи. Упитник је анониман и одговори се не оцењују. Значајни су нам твоји искрени одговори. Термин „деца“ означава ученике и ученице до 18 година. За попуњавање упитника потребно је око 20 минута.

Школа: а) Основна б) Средња

Разред: а) 7. разред основне школе б) 8. разред основне школе в) 1. разред средње школе г) 2. разред средње школе д) 3. разред средње школе

Регион: а) Војводина б) Београд в) Шумадија г) Западна Србија д) Јужна Србија њ) Источна Србија е) Косово и Метохија

Пол : а) Мушки б) Женски

I Безбедност, недискриминација и партиципација

1. БЕЗБЕДНОСТ ДЕЦЕ У ШКОЛИ

Код сваке реченице/тврдње означи колико се слажеш са њом.

Тврдње:	Слажем се	Не слажем се	Неодлучан/на сам
1.1. Задовољан/на сам како запослени у мојој школи решавају свађе и размирице међу децом.			
1.2. Осећам се сигурно и безбедно у школи.			
1.3. Чини ми се да запослени у школи брину о мојој безбедности у школи.			
1.4. Запослени у мојој школи увек реагују на сваки вид насиља у школи.			
1.5. Доживео/ла сам насиље у школи.			
1.6. Боље је да насиље не пријављујем никоме у школи, јер могу и ја имати проблем.			

1.7. Деца која доживљавају насиље понекад су сама крива за то.			
1.8. Упознат/а сам са неким мерама које се у мојој школи спроводе да би она била безбеднија.			

1.9. У случају да си упознат/упозната са неким мерама које се у твојој школи спроводе да би она била безбеднија, наведи бар једну меру:

2. НЕДИСКРИМИНАЦИЈА

Код сваке реченице/тврдње означи колико се слажеш са њом.

Тврдње:	Слажем се	Не слажем се	Неодлучан/на сам
2.1. Запослени у школи уважавају и поштују различитост деце (у облачењу, начину исхране, материјалном статусу, полу, пореклу, језику, култури, вероисповести и сл.).			
2.2. Сва деца у мојој школи су равноправна и имају једнак третман.			
2.3. У школи смо разговарали о родној равноправности (равноправности дечака и девојчица).			
2.4. Девојчице треба да се баве женским пословима и занимањима, а дечаци мушким.			
2.5. У Србији деца Срби треба да имају више права од деце која нису Срби.			
2.6. У Србији деца православне вероисповести треба да имају више права од деце која су неке друге вероисповести.			
2.7. Деца која не верују у бога немају морала и не разликују најбоље добро од лошега.			

2.8. Да ли мислиш да у школи постоји дискриминација деце због неких од ових разлога (било од стране друге деце, било од запослених у школи)?

	Да	Не	Не знам
1. пол			
2. сметње у развоју/ инвалидитет			
3. боја коже			
4. национална припадност			
5. вероисповест и однос према вери			
6. имовно стање			
7. телесни изглед			
8. облачење			
9. статус родитеља			

10. сексуална оријентација			
----------------------------	--	--	--

2.9. Уколико постоји, наведи још неки разлог за дискриминацију деце у твојој школи:

3. ПАРТИЦИПАЦИЈА

Код сваке реченице/тврдње означи колико се слажеш са њом.

Тврдње:	Слажем се	Не слажем се	Неодлучан/на сам
3.1. У школи постоји атмосфера у којој може да се пита, тражи информација или жали на начин рада и организацију школских активности.			
3.2. Од деце се очекује да без поговора прихвате и поштују одлуке и правила у школи, чак и уколико им неке одлуке/правила нису јасна и/или се са њима не слажу.			
3.3. Деца немају довољно знања да учествују у доношењу одлука које их се тичу у школи.			
3.4. Упознат/а сам са децом која ме представљају у ученичком парламенту.			
3.5. Упознат/а сам са радом, активностима и одлукама ученичког парламента.			
3.6. Запослени у школи поштују моју приватност.			
3.7. Деци се омогућава да учествују у доношењу неких одлука које се тичу живота и рада у школи.			

3.8. Наведи конкретну ситуацију у којима деца значајно учествују у одлучивању:

3.9. Да ли посредно (преко ученичког парламента) или непосредно имаш утицај на неку од следећих ствари у твојој школи или одељењу?

	Да	Не
1. распоред седења		
2. изглед и уређење школе		
3. начин рада на часу		
4. организовање нових секција у школи		

5. критеријуми награђивања и кажњавања		
6. безбедност деце у школи		

3.10 Како се у твојој школи бирају представници за Ученички парламент? (одабери један одговор)

- бирају их деца гласањем
- бира их разредни старешина
- бирамо их заједно са разредним
- не знам

II Инклузивно образовање

5. Информисаност и ставови деце о инклузивном образовању Код сваке реченице/тврдње означи колико се слажеш са њом.

Тврдње:	Слажем се	Не слажем се	Неодлучан/на сам
4.1. Знам шта је инклузивно образовање.			
4.2. Запослени у школи су ме информисали о томе шта је инклузивно образовање.			
4.3. Знам ко су све деца из „осетљивих група“.			
4.4. Деца са сметњама у развоју су прихваћена и имају подршку својих вршњака и вршњакиња.			
4.5. Деца ромске националности су прихваћена и имају подршку својих вршњака и вршњакиња.			
4.6. Наставници/це превише времена посвећују деци са сметњама у развоју, тако да је квалитет наставе за осталу децу због тога слабији.			
4.7. Наставници/це превише времена посвећују деци ромске националности, тако да је квалитет наставе за осталу децу због тога слабији.			
4.8. Деца са сметњама у развоју боље се осећају и брже напредују када су у посебној школи или посебним одељењима у којима су само деца са сличним сметњама у развоју.			
4.9. Деца која немају сметње у развоју боље се осећају и брже напредују када се образују у одељењу у коме нема деце са сметњама у развоју.			
4.10. Децу која имају неку сметњу у			

развоју треба издвојити у посебна одељења или школе јер она ометају наставу и не дозвољавају другој деци да уче.			
4.11. Деца ромске националности боље се осећају и брже напредују у школи када су у посебним одељењима или школи у којима се школују само деца Роми.			
4.12. Деца неромске националности боље се осећају и брже напредују када се образују у одељењу у коме нема ромске деце.			

Изазови и предлози за њихово превазилажење

5. Шта су, по твом мишљењу, највећи изазови и потешкоће са којима се ТИ суочаваш у школи? Шта све предлажеш као решење за њихово превазилажење?

6. Које су, по твом мишљењу, највеће потешкоће и изазови са којима се деца са сметњама у развоју суочавају у школи? (одабери највише два одговора)

- немају квалитетно образовање
- друга деца се не друже са њима, избегавају их
- друга деца их задиркују, наставници им не посвећују довољно пажње
- нема потешкоћа
- остало:

6.1. Шта све предлажеш као решење за превазилажење потешкоћа и изазова са којима се деца са сметњама у развоју суочавају у школи?

7. Које су, по твом мишљењу, највеће потешкоће и изазови са којима се деца ромске националности суочавају у школи? (одабери највише два одговора)

- немају квалитетно образовање
- дуга деца се не друже са њима, избегавају их
- друга деца их задиркују
- наставници им не посвећују довољно пажње
- нема потешкоћа
- остало:

7.1. Шта све предлажеш као решење за превазилажење потешкоћа и изазова са којима се деца ромске националности суочавају у школи?

8. Које су, по твом мишљењу, највеће потешкоће и изазови са којима се девојчице суочавају у школи? Шта све предлажеш као решење за њихово превазилажење?

9. Која још деца, по твом мишљењу, имају велике потешкоће и изазове са којима се суочавају у школи? Шта све предлажеш као решење за њихово превазилажење?

УПИТНИК ЗА РОДИТЕЉЕ

Молимо Вас да попуњавањем овог упитника дате допринос истраживању које спроводи Ужички центар за права детета уз подршку Дечје фондације Песталоци. Истраживање има за циљ да оствари увиде у остваривање права детета у образовном систему, са посебним усмерењем на децу из осетљивих група. За попуњавање упитника потребно је око 15 минута.

Хвала на сарадњи!

Регион: а) Војводина б) Шумадија в) Западна Србија г) Јужна Србија д) Источна Србија њ) Косово и Метохија

Ваше дете похађа: а) основну школу б) средњу школу

Ставови о школи

1. Код сваке реченице/тврдње означите колико се слажете са њом.

Тврдње:	Слажем се	Не слажем се	Неодлучан/на сам
1.1. Школа охрабрује децу да пријаве сваки случај насиља и дискриминације над децом, било да је настало у школи или другде.			
1.2. Познате су Вам мере које Ваша школа спроводи у циљу превенције и заштите деце од насиља.			
1.3. Задовољни сте како се у Вашој школи решавају свађе и размирице међу децом.			
1.4. Запослени у школи препознају и реагују у случајевима дискриминације деце.			
1.5. Школа пружа подршку деци из осетљивих група (деца са сметњама у развоју, ромске националности...).			
1.6. Задовољан/на сам квалитетом наставе у школи.			
1.7. Задовољан/на сам сигурношћу и безбедношћу деце у школи.			
1.8. Задовољан/на сам дисциплином и понашањем деце у школи.			
1.9. Задовољан/на сам стручношћу наставника за педагошки рад са децом.			
1.10. Задовољан/на сам обавештавањем			

родитеља о активностима у нашој школи.			
1.11. Задовољан/на сам укључивањем родитеља у активности наше школе.			
1.12. Некој деци су дата превелика права.			
1.13. Сва деца у школи су равноправна и имају једнак третман.			
1.14. Особље школе уважава и поштује различитост деце у школи.			
1.15. Школа довољно брине о заштити приватности деце и породице.			

Инклузивно образовање

2. Информисаност и ставови о инклузивном образовању

Код сваке реченице/тврдње означите колико се слажете са њом.

Тврдње:	Слажем се	Не слажем се	Неодлучан/на сам
2.1. Знам шта је инклузивно образовање.			
2.2. Школа ме информисала о томе шта је инклузивно образовање.			
2.3. У медијима сам информисан/на о томе шта је инклузивно образовање.			
2.4. Имам позитиван став према инклузивном образовању.			
2.5. Остали родитељи имају позитиван став према инклузивном образовању.			
2.6. Запослени у школи имају позитиван став према инклузивном образовању.			
2.7. Учитељи/наставници превише времена посвећују деци са сметњама у развоју тако да је квалитет наставе за осталу децу због тога слабији.			
2.8. Учитељи/наставници превише времена посвећују деци ромске националности, тако да је квалитет наставе за осталу децу због тога слабији.			
2.9. Деца са сметњама у развоју су прихваћена и имају подршку својих вршњака и вршњакиња.			
2.10. Деца ромске националности су прихваћена и имају подршку својих вршњака и вршњакиња.			
2.11. Деца са сметњама у развоју боље			

се осећају и брже напредују када су укључена у образовно-васпитни процес у одељењима или школама у којима су само деца са сметњама у развоју.			
2.12. Деца која немају сметње у развоју боље се осећају и брже напредују када се образују у одељењу у коме нема деце са сметњама у развоју .			
2.13. За децу ромске националности боље је да су укључена у образовно-васпитни процес у одељењима у којима су само деца ромске националности.			
2.14. Деца неромске националности боље се осећају и брже напредују када се образују у одељењу у коме нема деце ромске популације.			

Насиље и дискриминација

3. Који деца су, по Вашем мишљењу, у највећој мери изложена вршњачком насиљу у школама (изаберите највише два одговора):

- ромске националности
- са сметњама у развоју мигранти
- ЛГБТ
- из руралних подручја
- сиромашна деца
- девојчице
- ниједна
- остало: _____

4. Који деца су, по Вашем мишљењу, у највећој мери изложена дискриминацији у школама (изаберите највише два одговора):

- ромске националности
- са сметњама у развоју
- мигранти
- ЛГБТ
- из руралних подручја
- сиромашна деца
- девојчице
- ниједна
- остало: _____

ФОКУС ГРУПЕ

ВОДИЧ ЗА ФОКУС ГРУПУ СА ЗАПОСЛЕНИМА У ОБРАЗОВАЊУ

Извори података: представник/ци образовних институција: директор, стручни сарадник, представник инклузивног тима.

Напомена: Нису сва питања за све, нека се односе само за директоре, стручне сараднике или наставнике.

1. Ресурси за примену инклузивне праксе

1.1 Како је организован рад Тима за инклузивно образовање/ Тима за пружање додатне подршке детету/ученику? (нека од ових питања, не нужно сва)

- Каква је улога (да ли вам је јасна улога) Тима за инклузивно образовање?
- Каква је улога (да ли вам је јасна улога) Тима за пружање додатне подршке детету/ученику?
- Ко су чланови тима и како су одабрани? Шта су били критеријуми на основу којих су чланови одабрани?
- Да ли постоји план рада и на основу чега је направљен?
- Да ли су успостављене процедуре и шта је све дефинисано процедурама? Да ли сте поред обавезних процедура успоставили и неке на нивоу ваше школе? Зашто и које?
- Да ли су и како су процедуре повезане са процедурама заштите детета од насиља и заштите приватности детета?
- Да ли се поштују успостављене процедуре?
- На који начин тим пружа подршку запосленима?
- Да ли постоје неке тешкоће у раду и како их превазилазите?

1.3 Подршка тимовима за ИО од стране различитих актера

- Да ли установа, стручни тим, тим за ИОП добијају подршку од различитих актера (школски одбор, директор, Савет родитеља, Мрежа подршке инклузивном образовању, ДЗ, НВО, ЛС, ЦЗС, Специјалних школа, ресурс центра)?
- У чему се огледа подршка, које активности су реализоване? На чију иницијативу?
- Колико сте задовољни до сада успостављеном мрежом подршке?
- Шта је могуће унапредити по вама у наредном периоду?

1.4 Опремљеност образовних институција дидактичким материјалима и асистивним технологијама

- Да ли дидактички материјали и опрема којом располагете задовољавају образовне потребе деце са когнитивним, физичким или сензорним сметњама ?
- Да ли су ти материјали и опрема у складу са препорукама из Правилника и ИРК?
- Шта би по Вашем мишљењу унапредило Ваш рад ако говоримо о опремљености Ваше установе како би се ИО успешније реализовало?

1.5 Архитектонска доступност образовних институција, предузете мере прилагођавања и усклађеност са потребама деце

- Које мере прилагођавања и унапређења архитектонске доступности сте предузели (рампе, тоалети, ширина врата, рукохвати, намештај, учионице у приземљу, висина табле, прагови, паркинг место за родитеље, додатно осветљење, сликовно означавање)?
- Да ли је потребно да ваша институција предузме још неке мере у наредном периоду?
- Да ли постоје изазови и како ћете их превазићи?
- Да ли сте активности на превазилажењу ових препрека предвидели у развојном плану установе?

1.6 Повећање компетенција за инклузивно образовање (питања за стручног сарадника и директора)

- Колико запослених у Вашој институцији је прошло обуке за примену инклузивног образовања?
- Да ли су то само запослени који већ раде са децом са сметњама у развоју или су у обуке укључени и запослени који до сада нису радили директно са децом са сметњама у развоју?
- Које врсте обука су прошли запослени?
- По Вашем мишљењу да ли се знања стечена на обукама примењују у пракси?
- Да ли имате успостављене неке механизме путем којих запослени који су прошли одређене обуке врше трансфер знања на друге запослене у Вашој институцији?

2. Квалитет имплементације

2.1 Примена мера подршке препоручих од стране ИРК које су у надлежности образовне и васпитне установе

- Да ли је Ваша образовна институција у могућности да примени мере подршке које су препоручене од стране ИРК, а у надлежности су Ваше институције?
- Шта мислите о улози локалне самоуправе у примени мера подршке ИО?
- Да ли постоје изазови и како ћете их превазићи?

2.2 Мере подршке на нивоу образовне институције

- Шта Вам недостаје да пружите додатну подршку деци која су лошег социоекономског статуса и деци која се школују на нематерњем језику? (компетенције, материјални ресурси, време...) Које системе подршке сте већ успоставили (педагошки асистент, лични пратилац, бесплатна ужина, рекреативна настава, екскурзије и сл)?
- Шта Вам недостаје да пружите квалитетнију додатну подршку деци са когнитивним, физичким или сензорним сметњама? (компетенције, материјални ресурси, време...) Које системе подршке сте већ успоставили?
- Шта Вам недостаје да пружите квалитетнију додатну подршку деци емотивним проблемима и проблемима у понашању? (компетенције, материјални ресурси, време...) Које системе подршке сте већ успоставили?
- Да ли је потребно да ваша институција предузме још неке мере подршке у наредном периоду? Које?
- Да ли сте неке системе подршке предвидели у развојном плану установе? Које?

3. Ставови ИО

- Какав је Ваш лични став према инклузивном образовању? Да ли је по Вашем мишљењу инклузивно образовање важно? Зашто?
- Какви су ставови, по Вашем мишљењу, осталих родитеља, запослених и шире јавности у Вашој локалној заједници?
- Да ли су по Вашем мишљењу деца са сметњама у развоју прихваћена од стране својих вршњака и да ли имају подршку својих вршњака?
- Шта би, по Вашем мишљењу, још требало урадити да би инклузивно образовање било боље прихваћено у Вашој средини?

4. Партиципација родитеља

- Да ли су и на које начине родитељи деце из осетљивих група укључени у системе одлучивања на нивоу школе? Да ли родитељи ове деце имају представнике у Савету родитеља?
- Да ли су и које су иницијативе покренуте од стране ових родитеља ?
- Уколико је оваквих иницијатива било да ли су прихваћене и како су реализоване?
- Да ли постоје и које су иницијативе покренуте од стране осталих родитеља школе/образовне установе а од значаја су за ИО?

5. Примери из праксе ИО

- Шта вас чини успешним у реализацији инклузивног образовања?
- Шта вас мотивише да спроводите инклузивну праксу?
- Који су ваши изазови у раду и како их превазилазите?
- Шта сматрате својим највећим успехом?

6. Дискриминација, насиље

- Да ли сматрате да у Вашој школи постоје дискриминисана деца? Зашто тако мислите?
- Које превентивне мере школа предузима да би спречила дискриминацију? Шта се предузима у случајевима дискриминације?
- Да ли сматрате да су деца на адекватан начин заштићена од насиља у школи? Зашто тако мислите?
- На који начин би школа, по Вашем мишљењу, могла да унапреди превенцију дискриминације и насиља над децом у школи?
- Да ли имате додатних коментара и сугестија (нешто што није било обухваћено претходним питањима)?

ВОДИЧ ЗА ФОКУС ГРУПУ СА ДЕЦОМ

Напомена: Фокус група је намењен деци која у одељењу имају децу са сметњама у развоју или ромске националности.

Информисаност и ставови о ИО

1. Да ли сте чули, да ли знате шта је инклузивно образовање? Објасните. (Допунити одговор јасним појашњењем). Да ли вас је школа информисала о ИО? На који начин?
2. Често се може чути термин „деца са сметњама у развоју“ и „деца из осетљивих група“. Да ли знате шта то значи? Ко су све деца из осетљивих група? Које све сметње у развоју имају вршњаци и вршњакиње који иду са вама у одељење/школу?
3. Да ли сматрате да је за децу са *сметњама* у развоју боље да буду у посебној школи или посебним одељењима да би имала квалитетније образовање? Зашто тако мислите?
4. Да ли наставници превише времена посвећују деци са *сметњама* у развоју тако да квалитет наставе за осталу децу због тога слабији? Зашто тако мислите?
5. Да ли сматрате да је за децу *ромске* националности боље да буду у посебној школи или посебним одељењима да би имала квалитетније образовање? Зашто тако мислите?
6. Да ли наставници превише времена посвећују деци *ромске националности* тако да квалитет наставе за осталу децу због тога слабији? Зашто тако мислите?
7. Колико су деца са *сметњама* у развоју прихваћена и имају подршку својих вршњака и вршњакиња? Објасните. У чему се та подршка огледа?
8. Колико су деца *ромске* националности прихваћена и имају подршку својих вршњака и вршњакиња? Објасните. У чему се та подршка огледа?
9. Да ли су и како су вам наставници (разредни) објаснили то што неко дете ради другачије (има другачије задатке, помагала... од остале деце? Шта мислите о томе?

Изазови ИО и предлози за њихово превазилажење

10. **Шта су, по твом мишљењу, највећи изазови и потешкоће са којима се ТИ суочаваш у школи?** Шта све предлажеш као решење за њихово превазилажење? Шта можеш ти да урадиш? Твоји вршњаци/вршњакиње? Наставници? Неко други?
11. **Које су, по твом мишљењу, највеће потешкоће и изазови са којима се деца са сметњама у развоју суочавају у школи?** Нпр: немају квалитетно образовање, дуга деца се не друже са њима, избегавају их, друга деца их задиркују, наставници им не посвећују довољно пажње, нешто друго? Шта све предлажеш као решење за њихово превазилажење? Шта можеш ти да урадиш? Твоји вршњаци/вршњакиње? Наставници/наставнице? Неко други?

12. **Које су, по твом мишљењу, највеће потешкоће и изазови са којима се деца ромске националности суочавају у школи?** Шта све предлажеш као решење за њихово превазилажење? Шта можеш ти да урадиш? Твоји вршњаци/вршњакиње? Наставници/наставнице? Неко други?

13. **Које су, по твом мишљењу, највеће потешкоће и изазови са којима се девојчице суочавају у школи?** Шта све предлажеш као решење за њихово превазилажење? Шта можеш ти да урадиш? Твоји вршњаци/вршњакиње? Наставници/наставнице? Неко други?

14. **Која још деца, по твом мишљењу, имају велике потешкоће и изазове са којима се суочавају у школи?** (нпр. деца слабијег материјалног статуса, деца са села...) Шта све предлажеш као решење за њихово превазилажење? Шта можеш ти да урадиш? Твоји вршњаци/вршњакиње? Наставници/наставнице? Неко други?

Дискриминација и насиље

15. Да ли знате шта значи дискриминација? Објасните.

16. Да ли сматрате да у школи коју похађате постоје дискриминисана деца? Зашто тако мислите? Ко је, по вашем мишљењу највише изложен дискриминацији? У чему се она огледа?

17. Да ли сматрате да сте ви и другови/другарице на адекватан начин заштићени од насиља у школи? Зашто тако мислите? У чему се та заштита огледа?

18. На који начин би школа, по вашем мишљењу, могла да помогне деци која трпе насиље и дискриминацију? Како би насиље и дискриминација могла да се избегне или смањи? Шта предлажеш као решење за њихово превазилажење? Шта можеш ти да урадиш? Твоји вршњаци/вршњакиње? Наставници/наставнице? Неко други?

ВОДИЧ ЗА ФОКУС ГРУПУ СА РОДИТЕЉИМА

Учешћем на фокус групи даје се допринос истраживању које спроводи Ужички центар за права детета уз подршку Дечје фондације Песталоци. Истраживање има за циљ да оствари увиде у остваривање права детета у образовном систему, са посебним усмерењем на децу из осетљивих група.

Упутити учеснике у то шта је техника ФГ, истаћи да нема тачних и нетачних одговора, траје око два сата, одговори се снимају да би се начинио извештај, те да се неће делити са другим особама.

I

Водич за фокус групну дискусију са родитељима чија деца раде по редовном програму

Напомена: Критеријум за одабир родитеља деце је да њихово дете иде у разред са дететом са сметњама у развоју.

1. Очекивања родитеља од школе – жељени исходи образовно васпитног процеса

0. Проверити са родитељима да ли знају шта значи израз "деца из осетљивих група"?

1.1 Шта су, по Вашем мишљењу, добре стране образовно-васпитног процеса у школи коју Ваше дете похађа?

1.2 Шта су, по Вашем мишљењу, изазови/недостаци образовно-васпитног процеса у школи коју Ваше дете похађа?

1.3 Како би се, по Вашем мишљењу, могла премостити разлика између Ваших очекивања, као родитеља и актуелног стања у образовно-васпитном процесу у школи?

1.4 Шта је по Вашем мишљењу најважније што Ваше дете треба да развије (усвоји, научи) до краја процеса образовања и васпитања кроз школу? (Може се поставити питање: Да ли се са вашим дететом ради у складу са његовим потребама?)

2. Постојећи и потребни капацитети и ресурси:

2.1 Како бисте оценили опште услове за рад у школи коју Ваше дете похађа?

а) просторне (учионице, сале, двориште..)

б) кадровске (довољно стручних наставника...)

в) опрема (наставна средства, рачунари и сл...)

2.2 Да ли знате шта је инклузивно образовање? Објасните. (Допунити одговор родитеља јасним појашњењем). Да ли вас је школа информисала о ИО или сте се информисали из медија?

2.3 Шта су, по Вашем мишљењу, добре стране инклузивног образовања у школи коју похађа Ваше дете?

2.4 Шта су, по Вашем мишљењу, изазови/недостаци инклузивног образовања у школи коју похађа Ваше дете?

2.5. Колико сте информисани (**шта мислите/како бисте оценили**) следеће ставке (молим Вас да образложите детаљно ваш одговор):

- а) Приступачност и опремљеност за рад са децом са сметњама у развоју / другом децом из осетљивих група, школе коју Ваше дете похађа;
- б) Поседовање адекватне опреме, материјала и асистивних технологија за рад са децом (шта све процењујете да постоји а шта недостаје од ресурса);
- в) Едукованост и капацитети запослених који раде са децом са сметњама у развоју/децом из осетљивих група;
- г) Спремност запослених да раде са децом са сметњама у развоју/децом из осетљивих група.

3. Ставови према инклузивном образовању:

3.1 Ваш лични став према инклузивном образовању:

а) Да ли сматрате да је за децу са сметњама у развоју боље да буду у посебној школи? Објасните. А деца ромске националности?

Б) Да ли наставници и наставнице превише времена посвећују деци са сметњама у развоју, тако да квалитет наставе за осталу децу због тога слабији? Објасните. А деца ромске националности?

3.2 Какви су ставови, по Вашем мишљењу, осталих родитеља, запослених и шире јавности у Вашој локалној заједници по питању ИО?

3.3 Да ли су, по Вашем мишљењу, деца са *сметњама* у развоју прихваћена од стране својих вршњака/вршњакиња и да ли имају њихову подршку? А деца ромске националности?

3.4 Шта би, по Вашем мишљењу, још требало урадити да би инклузивно образовање било боље прихваћено у Вашој средини?

3.5 Колико по Вашем мишљењу: **а)** образовне институције, **б)** локална самоуправа и друге институције, **в)** организације цивилног друштва могу да ураде на унапређењу инклузивне праксе?

3.6 Колико по Вашем мишљењу родитељи могу да ураде на унапређењу инклузивне праксе? Објасните.

3. 7 Да ли имате додатних коментара и сугестија (нешто што није било обухваћено претходним питањима)?

4. Дискриминација, насиље

4.1 Да ли сматрате да у школи коју похађа Ваше дете постоје дискриминисана деца? Зашто тако мислите?

4.2 Да ли сматрате да су деца на адекватан начин заштићена од насиља у школи? Зашто тако мислите?

4.3 На који начин би школа, по Вашем мишљењу, могла да унапреди превенцију дискриминације и насиља над децом у школи?

II

Водич за фокус групну дискусију са родитељима деце која раде по ИОП-у и родитеље деце за коју постоји процена да им је потребна додатна подршка

1. Очекивања родитеља од школе – жељени исходи образовно васпитног процеса

1.1 Шта су, по Вашем мишљењу, добре стране образовно-васпитног процеса у школи коју Ваше дете похађа?

1.2 Шта су, по Вашем мишљењу, изазови/недостаци образовно-васпитног процеса у школи коју Ваше дете похађа?

1.3 Како би се, по Вашем мишљењу, могла премостити разлика између Ваших очекивања, као родитеља и актуелног стања у образовно-васпитном процесу у школи?

1.4 Шта је по Вашем мишљењу најважније што Ваше дете треба да развије (усвоји, научи) до краја процеса образовања и васпитања кроз школу?

1.5 Да ли се са Вашим дететом ради у складу са његовим потребама? Да ли се са вашим дететом ради у складу са његовим функционисањем, да ли се за њега организује и примењује одговарајућа подршка, помоћ у образовању?

1.6 Да ли се води додатна педагошка документација, да ли је израђен педагошки профил, план индивидуализације или ИОП-индивидуални образовни план?

1.7 Како процењујете сарадњу са тимом за пружање додатне подршке? Колико сте ви укључени у процес образовања вашег детета? Превше, премало? Зашто?

2. Постојећи и потребни капацитети и ресурси

2.1 На скали од 1 до 5, како бисте оценили опште услове за рад у школи коју ваше дете похађа? Зашто?

2.2 Да ли је школа коју ваше дете похађа **приступачна** и **опремљена** за рад са децом са сметњама у развоју? Да ли школа поседују адекватне **просторне** услове, **опрему**, **материјале**, **асистивне** технологије за рад са децом са сметњама у развоју и учењу? Молим вас да образложите детаљно Ваш одговор (**шта све процењујете да постоји а шта недостаје од ресурса**).

2.3 На скали од 1 до 5, како бисте оценили едукованост и капацитете запослених који раде са децом? Зашто?

2.4 На скали од 1 до 5, како бисте оценили спремност запослених да раде и да се додатно едукују да раде са децом са сметњама у развоју? Зашто?

2.5 Коју подршку од стране школе добијате Ви/Ваше дете? Да ли сматрате да би школа могла да пружи још неку врсту подршке вашем детету? Коју?

3. Партиципација родитеља у раду школе

3.1 У којој мери сте упознати са свим могућностима, предвиђеним Законом, да се као родитељ укључите/партиципирате у раду школе? (у Вези са вашим дететом и генерално у вези са радом школе).

3.2 Како сте се упознали са тим могућностима, из којих извора информација?

3.3 На које све начине сте Ви, као родитељ, укључени у рад школе коју Ваше дете похађа?

3.4 Да ли по Вашем мишљењу родитељи могу да утичу на унапређење инклузивне праксе?

3.5 Да ли сте до сада покушавали да се укључите у рад школе (сами сте се јављали, тражили да учествујете у неким активностима)? Зашто, објасните?

3.6 У којој области школског рада и живота бисте могли убудуће више и боље да учествујете (иако то до сада нисте реализовали)?

3.7 Да ли су вам познате неке иницијативе родитеља и деце у школи? Ако јесу, како је школа реаговала?

4. Ставови према инклузивном образовању

4.1 Какав је Ваш лични став према инклузивном образовању?

4.2 У чему је значај инклузивног образовања за Вас и Ваше дете?

4.3 Какви су по Вашем мишљењу ставови према инклузивном образовању осталих родитеља, запослених и шире јавности у Вашој локалној заједници?

4.4 Да ли је Ваше дете прихваћено од стране својих вршњака и да ли има подршку својих вршњака?

4.5 Шта би, по Вашем мишљењу, још требало урадити да би инклузивно образовање било боље прихваћено у вашој средини? Чија је то одговорност?

4.6 Колико по вашем мишљењу образовне институције, локална самоуправа и друге институције и ОЦД могу да ураде на унапређењу инклузивне праксе?

4.7 Да ли имате додатних коментара и сугестија (нешто што није било обухваћено претходним питањима)?

5. Дискриминација, насиље

5.1 Да ли сматрате да у школи коју похађа ваше дете постоје дискриминисана деца? Зашто тако мислите?

5.2 Да ли сматрате да су деца на адекватан начин заштићена од насиља у школи? Зашто тако мислите?

5.3 На који начин би школа, по вашем мишљењу, могла да унапреди превенцију дискриминације и насиља над децом у школи?